

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSI ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI FİNANS VE KATILIM BANKACILIĞI BİLİM
DALI

İSLAM'DA İSRAF: SIFIR ATIK ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin KURTULUŞ ÇAKIR

İstanbul

Ağustos, 2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSI ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI FİNANS VE KATILIM BANKACILIĞI BİLİM
DALI

İSLAM'DA İSRAF: SIFIR ATIK ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin KURTULUŞ ÇAKIR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

İstanbul
Ağustos, 2023

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı, Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ensari YÜCEL

Üye : Doç. Dr. İlhami GÜNAY

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.....

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “İslam’da İsrâf: Sıfır Atık Üzerine Bir Değerlendirme” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Yasemin KURTULUŞ ÇAKIR

ÖN SÖZ

İsraf ve sıfır atık üzerine bir farkındalık oluşturmak amacıyla yapmış olduğumuz bu çalışmanın okuyan herkese faydalı olmasını temenni ediyorum.

Yüksek lisans ders döneminde tanıdığım ve daha sonra tez danışmanım olan kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'na teşekkür ederim. 'Kolaylaştırın, zorlaştırmayın' düsturu içerisinde çalışmamı destekleyip, ilmiyle ufkumuzu genişletmiştir.

Lise yıllarımda ders alabilme şansı bulduğum, her haliyle öğrencilerine örnek olan, iyi huyu ile hafızalarımızdan silinmeyen, beni kırmayıp tez savunmama katılan, tezimi ayrıntılarıyla inceleyip değerli vaktini ayıran ve desteğini fazlasıyla aktaran kıymetli hocam Doç. Dr. İlhami Günay'a baki saygı ve muhabbetlerimi sunarım.

Ders döneminde istifade ettiğim, daha sonra tez aşamasında da destek bulduğum jüri üyem Dr. Öğr. Üyesi Ensari Yücel'e teşekkür ederim.

Böyle kıymetli hocaların sayılarının artmasını temenni ediyorum; hepsine sağlık, afiyet ve uzun ömürler diliyorum.

Yüksek lisans eğitimimin her aşamasında hiçbir desteğini esirgemeyen ve her zaman yanımda olan kıymetli eşim Yavuz Çakır'a ve sevgili kızım Zehra Çakır'a ithafen...

Yasemin KURTULUŞ ÇAKIR

İstanbul – 2023

ÖZET

İSLAM'DA İSRAF: SIFIR ATIK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yasemin KURTULUŞ ÇAKIR

Yüksek Lisans, Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Ağustos-2023, 116+İX Sayfa

Herhangi bir konuda aşırıya gitme ve haddi aşma gibi anlamlara gelebilen israf kavramı, daha çok maddi harcamalar konusunda kullanılmaktadır. İnsanların ihtiyacı sınırlı olsa da tüketimin sınırsız olduğu insanlara aşılansarak daha çok tüketmeye yönlendirilir. Özellikle teknolojinin gelişmesi ve sanayileşme ile daha çok tüketmeyi bir yaşam felsefesi haline getiren tüketim toplumunda israf boyutu her geçen gün artmaktadır. Aslında nesnelere tüketilmesi gerekirken insanın kendisinin tükendiği bir tablo ile karşı karşıya gelmiştir. İsraf olgusu, önce kişinin kendisini, sonra aile düzenini ve içinde bulunmuş olduğu toplumu yoksulluğa sürükler. Bu durumun önüne geçmek ancak her sorunu çözüme rehber olan İslam dininin ortaya koymuş olduğu hükümlerle mümkündür. İnsanlar, bir yandan Allah'ın çizmiş olduğu sınırlar içerisinde olmalı diğer yandan insanlık için en iyi örnekleri ortaya koyan Hz. Muhammed'in davranışlarını takip etmelidir. Bir atık yönetim felsefesi olarak tanımlanabilen "sıfır atık" kaynakların daha verimli kullanılması ve atık oluşumunun engellenmesi veya minimize edilmesi yoluyla çevreye daha az zarar verilmesini ve sürdürülebilir bir gelecek inşa edilmesini amaçlar. Dünyanın birçok yerinde sıfır atık uygulamalarının hayata geçirilmeye başlandığını görürüz. Bu uygulamaların sayısı arttıkça ve yerinde uygulamalara imza attıkça dünya daha yaşanılabilir bir hale gelecektir. Her zaman dengede olmayı öğütleyen İslam dininin öğretileri ile sıfır atık uygulamaları paralellik gösterir. Böylelikle sıfır atık uygulamaları ile israfın önüne geçilecek ve daha yaşanılabilir bir dünya mümkün hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: İsraf, Sıfır Atık, Sürdürülebilirlik, Yoksulluk, Tüketim

ABSTRACT

WASTAGE IN ISLAM: AN EVALUATION ON ZERO WASTE

Yasemin KURTULUŞ ÇAKIR

Master, International Finance and Participation Banking

Thesis Advisor: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

August-2023, 116+IX Pages

The concept of waste, which can mean going to extremes in any subjected and exceeding the limit, is mostly used for financial expenditures. Although people's needs are limited, they are directed to consume more by instilling in people whose consumption is unlimited. Especially with the development of technology and industrialization, the size of waste is increasing day by day in the consumer society that makes consuming more a philosophy of life. In fact, we are faced with a picture in which the human being herself is exhausted while the objects should be consumed. Waste first drags the person himself/herself, then the family order, the society he/she lives in and the whole world into poverty. It is only possible to prevent waste with the provisions of the religion of Islam, which is the guide in solving every problem. People should be within the limits drawn by Allah. Also, people should follow the actions of Muhammad, who set the best examples for humanity. Zero waste is a waste management philosophy. Zero waste aims to cause less damage to the environment and to build a sustainable future by using resources more efficiently and preventing or minimizing waste generation. We see that zero waste practices are being implemented in many parts of the world. The world become more livable as the number of these practices increases and as on-site practices are made. Zero waste practices show parallelism with the teachings of the religion of Islam, which always advises to be in balance. Thus, with zero waste practices, waste will be prevented, and a more livable world will become possible.

Keywords: Wastage, Zero Waste, Sustainability, Poverty, Consumption

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Konusu.....	3
1.2. Tezin Amacı.....	4
1.3. Tezin Kapsam ve İçeriği.....	4
1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri.....	5
1.5. Tezin Araştırma Yöntemi.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

İSRAF KAVRAMI VE İSLAM'DA İSRAF.....	6
2.1. İsraf Kavramı ve Tanımı.....	6
2.1.1. İsraf Kavramının Sözlük Anlamı.....	6
2.1.2. İsraf Kavramının Terim Anlamı.....	7
2.1.3. İsraf Kavramının Benzer Kelimelerle Karşılaştırılması.....	9
2.2. İhtiyaç ve Tüketim Kavramları.....	11
2.2.1. İhtiyaç Kavramı.....	11
2.2.2. Tüketim Kavramı.....	14
2.3. İslam'da İsraf.....	18
2.3.1. Ayetlerde İsraf.....	19
2.3.2. Hadislerde İsraf.....	26
2.3.3. Bazı İslam Düşünürlerinin İsraf Hakkındaki Görüşleri.....	32
2.4. İsrafın Sebepleri.....	35
2.5. İsrafın Sonuçları ve Yoksulluk Bakımından Değerlendirilmesi.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SIFIR ATIK	41
3.1. Sıfır Atık ile İlgili Kavramlar.....	41
3.1.1. Atık Kavramı, Tanımı ve Türleri.....	41
3.1.2. Sürdürülebilirlik Kavramı ve Tanımı.....	45
3.1.3. Sıfır Atık Kavramı ve Tanımı.....	48
3.2. Atık Sorunu ve Sıfır Atık Tarihiçesi.....	50
3.2.1. Atık Sorunu.....	50
3.2.2. Sıfır Atık Tarihiçesi.....	54
3.3. Sıfır Atık Uygulaması.....	64
3.4. Sıfır Atık Uygulamasının Ortaya Çıkma Sebepleri.....	69
3.5. Sıfır Atık Uygulamasının Amacı.....	72
3.6. Sıfır Atık Projeleri ve Sıfır Atık Projelerinin Kullanım Alanları.....	74
3.6.1. Bazı Sıfır Atık Projeleri.....	74
3.6.2. Sıfır Atık Projelerinin Kullanım Alanları.....	80
3.7. Sıfır Atık ve Sürdürülebilirliğin İsrar Üzerindeki Etkisi.....	82
SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA.....	97
ÖZGEÇMİŞ.....	116

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Dünyada Gelir Düzeyine Göre Atık Üretimi Oranı.....	51
Şekil 3.2: Dünya Geneli Atık Oluşumu.....	52
Şekil 3.3: Dünyada Gelir Düzeyine Göre Atık Toplama Oranı.....	53
Şekil 3.4: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri.....	59
Şekil 3.5: Sıfır Atık Yönetimi Hiyerarşisi.....	66

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım/Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
İEF	: İslam Ekonomisi ve Finansı
S.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren
S.K.	: Sayılı Kanun
UFKB	: Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Sanayileşen dünyada sosyal, ekonomik, kültürel hayatın da etkisiyle insanoğlu, tarihin hiçbir döneminde karşılaşmadığı kadar büyük bir israf sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Hem maddi hem de manevi olarak kitleleri çemberi altına alan israf sarmalı hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda teknolojinin faydalarının yanında getirmiş olduğu zararlar, çevre kirliliği, insan sağlığının çözümü bulunmayan hastalıklarla tehdit altında olması israfın ve denge kaybının hayatımızın her alanında var olduğunu göstermektedir.

Modern insanın inşasında sınırsız üretim ve tüketim anlayışının benimsenmesi dengeli olmayan bir yaşam tarzının var olmasına sebebiyet vermektedir. İnsanlara dayatılan üretimden çok tüketim yapma hırsı, bir dengede yaratılan dünyanın düzenini bozmaktadır. Sürekli tüketime alışan insanoğlu henüz almış olduğu ürünü tüketme fırsatı bulamadan sürekli olarak başka ve yeni şeyleri almayı adet edinmiştir. İsrافی beraberinde getiren bu durum zamanı geldiğinde varlığımızı tüketecektir, hakeza tüketmektedir de.

Klasik iktisada baktığımızda tüketim anlayışı bir ihtiyaç tatmini olarak görülmektedir. Fakat tatmin kişinin vicdanına bağlı olduğundan ucu bucağı belirlenemeyen bir sınırsızlık doğurmaktadır ki buna sonsuz ihtiyaç diyebiliriz. Sonsuz ihtiyacın varlığını kabul edenler bir nevi tüketimin de sonsuz olduğunu savunurlar. Daha çok ihtiyaç hissi daha çok tüketmeyi getirir. Bu döngü ise kapitalist ekonomik düzeni doyurmaktan başka bir işe yaramaz.

Kapitalist düzen insanı ihtiyaçlarında olduğu gibi istek, arzu ve hazlarında da tüketime teşvik eden bir düzendir. Bu düzeni besleyen ise medya iletişim araçları, reklamlar, moda ve bunun gibi tüketim teşvikini artıran etmenlerdir. Modern teknolojiyle beraber, ürün bolluğu ve çeşitliliği yanında rekabet ortamı oluşmuş ve pazarlama stratejileri de buna göre şekillenmiştir. Üretilen malın albenisini yükselten pazarlama taktikleri bilimsel gerçekliğe oturtulup, insanların zaafı reklam ve kitle iletişim araçlarıyla sömürülerek yapay ihtiyaçlar oluşturulmuştur. Tüketimin bir yaşam şekli

olduğu bu düzende tüketim zorunluluğu sürekli canlı tutularak üretim geri planda bırakılıp sürekli tüketen bir toplumun yine israfın içine düşmesi sağlanmıştır.

Özellikle belirtmek gerekir ki israf kültürü yalnızca maddi kaynaklarla sınırlı değildir. Maddi ve manevi nimetlerin yaratılış amacına aykırı kullanımı, gereksiz harcanması, savurganlık ve zaman israfı da israf kapsamına girer.

Dünyada ve ülkemizde açlık sınırının altında yaşayan insanlar olmasına rağmen, aşırı tüketim ve israf içinde olan kişiler bir hayli fazladır. Gündelik hayatta çöpe atılan ekmekler bile ihtiyaç sahiplerine ulaştırılırsa, milyonlarca kişinin doyurulması mümkün olabileceksen, insanoğlu İslam dinin de nerisi olan paylaşmayı geri plana atmaktadır. Buna benzer bir diğer israf konusu da kıyafet israfıdır. Moda kültürünün etkisiyle aslında kullanılması mümkün ve halihazırda işlevselliğini koruyan ürünlerin “moda değişti” inancını pompalayarak kişinin ürüne iticiliği oluşturulup yeni ürün alınmasına kışkırtılması sonucu kıyafet ve eşyada çok fazla israf yapılmaktadır. Her alanda etkisini gösteren bu kültür baskısı sosyal medya araçları ile daha da hızlı ve belirgin hale gelmektedir. Doyumsuz ve a gözlü, gözünü hırs bürümüş, gösterişe düşkün bireylerin türediği bu senaryoda eşyaya hükmetmesi gereken insan, eşyanın tahakkümü altına girmektedir.

İslam dini hayatın her yönünü düzenlemeyi amaçlamakta ve bunun için denge prensibini benimsemektedir; insanların her alanda dengeyi sağlamaları gerektiğini ğtler. Bunun yanında aşırlıktan kaçınmayı ve orta yolun izlenmesi gerektiği teşvik edilir. İşte israf bu dengeyi bozar.

Tüm alemin bir düzen içinde yaratıldığı ve her bir varlığın bir düzen içinde olduğu gerçektir. İnsanlar Allah’ın belirli bir düzen ve denge içinde yarattığı evreni kurallara uygun bir şekilde yaşamalıdır. Daha yaşanılabilir bir dünya için ya çalışmalı ya da maddi ve manevi dinamiklere sahip uyumun bozulmasına göz yumulmalıdır. Fakat kimse dengelerin bozulması sonucunda ortaya çıkacak olan karmaşayı görmek istemeyecektir.

Adeta bir hastalık olarak görülebilen israfla mücadele edebilmek için İslam dini kapsayıcı çareler ortaya koymuş, israftan uzak kalabilmek adına birçok öneri sunmuştur. İnsanoğlunun yapmış olduğu hal ve davranışlarla yaşanması zor bir hale gelen dünya için akıllı bir şekilde davranarak sürdürülebilir bir dünya planı yapması

ve gelecek nesilleri düşünerek hareket etmesi, insanoğlu için elzemdir. Aksi halde dünya ve insanlık tükenip yok olacaktır.

Bu çalışmanın genel amacı israfın ne olduğunu anlayıp, israf etmeden sürdürülebilir bir yaşamın nasıl olabileceğini genel hatlarıyla açıklamaktır. İslam'ın israf konusundaki tutumunu araştırarak hayatımıza yön verebilmek, daha yaşanılır bir dünya oluşturmak ve dengeyi hayatımızın her alanına oturtabilmek adına incelemeler yapılmıştır.

Tez çalışmamız üç ana bölümden oluşur. Çalışmamızın ilk bölümünde konuya ait genel tanımlayıcı bilgilere yer verilmekte ve çalışmanın amacı ile önemi vurgulanmaktadır. İkinci bölümde ilk olarak israf kavramının ne anlama geldiği ortaya konulup, israf manasına gelen kelimelerden bahsedilecek, israfı ilgilendiren ihtiyaç ve tüketim kavramları ele alındıktan sonra israfın ayetlerde ve hadislerdeki durumu, bazı İslam düşünürlerinin israf hakkındaki görüşleri inceleme konusu yapılacaktır. İkinci bölümde, son olarak israfın sebepleri ve sonuçlarına değinilecektir. İsrafın en önemli sonuçlarından biri olduğu için yoksulluğa özellikle bu başlık altında yer vermeyi uygun gördük.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde sıfır atık ile ilgili bazı kavramlara, atık sorununa ve sıfır atık tarihesine yer verilip, sıfır atık uygulamasının ne olduğu, ortaya çıkma sebepleri ve amacı ortaya koyulacak ve bazı sıfır atık projeleri ve kullanım alanlarından bahsedilecektir. Son olarak sıfır atık ve sürdürülebilirliğin israf üzerinde etkisi anlatılacak, genel bir değerlendirmenin ve önerilerin yer aldığı sonuç kısmı ile tamamlanacaktır.

1.1. Tezin Konusu

Bu tezin konusu, israf kavramının ne olduğunu ortaya koymak, İslam'ın israfa bakış açısını, İslam'ın ortaya koyduğu hükümlerle sıfır atık ve sürdürülebilirliğin israf üzerindeki etkisini incelemektir. Öncelikle israf kavramının genel olarak hangi anlamlarda kullanıldığı açıklanmaya çalışılacaktır. Sonrasında israf kavramı ile yakından ilgisi olan ihtiyaç ve tüketim kavramları ele alınacaktır. Kuran-ı Kerim'de ve sünnette israftan nasıl bahsedildiğine, israfın sebeplerine, israf sonucu ne tür durumların insanoğlunu beklediğine değinilecektir. İsrafın toplum üzerindeki etkisi araştırılıp, bireylerin israf kavramından ne tür çıkarımlar yapması gerektiği ve israf hakkında ne tür önlemler alındığı araştırma konusu edilecektir. Genel ve özel olarak

israfa değinildikten sonra sıfır atık ve sürdürülebilirlikten bahsedilip, Dünya’da ve Türkiye’de uygulanan bazı sıfır atık uygulamaları üzerine örnekler verilecektir. Atıksız yaşamın nasıl olabileceği anlatılırken, birey ve toplum üzerindeki olumlu etkileri açıklanacaktır. Her bireyin ufak çapta hayatına uyguladığı atıksız yaşam ve sürdürülebilirliğin toplum üzerindeki etkileri ortaya konulacak ve bireyden topluma israf etmeden, var olanı koruyarak, elindekini dönüştürerek çevreye ve topluma ne tür kazanımlar sağlandığına değinilmeye çalışılacaktır.

1.2. Tezin Amacı

Çok uzun süredir var olan dünyada canlıların hayatını idame ettirebilmesi için her şey mevcuttur. Var olan her şeyin tasarrufu insanın vicdan ve düşüncesine bırakılmıştır. İnsanoğlu ona bahşedilen dünya varlıklarını nasıl kullanacağını çok iyi bilmelidir. Ona sunulan hiçbir şeyi hiç bitmeyecekmiş gibi tüketmemeli, hemen elinden alınacakmış gibi hareket etmelidir. Bu çalışmanın genel amacı israfın ne olduğunu anlayıp, israf etmeden sürdürülebilir bir yaşamın nasıl olabileceğini genel hatlarıyla açıklamaktır. İslam’ın israf konusundaki tutumunu araştırarak hayatımıza yön verebilmek, daha yaşanılır bir dünya oluşturmak ve dengeyi hayatımızın her alanına oturtabilmek adına incelemeler yapılacaktır.

1.3. Tezin Kapsam ve İçeriği

Bu araştırmada önce israf kelimesinin kavramsal çerçevesi üzerinde durulacaktır. Konuya ait genel tanımlayıcı bilgilere yer verilip kavramın Kuran-ı Kerim’de, hadislerde ve az da olsa tarih boyunca nasıl kullanıldığına değinilecektir. Semantik analiz yapıldıktan sonra israfla ilgisi olan ihtiyaç ve tüketim kavramlarına ele alınıp israfın ayetlerde ve hadislerdeki durumu, bazı İslam düşünürlerinin israf hakkındaki görüşleri inceleme konusu yapılacaktır. İhtiyaç olarak algılanan alışkanlıkların tüketim aracına nasıl dönüştüğüne bakılıp, bunun neticesinde israfın olup olmadığı araştırılacaktır. İsraftan nasıl kaçınılacağı, tüketimin nasıl kontrol edileceği ve ihtiyaçların belirlenmesine yönelik fikirlerin ne olduğu sunulacaktır. İsraf sonucu dünyayı nelerin beklediğine genel ve özel olarak değinilecektir. Daha sonra ise sıfır atık ve sürdürülebilirlik hakkında bilgi verilmeye çalışılıp, israf, sıfır atık ve sürdürülebilirlik kavramlarının anlam ilişkileri incelenecektir. Birbirlerini nasıl destekledikleri ve uygulanmaları araştırılıp neler yapılacağına değinilecek, birey ve toplumda nasıl uygulandığı açıklanmaya çalışılacaktır. Bazı sıfır atık uygulamaları

hakkında bilgi verilip, bu uygulamalar sonucu ne tür faydaların sağlandığına bakılacaktır. Son olarak insanın vicdanının, davranışının ve yaşayışının israfa karşı nasıl düzenlenmesi gerektiği, sıfır atık ve sürdürülebilirlik hakkında birey ve toplum olarak neler yapılabileceği incelenip aktarılmaya çalışılacaktır.

1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri

İnsan denen varlığın istekleri sınırsızdır. İstekleri sınırlamak insanın hürriyetine bırakılmıştır. Dünyada yer altı ve yer üstü kaynakları sınırsız gözükse de gereksiz ve aşırı tüketim sonucu bu kaynaklar insanoğlunun elinden akıp gidecektir. İşte bu çalışmanın amacı israf ve sıfır konusunda bir farkındalık oluşturmaktır. İhtiyaç ve tüketimin nasıl ve kimler tarafından belirlendiğine dikkat çekip israfı önleyecek yollar bulmaktır. Geri dönüşümü ve sürdürülebilirliği hayatımızın her yerine aktarmaktır. Elindekilerin kıymetini bilen, israftan da cimrilikten de uzak duran, ihtiyacın ne olduğunu anlayıp hayatında uygulayan, tüketimi zorunluluk olarak değil ihtiyaca binaen yapan bir nesil inşa etmektir amacımız. Literatürde, israf hakkında çeşitli bakış açıları sunulduğu görülmüştür. Bu bağlamda Klasik İktisadın ve İslam İktisadının hem bakış açısı hem de ortaya koydukları çözüm önerileri birbirine benzese de oldukça farklıdır. Sıfır atık ile ilgili bazı kaynaklar literatürde yer alsada İslam'ın israf için ortaya koyduğu hükümler bağlamında herhangi bir inceleme yapılmadığı görülmüştür. İsraf olgusunun sıfır atık ve sürdürülebilirlik bakımından etkisi bu bakımdan “ilk” ve “özgün” bir değere sahiptir.

1.5. Tezin Araştırma Yöntemi

Tez çalışmamızda araştırmaya uygun bir şekilde karma yöntem uygulanmakla beraber ağırlıklı olarak nitel yöntem kullanılacaktır. Bu bağlamda literatür taraması, kavram açıklamaları, bahsi geçen sıfır atık ve sürdürülebilirlik hakkında geçmişten günümüze yapılan uygulamalara değinilecektir. Yine sıfır atık ve sürdürülebilirlik için yapılan uygulamalardan çıkarılan sonuçlar analiz edilecek, gerektiği yerlerde şekillerle desteklenecektir. Araştırma tamamlandıktan sonra toplanan bütün bilgiler bir rapor halinde değerlendirilip teorik çerçevede yorumlanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

İSRAF KAVRAMI VE İSLAM'DA İSRAF

Çalışmanın bu bölümünde israf kavramı ve tanımı, sözlük ve terim anlamlarıyla birlikte ortaya konulacaktır. Sonrasında israf kavramının benzer kelimelerle karşılaştırması yapılacaktır. İhtiyaç ve tüketim kavramları açıklanacaktır. İsraf ayetler ve hadisler boyutuyla ele alınıp bazı İslam alimlerinin bu konudaki görüşleri incelenecektir. son olarak israfın sebepleri ve sonuçlarına değinilecektir. İsrafın en önemli sonuçlarından biri olduğu için yoksulluğa özellikle bu başlık altında yer vereceğiz.

2.1. İsraf Kavramı ve Tanımı

Öncelikli olarak israf kavramını sözlük ve terim anlamlarıyla birlikte ele alıp israf kavramının benzer kelimelerle karşılaştırmasını yapalım.

2.1.1. İsraf Kavramının Sözlük Anlamı

“Serafe” fiilinin if’al babına girmiş mastar şekli olan israf kavramı,¹ Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlüklerde ve eserlerde pek çok anlamda kullanılır. Genellikle “istikamette olmama, itidalden ayrılma” anlamlarına gelen “serafe” sözcüğüyle aynı anlamda kullanılan “israf” kelimesi birbirinden farklıdır. İsraf kavramının en çok kullanılan manası ise “haddi aşma”dır.² Bunun yanı sıra israf kavramı “gaflette bulunma, gereken önemi vermeme, fark edememe, dalgınlığa gelme” anlamına gelmektedir.³

¹ Hasan Durmuş, “Gıda İsrafının Boyutu ve Ekonomik Etkilerinin Tespiti Üzerine Bir Araştırma: Sakarya İli Örneği” (Yayımlanmış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 145.

² Halil İbrahim Karaarslan, “Kur’ân-ı Kerîm’de İsrâf Kavramı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 7.

³ Ali Bulut, “Kur’ân’daki Çok Anımlı Kavramların Türkçe’ye Çevirisi Sorunu (İsrâf Kavramı Örneği)”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 42, S. 1 (2006): 86.

İsraf kavramı, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “gereksiz yere para, zaman, emek vb.ni harcama, savurganlık” olarak anlamlandırılmıştır.⁴ Bir başka anlamına bakıldığında “bir işte hata etmek, isabetsiz iş yapmak, yerli yerinde yapmamak” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵

“Aşırı düşkünlük, tamah etmek, hırslanmak” anlamına da gelen israf kavramı “kurdun ağacı yemesi”, “bir annenin kendi bebeğine verdiği fazla sütten bebeğinin midesinin bozulması, kuyu suyunun boş yere akması” gibi anlamlarına ek olarak gerçek anlamının dışında “kalbin dünya işlerine dalıp Allah’ı ve emirlerini unutmak ve akıl zayıflığı” gibi anlamlarda da kullanılır.⁶

İsraf; herhangi bir konuda aşırıya gitme, dinin belirlediği ölçülerin dışına çıkma, imkanları meşru olmayan amaçlar için kullanma ve saçıp savurma olarak ifade edilebilir.⁷

2.1.2. İsraf Kavramının Terim Anlamı

Kavramlar zaman içinde ihtiyaç hasıl olduğunda farklı anlamlar kazanabilmektedir. Böylelikle kavramlar, temel anlamına ek olarak mecaz veya yan anlama gelebilecek şekilde kullanılması mümkün hale gelebilir. Bunun yanı sıra bazı kavramlar çeşitli bilim, sanat, meslek, spor dallarına ait kavramları da karşılayabilmektedir. İşte bu durum kelimenin terim anlamı olarak ifade edilir.

Özellikle çeviri yapılırken kavramların yanlış tercüme edilmemesi için hangi anlamda kullanıldığının ortaya konulması gerekmektedir. Kur’an-ı Kerim’e ve hadislere baktığımızda israf kavramının farklı anlamlara gelecek şekilde kullanıldığını görürüz.⁸ Fıkıh ve tasavvufta pek sık kullanıldığını gördüğümüz israf kavramı, genel itibarıyla

⁴ “İsraf” Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, [17.04. 2023].

⁵ Kurtubî’den aktaran, Karaarslan, “Kur’ân-ı Kerîm’de İsraf Kavramı”, 7.

⁶ ez-Zemahşerî’den aktaran, Karaarslan, “Kur’ân-ı Kerîm’de İsraf Kavramı”, 8.

⁷ Ali Erbaş, “İsraf”, *Diyanet Aylık Dergisi*, S. 329 (2018): 4.

⁸ Bulut, “Kur’ân’daki Çok Anımlı Kavramların Türkçe’ye Çevirisi Sorunu (İsraf Kavramı Örneği)”, 81-83.; Doğan Aksan, *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, (Ankara: Engin Yayınevi, 2006), 70.

her manada haddi aşmayı ifade edip savurganlık anlamıyla ön plana çıkmıştır.⁹ Hatta İslam Hukuku'nda “malında savurganlık ve israf ile icraatta bulunan kimse” olarak sefih tanımlaması yapılmıştır.¹⁰

Öncelikle ifade edelim ki İslam alimleri, israf kavramının özellikle Kur'an-ı Kerim'de geçen anlamlarını ortaya koyarken farklı anlamlar yükleseler de genel olarak benzer görüşleri ortaya koymuşlardır.¹¹

İsraf kavramını inanç alanında haddi aşan davranış ve fiiller olarak gören görüşe göre israf, imanın esasları içerisinde yer alan ve Allah'ın buyruğu, elçisi ve taraftarlarına karşı çıkma, alay etme ve zarar verici davranışlarda bulunmadır.¹² Hata, kusur, günahta aşırılık gibi anlamının olduğunu savunan görüş¹³ olduğu gibi farklı amaçlarla dahi olsa dinin ortaya koyduğu kıstaslara uymama anlamının olduğunu savunan bir görüş¹⁴ de vardır.

İsrafi, kişinin kendisine ait veya uhdesinde olduğu mal veya olanakları gereksiz yere harcaması,¹⁵ aşırı davranışta bulunması olarak¹⁶ kabul eden görüşlerin yanı sıra, dinin belirlemiş olduğu sınırların dışına çıkmak hak ve hukuka riayet etmemek, dine karşı

⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 6, 3. bs. (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 4133.; Mehmet Soysaldı, “Kur'an'da İsraf Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 10 (2005): 94; Veli Kayhan, “Kur'an'a Göre İsraf ve İktisat”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 6, C. 2 (2006): 156.

¹⁰ Yasır Türkyılmaz, “İslam Hukukunda Zihinsel Engelliler” (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 77.

¹¹ İdris Cankılıç, “Kur'an-ı Kerim'de İsraf Kavramı ve İnançla İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 2 (2020): 601-602.

¹² Hikmet Akdemir, “Kur'an-ı Kerim'de İsraf Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1 (2001): 32-33.; Kayhan, “Kur'an'a Göre İsraf ve İktisat”, 156.

¹³ Soysaldı, “Kur'an'da İsraf Kavramı”, 95-96.

¹⁴ Kayhan, “Kur'an'a Göre İsraf ve İktisat”, 159-162,168-170.

¹⁵ Talat Sakallı, “Hadisler Açısından İsraf ve Tasarruf”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1 (1994): 70-71.

¹⁶ Cengiz Kallek, “İsraf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/179.

bir tutum sergilemek, zulmetmek, mal ve olanakları gayri meşru saikler için harcamak gibi haddi aşma olarak ifade eden görüş de vardır.¹⁷

Fîrûzâbâdî (1414), israfı insanın gerçekleştirdiği bir eyleminde haddi aşması olarak tarif ederken kavramın infakla daha fazla ilişik olduğunu ifade eder. Cürcânî (1413) israf kavramını daha çok maksadından fazlasını harcamak olarak ifade ederken, Taberî (923) ise kişinin hakkı yerine getirmesinde düştüğü hata olarak kabul edip infakta aşırıya kaçılmasını ve verilmesi gereken miktarın altında verilmesini de bu kavram içerisinde görmüştür.¹⁸

Buradan hareketle israfın en geniş anlamını ortaya koymak gerekirse “kişinin gerçekleştirmiş olduğu eylemde haddi aşması” olarak ifade edebiliriz. Görüldüğü üzere pek çok durumda gerçekleştirilen eylemin israf kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan yeri ve zamanı geldiğinde yapması gerekeni yapmaması durumunda pıntılık ve cimrilik durumları da ortaya çıkabilir. Burada önemli olan ölçülü olmaktır.¹⁹

Öz bir ifadeyle “yerinde ve faydalı olmayan her şeyi” israf olarak görmemiz mümkündür.²⁰ Ancak bakıldığında israf kavramının maddi harcamalar konusunda daha çok kullanıldığını görürüz.

2.1.3. İsrâf Kavramının Benzer Kelimelerle Karşılaştırılması

İsrâf kelimesi değişik anlamlarda kullanılmakta olup israf anlamına gelen veya gelebilecek kelimelerle karşılaştırılmasının yapılmasının uygun olacağını düşünüyoruz. Bu sebeple özellikle Kur'an-ı Kerim'de yer alan ve israf anlamıyla eş anlamda olan, bunun yanı sıra zıt anlamda kullanılan kelimelerin ne olduğunu ortaya koymak gerekir.

¹⁷ Kadir Özköse, “İslâm'da Tüketim Ahlakı”, *Yeni Dünya Dergisi*, S. 238 (2013): 39.

¹⁸ Karaarslan, “Kur'ân-ı Kerîm'de İsrâf Kavramı”, 9.

¹⁹ Soysaldı, “Kur'an'da İsrâf Kavramı”, 94

²⁰ Osman Güner, “Asrın Büyük Afeti İsrâf”, *Yeni Ümit Dergisi*, S. 102 (2013): 14.; Saffet Sancaklı, “Hadisler Çerçevesinde İsrâf Olgusunun Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1 (2013): 46

Kur'an-ı Kerim'de yirmi üç farklı yerde değişik kalıplarla israf kavramı kullanılsa da onunla eş ve zıt anlama gelen kelimelerin de yer aldığını görürüz.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'an-ı Kerim'de en geniş anlamıyla israf, insanın inanç, tutum, söz ve davranışlar bakımından takip etmesi gereken orta yoldan sapması, itidalin dışına çıkması, haddi aşmak olarak ifade edilen bir kavram olarak karşımıza çıkar.²¹

Kur'an-ı Kerim'de aşırılık²² anlamında kullanılan “adv” kavramı, israf kelimesinin eş anlamlısı olmakla birlikte bu kelimenin türevleri âdûne, mu'tâdûne, ya'tâdû, i'tedâ, yeteadde, ya'dûne, ta'dû vb. şeklindedir.

İsraf kavramının eş anlamlılarından bir ikincisi ise “zulm”dür. Türevleri ile yaklaşık üç yüz yerde israf kavramıyla eş anlamlı olabilecek şekilde kullanılan bu kelimenin yer aldığı yerlere baktığımızda²³ itikat, muamelat ve ahlak konuları gibi fevkalade geniş bir yerde kullanıldığını görmekteyiz.

Diğer eş anlamlı kelimeler ise tağv ve tuğyan'dır. Bu kelimelerin türevleri olan tağa, yetgâ, etgâ, tâğiye, tâğun, tağvâ, tuğyân, tâğut kelimeleri²⁴ ile otuz dokuz farklı yerde geçen tağv ve tuğyan,²⁵ genel itibariyle aşırılık manalarında kullanılmıştır.

Diğer taraftan türevleriyle birlikte elli farklı yerde geçen fesad kelimesi, türevleriyle birlikte otuz üç yerde geçen asâ fiili, türevleriyle birlikte doksana yakın yerde geçen beğâ fiili, iki farklı yerde geçen ve mastarı ğuluv şeklinde olan ğala fiili aynı anlamlara

²¹ Cemal Ağırman, *Dünya-Ahret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 131-132; Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 288-289; Kallek, 178-179.

²² Karaarslan, “Kur'ân-ı Kerîm'de İsrâf Kavramı”, 10.

²³ Bir kısmı için bkz. Bakara Suresi, 2/51, 54, 114, 116; A'râf Suresi, 7/162; Âli İmran Suresi, 3/117; Nisâ Suresi, 4/10; En'âm Suresi, 6/21,34,144; Yunus Suresi, 10/17; Kehf Suresi, 18/15; Ankebut Suresi, 29/68; Zümer Suresi,39/32; Saf Suresi, 61/7.

²⁴ Karaarslan, “Kur'ân-ı Kerîm'de İsrâf Kavramı”, 13.

²⁵ Bir kısmı için bkz. Bakara Suresi, 2/14-15; Zariyat Suresi, 51/53; Taha Suresi, 20/81.

gelmektedir. Bunlara ek olarak, ‘tebzîr’, ‘ifrât-tefrît’, ‘buhl’, ‘suhh’, ‘katr’, ‘men’,²⁶ kelimeleri israf kelimesini karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

İsraf kelimesi ile ilgili eş anlamlı kelimeleri ortaya koyduktan sonra şimdi de israfı zıt anlamlı kelimeleri ifade edebiliriz. Sözlükte davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, orta yol anlamlarına gelen ‘adl’ kavramının, Kur’an-ı Kerim’e baktığımızda türevleriyle birlikte yirmi sekiz yerde geçtiğini görebiliriz.²⁷ Daha çok adaleti ifade etmek için kullanılan ‘kasetâ’ fiilinin mastarı olan ‘kıst’ kelimesi dışında iyi ile kötünün ortasını ifade eden ‘vasat’ kelimesi de zıt anlama gelmektedir. Sözlükte ömür boyu doğrunun peşinde koşmak, itidal üzere bulunmak, isabetli olmak gibi anlamlara gelen “istikamet” kavramı Kur’an-ı Kerim’de haddi aşmamayı ifade etmek için pek çok ayette kullanılmıştır.²⁸

Birden çok anlama gelen ‘hakk’ kelimesi ise Kur’an-ı Kerim’de neredeyse iki yüz farklı yerde geçmekte olup özellikle adalet, doğruluk anlamlarında kullanılmıştır.²⁹ İki şey arasındaki son sınır manasına gelen ‘hudud’ kavramı ve terazi, ölçü anlamlarına gelen ‘mizan’ kavramı ve son olarak doğru ve hak yol üzere olmak manasına gelen ‘rüşd’ kelimeleri, israf kavramına zıt kavramlar olarak karşımıza çıkar.³⁰

2.2. İhtiyaç ve Tüketim Kavramları

İhtiyaç ve tüketim kavramlarına baktığımızda her iki kavramın da birbirini besleyen kavramlar olduğunu görürüz. Bu sebeple, her iki kavramı ele alıp ne anlam ifade ettiklerini ortaya koymamız, israf olgusunun anlaşılması adına önemlidir. Öncelikle ihtiyaç kavramını ele alalım.

2.2.1. İhtiyaç Kavramı

İnsanların değişik ve çeşitli konularda arzu ve isteklerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Herkes için geçerli olan ihtiyaç kavramı, insanın doyuma ulaşması, huzur ve rahata erişmesi, ruhen, bedenlen ve hissen tatmine ulaşması, dengeli ve uyumlu bir hayat

²⁶ Karaarslan, “Kur’ân-ı Kerîm’de İsrâf Kavramı”, 14-21.

²⁷ A.g.e., 22.

²⁸ bkz. Şûra Suresi, 42/15; Ahkâf Suresi,46/13; Tevbe Suresi, 9/7; Fussilet Suresi, 41/30.

²⁹ Karaarslan, “Kur’ân-ı Kerîm’de İsrâf Kavramı”, 26.

³⁰ A.g.e., 27-29.

geçirmesi için karşılanması gereken zorunlu eksiklikler olarak ifade edilebilir.³¹ Tatmin edildikleri sürece haz, tatmin edilmedikleri zaman ıstırap veren her şeydir ihtiyaç.³²

İhtiyaç kavramını “gereksinim” kelimesi karşılarken, “bir şeyi veya bir kimseyi gerekli saymak” ihtiyaç duymanın tanımıdır. Karşılandığında tat alma ve doyum, giderilmediğinde elem ve üzüntüye neden olan duyguların tamamıdır.³³ Birçok disiplinde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılabilen bu kavram, yokluk hissini bir nesne ile doyunluğa ulaşması,³⁴ tatmin edilmemiş insan dürtüleri,³⁵ insanı harekete geçirip değişik tutum ve davranış göstermesine sebep olan eksiklik,³⁶ tekrar tekrar yenilenme ve giderilme güdüsü³⁷ olarak tanımlanır. Bilgi ve teknolojinin

³¹ Emine Gültekin, “Kur’ân-ı Kerim’de İnsanın Temel İhtiyaçları-Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisiyle Karşılaştırmalı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021), 5.

³² Ali Pekcan, “İhtiyaç Kavramı ve İbn’i Haldun’un Teorisi’ne Etkileri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 16, S. 4 (2003): 526; Nil Esra Dal, “Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 19 (2017): 3.

³³ Fahri Göker, *Ekonomi Sözlüğü*, 1. bs. (Edirne: Paradigma Kitabevi Yayınları, 2012). 87.; Zeynep Kaban Kadioğlu, *Tüketim İletişimi: Süreçler Algılar ve Tüketici*, 1. bs. (İstanbul: Pales Yayıncılık, 2014), 16.

³⁴ Ömer Görücü, “İhtiyaç Kavramının Felsefi Analizi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 3.

³⁵ Ahmet Hamdi İslamoğlu ve Remzi Altunışık, *Tüketici Davranışları*, (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2017), 55

³⁶ Nurullah Genç, “Kamu ve Özel Sektör Yöneticilerinin Astların Motivasyonu Açısından Değerlendirilmesi” (Yayımlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 7.

³⁷ Hasan Durmuş, “Aşırı Tüketim ve İsrar; Çözüm Olarak Orta Yollu Tüketim”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 3 (2022): 276.

artması ile ihtiyaçlar değişim ve genişleme içerisindedir³⁸ ve ihtiyaç kavramı fizyolojik ve psikolojik etkenlerden bağımsız değildir.³⁹

İnsanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. İhtiyaçların sınırının ne olduğu ise her zaman tartışılmıştır. Örneğin yemek, uyku, barınma, giyinme gibi ihtiyaçların temel ve zorunlu ihtiyaçlardan olduğu açık olsa da bu gibi ihtiyaçların hangi seviyede karşılanması gerektiğini belirlemek oldukça güçtür.⁴⁰ Hangi ihtiyaç temel ve zorunlu hangisinin lüks olduğu zamana ve toplum yapısına göre değişiklik arz eder. Bir toplumda önceleri lüks olarak kabul edilen ihtiyaçlar sonraları zorunlu ve temel ihtiyaç kategorisine girebilir.⁴¹

İhtiyaç kavramı denilince akla Maslow'un "ihtiyaçlar hiyerarşisi" kuramı gelmektedir. Beş temel kategoride ihtiyaçları sınıflandıran Maslow, piramidin ilkinde yeme, içme, barınma ve giyinme gibi fiziksel ihtiyaçları koymuş bir üste güvenlik ihtiyacını yerleştirmiştir. Sevme, sevilme, arkadaşlık ve ilişki kurma gibi bir gruba ait olma ihtiyacını piramidin üçüncü basamağına yerleştiren Maslow, prestij, başarıma duygusunu içine alan değer ihtiyacına dördüncü basamakta yer vermiş, son olarak kendini geliştirme ihtiyacını piramidin son basamağı olarak belirlemiştir. Maslow'a göre piramidin aşağısından yukarısına doğru ihtiyaçlar ilerlerken alt basamaklardaki ihtiyaçlar karşılanmadan üst basamağına geçilmesi mümkün değildir.⁴²

Diğer taraftan, ihtiyaçların gerçek ve sahte olarak ikiye ayıran Herbert Marcuse göre yeme-içme, giyinme gibi ihtiyaçlar gerçek ihtiyaçlar iken dinlenme, eğlenme gibi ihtiyaçlar sahte ihtiyaçlardır.

³⁸ Rahmi Yaran, *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*, (İstanbul: İfav Yayınları, 2007), 90.

³⁹ Durmuş, "Aşırı Tüketim ve İsrâf; Çözüm Olarak Orta Yollu Tüketim", 277.

⁴⁰ Cemile Zehra Köroğlu, "Tüketim Kültürü ve Din Olgusu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 8, S. 15 (2014): 93-94.

⁴¹ Emine Müberra Nas, "Satın Alma Hiyerarşisinin İslam İktisadındaki Yansıması: Harcamada İsrâfı Azaltmanın Bir Yöntemi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 5.

⁴² Aktaran A.g.e., 6.

Yaş, meslek, gelir durumu, cinsiyet, öğrenim düzeyi, aile, sosyal statü, fiziki çevre, kişilik ve davranış şekilleri gibi etkenler tüketicinin ihtiyaç ve satın alma karar sürecini etkileyen kişisel, sosyal ve ekonomik etkenlerdir.⁴³ İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak adına kültür ve inanç sistemleri tarafından idare edilmektedir. Kapitalist bir düzende insanın arzu ve hırslarının sınırsız olduğu, gelişen teknoloji ve haberleşme imkanının artmasıyla birlikte bunların reklam ve pazarlama sonucu yeni ihtiyaçların olmazsa olmaz olduğu fikri insanlara aşılarmakta, sosyal statü, takdir görme, kimlik arayışı gibi isteklerin bir gereği olarak sınırsız tüketime yönlendirilmektedir.⁴⁴

Var olan ihtiyaçların karşılanması demek tatmin olma miktarının azalmasına sebep olur. İhtiyaç duyulan şey tükendiğinde elde edilen fayda azalır bitecek, talep edilen miktar arttıkça elde edilen tatmin ve fayda azalacaktır.⁴⁵ Zira ihtiyaç sınırlandığında tüketimin sınırsız olduğu kapitalist sistemin olumsuz etkilenmemesi için talebi artırmak adına yeni ihtiyaçlar oluşturulması gerekir.⁴⁶

2.2.2. Tüketim Kavramı

Üretilen veya yapılan şeylerin kullanılıp harcanması⁴⁷ olarak ifade edilen tüketim kavramı, insanın varoluşunun devamı için yerine getirilen faaliyetler bütünü,⁴⁸ bir şeyler kullanmak, yok etmek olarak tanımlanır. Bu eylemi gerçekleştirene ise tüketici denir.⁴⁹ Yanıklar'a göre günümüzde tüketim kavramı sosyal, kültürel ve kişisel

⁴³ Öznur Ak ve Şakir Görmüş, "Muhafazakar Kesimin Aşırı Tüketim Alışkanlıklarını Belirleyen Nedenler ve İsrar Boyutu: Türkiye-Malezya Karşılaştırması", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 39 (2020): 1487.

⁴⁴ Veli Sırım, "İslam İktisadından İhtiyaç Kavramı", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 2 (2018): 912.

⁴⁵ Ahmet Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 290.

⁴⁶ Nas, "Satın Alma Hiyerarşisinin İslam İktisadındaki Yansıması: Harcamada İsrar Azaltmanın Bir Yöntemi", 7.; Filiz Aydoğan, "Tüketim Kültürünün Gölgesinde Kentler", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* C. 27, S. 2 (2009): 204.

⁴⁷ "İhtiyaç" Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, [17.04. 2023].

⁴⁸ İsmail Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 33.

⁴⁹ Yavuz Odabaşı, *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*, 4. bs. (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2013), 4.

amaçları gerçekleştirmek amacıyla kullanılan bir amaca dönüşmesinin yanı sıra kimlik duygularının sembolik oluşumunu içeren etkin bir olguya dönüşmüştür.⁵⁰ Adeta toplumun bir parçası olabilmek ve toplumda ötekileştirilememek için insan tüketim yapma gereksinimi duyar.⁵¹

Sosyal ve psikolojik olarak ihtiyaçlarını tüketime yansıtmak zorunda kalan insan,⁵² sadece ihtiyaç odaklı olarak değil toplumsal bir faaliyet olarak tüketim yapar. Meşru veya meşru olmayan ihtiyaçların karşılanması için harcanan maddi ve manevi değerlerin seferber edilmesi tüketimdir.⁵³ Esasında ekonomik bir faaliyet olan tüketim kavramı kıt olan her objenin tüketilmesini ifade etmekte,⁵⁴ mevcut piyasa koşullarında mevcut ürünlerin ve hizmetlerin alınması, gelirin harcanması ve ev halkının mal ve hizmetlere yönelik yaptığı masraflar olarak açıklanmaktadır.⁵⁵ Bu kavram sadece ekonomik eylemleri değil, aynı zamanda bilgi, kültür, zaman, değer gibi unsurların da hızla tüketildiği bir süreci ifade eder.⁵⁶

⁵⁰ Mediha Taş, “Tüketim ve İsrâf: Ortaköy İlçesi Üzerine Bir Değerlendirme” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Enstitüsü, 2020), 7.

⁵¹ Beris Artan Özorun, “Modernite ve Postmodernite Kavramları Çerçevesinde Reklamlar: Hürriyet Gazetesi Örneği”, *Ulakbilge Dergisi*, C. 5, S. 19 (2017): 2268; Hasan Durmuş, *İslam İktisadı Tüketim Anlayışı: İsrâf Perspektifinden Değerlendirme*, (Ankara: Orion Akademi Yayınları, 2022), 12.

⁵² Uğur Bakır ve Murat Çelik, “Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar”, *Selçuk İletişim Dergisi*, C. 7, S. 4 (2013): 47.

⁵³ Ömer Torlak, *Tüketim Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*, 2. bs. (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2016), 21.

⁵⁴ İrem Demirkaya, “Dijitalleşen Kapitalizm, Tüketim Kültürü ve Değişen Tüketim Davranışlarının Yeniden İnşası” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 64.

⁵⁵ Faruk Kocacık, *Tüketim Eğilimleri ve Sorunları*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1998), 18.

⁵⁶ Burhanettin Can, “İhtiyaç, Tüketim, İsrâf Denklemi, Meşruiyet ve İzafilik Sorunu” <http://www.sekam.com.tr/sayfa.php?detay=ihtiyac-tuketim-israf-denklemi-mesruiyet-ve-izafilik-sorunu> [16.03.2023].

Bir şeyin ortadan kaldırılması ve ziyan edilmesi olarak ifade edilebilen tüketim; olumsuzluk içeren, sosyal kimlik ve statü belirleyen bir kavram olarak karşımıza çıkar.⁵⁷ Günümüzde toplumsal, psikolojik ve kültürel boyutlarda önem kazanan ve kendi ideolojisini oluşturmaya başlayan⁵⁸ tüketim kavramı zorunlu ihtiyaçların karşılanması perspektifinden uzaklaşmış, bir tatmin, statü ve itibar kazandırma aracı olarak görülmeye başlanmıştır.⁵⁹ Reklamlar ve albenisi olan modanın etkisiyle ihtiyaçların belirlendiği⁶⁰ statüyü belirleyen günümüz tüketim kültüründe⁶¹ insanlar var olduğu toplumdan ve çevresinden uzaklaşmıştır.

Avusturyalı filozof Illich tüketimi, engellenemeyen bir tür kölelik biçimi olarak değerlendirir. Ekonomik bir faaliyet ve insani bir ihtiyaçtan fazla olursa zararlı olacağından bahseder. Hayatın metalar etrafında düzenlenip toplumsal gelişmenin bu metalarla mümkün olacağını ifade eder.⁶² Tüketimin ürünler yerine semboller ve değerlerin tüketimi olduğunu aktaran Baudrillard, nesnelere yanı sıra fikirlerin de

⁵⁷ Berna Üstün ve Osman Tural, “Tüketim Alışkanlıklarındaki Değişimler ve Bu Değişimlerin Alışveriş Mekanlarına Etkisinin Eskişehir Örneğinde İrdelenmesi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2 (2008): 261.

⁵⁸ Seda Çakar Mengü, “Tüketimle Edinilen Yanılsanmış Seçkinlik”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 21 (2005): 156.

⁵⁹ Öznur Ak, “Muhafazakâr Kesimin Tüketim Alışkanlıklarını Belirleyen Nedenler ve İsrاف Boyutu Türkiye-Malezya Karşılaştırması” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 5.; Cansu Güleç, “Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C. 1, S. 38 (2015): 71.

⁶⁰ Abdülkadir Zorlu, *Tüketim Sosyolojisi* (Ankara: Glocal Yayınları, 2006), 60.

⁶¹ Saliha Coşkun, “Küreselleşme Sürecinde Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 53.

⁶² Nas, “Satın Alma Hiyerarşisinin İslam İktisadındaki Yansıması: Harcamada İsrافی Azaltmanın Bir Yöntemi”, 8.

tüketildiğini vurgular ve tüketimi aktif bir davranış ve sosyal bir değerler sistemi olarak tanımlar.⁶³

İnsanların ihtiyaçlarını gidermesi olarak ifade edilen tüketim, insanlık tarihinin başlangıcından beri vardır. Hayatlarını idame ettirebilmek için tüketmek zorunda olan insan, en temel ihtiyacı olan yeme-içme, giyinme, barınma gibi ihtiyaçlarını yaşadığı habitattan karşılar. Önceleri ihtiyaçlar ne ise tüketimde o yönde idi. Ancak sanayileşme, ulaşım, iletişim ve teknolojinin gelişmesiyle beraber istek ve arzular da değişmiş insan tüketimin bir süjesi haline gelmiştir. Kapitalizmin etkisiyle tüketim furyası dünyanın her yerine yayılmış bilinçsiz ve aşırı tüketim sonucu israf meydana gelmiştir. Tüketim ve israfa bağlı olan sebepler gün geçtikçe değişmekte ve toplumsal bir sorun haline gelmektedir. Her şeyin tüketilebilecek bir nesne haline geldiği ve parasal değerle kıyas edildiği günümüzde⁶⁴ tüketim, nesnelere sınırlı kalmayıp tüm toplumun yapısını değiştiren bir hal almış⁶⁵ ve sadece ihtiyaçların tatmini ile değil artan isteklere göre şekillenir olmuştur.

Gündelik hayatın her alanında gerçekleşen tüketim sonucunda insanların ahlaki ve kültürel değerlerinin yok olması mümkündür. Tüketimin araç olmaktan çıkıp amaç haline gelmesi sonucunda hem mikro hem de makro düzeyde etkiler doğar.⁶⁶ Mutluluğu tüketimde arayan toplumlarda stoklama ve kolaylıkla alabilme belirleyici özelliktir. İhtiyacı olmasa dahi almanın, stok yapmanın ihtiyaç olarak algılanması sonucunda⁶⁷ tatminsizliğin ve daha fazla tüketime yönelimin arttığı görülür.

⁶³ Mustafa Hatipler, “Postmodernizm, Tüketim, Popüler Kültür ve Medya”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2017): 38.

⁶⁴ Abdullah Çelik ve Ayşe Küçük, “Tüketim Toplumunun Çevre Sorunlarına Etkileri”, *Econharran Dergisi*, C. 4, S. 5 (2020): 8.

⁶⁵ Aslıhan Akkoç, “Tüketim Toplumunun Toplumsal Değerler Üzerindeki Etkisi”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 2 (2019): 8.

⁶⁶ Sabahattin Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, Ed. Adem Esen, Turan Koç ve Mustafa Yavuz Çakır (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2010), 46.

⁶⁷ Sümeyye Aydın, “Dini Kültürde Tüketim Sorunu” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 9.

Tüketim toplumunda tüketimin bir yaşayış biçimi haline gelmesiyle birlikte savurgan ve israf eden bireyler türer. İstek ve arzularının karşılanması sonucunda mutlu olacaklarını düşünen insanlar,⁶⁸ daha az çalışıp daha fazla dinlenmek, hazcı duygularının tatmin edilmesini isterler. Diğer taraftan bu insanların yardımlaşma, dayanışma, diğerkâmlık gibi duygularının da zayıfladığı görülür.⁶⁹

2.3. İslam'da İsrâf

İnsan ilişkilerinin ve toplumun geleceğinin sağlıklı bir şekilde tekamülü için hukuk kurallarının cari olması gerekir. İslam dini bu gelişimi sürdürürebilmek adına kurallar ortaya koymuştur. Bu kurallar bazen özgürlük alanını genişletirken bazı durumlarda ise birtakım sınırlamalar getirmektedir. Tabakoğlu özgürlük alanını sınırlandıran bu duruma lüks ve israfın yasaklanmasını örnek verir.⁷⁰

İslam dini, insanın tabiatıyla uygun bir dindir ve aşırılıklardan kaçınmayı emreder. İnsanlar dünya üzerinde bulunan her şeyi kullanma hakkına sahip olsa da bunun sınırları vardır ve bu sınırlar Allah tarafından çizilmiştir. Toplumsal sorunları çözmeye rehber olan İslam dininin ortaya koymuş olduğu hükümler göz ardı edilirse insanlar açısından büyük bir zafiyet ve belki de felaket oluşur. Bu sebepten ötürü Allah'ın çizmiş olduğu sınırlar içerisinde olmak ve hareket etmek gerekir.⁷¹

İnsanlar yaşantılarını aşırıya kaçmadan, orta yollu bir şekilde devam ettirmelidir. Zira pek çok hüküm Kur'an-ı Kerim içinde yer alırken, insanlık için verilen en iyi örnekler

⁶⁸ Cengiz Yanıklar, *Tüketimin Sosyolojisi*, (İstanbul: Birey Yayınları, 2006), 217.

⁶⁹ Ömer Torlak, "Gündelik Hayatta Tüketime Yön Veren Değerlerdeki Değişim", ed. Recep Şentürk (İstanbul: İTO Yayınları, 2010), 49.

⁷⁰ Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 50.

⁷¹ Sezai Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 7.bs. (İstanbul: Diriliş Yayınları, 1979), 32.; Ayrıca bkz., Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 3. bs. çev. Ethem Ruhi Fırlalı ve Osman Eskicioğlu (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1981), 55.

Hz. Muhammed tarafından uygulanmış ve kendisi tarafından orta bir yol takip edilmiştir.⁷²

Dünya bir düzen ve denge içinde yaratılmıştır. Kendisine düşünüp kullanması için verilen akıl insan için, içgüdü ise insan dışı canlılar için dünya düzeninin ayakta durması adına var olan olgulardır. Bu dengenin ve düzenin bozulmaması için insanın aklıyla ve öngörüyle hareket edip onu koruması ve ona zarar vermemesi gerekir. İhlal söz konusu olduğunda tüm toplumları etkileyecek olan felaketler de peşi sıra gelecektir. “Karada ve denizde fesat, insanların ellerinin kazandığı şeyler yüzünden ortaya çıktı ki (Allah) yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın, belki dönerler”⁷³ ayeti de gösteriyor ki bu düzen ve dengenin bozulup bozulmamasının sebebi insandır. Bilerek veya bilmeyerek yaptığı tüm hal ve davranışların neden olduğu sonuçların müsebbibi olan insan, sonuçlarına henüz hayattayken katlanmak durumunda kalacaktır.

İşte bizde tüm bu tanımları ve israf kavramının benzer kelimelerle kıyaslamasını yaptıktan ve ihtiyaç ve tüketim kavramlarını ortaya koyduktan sonra israf kavramının, İslam dininde nasıl bir yer edindiği ayetler ve hadisler çerçevesinde inceleyecek ve bazı İslam düşünürlerinin israf hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

2.3.1. Ayetlerde İsrif

Göklerde ve yerde olan her şeyin sahibinin Allah olduğu ayetle ifade edilirken⁷⁴ dünya malının Allah tarafından insana, toplum yararına kullanılmak üzere verilmiş bir emanet olduğu savunulmaktadır.⁷⁵ Özellikle ifade etmek gerekir ki Allah, herhangi bir inanç farkı ayırt etmeksizin nimetlerini yeryüzüne gönderir ve herkes kendisinin ortaya koyduğu çalışma ve çabası ile nimetlerden faydalanır, varlığını artırır. İnsan bu

⁷² Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1. Cilt çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce ve Mehmet Yolcu (İstanbul: Dünya Yayınları, 1991), 131.; Hasan Bulut, “Kur'ân'ın Bazı Aşırılıklar Karşısındaki Tutumu”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 2 (2019): 526.

⁷³ Rûm Suresi, 30/41.

⁷⁴ Şura Suresi 42/52-53.

⁷⁵ Hasan Terzi, “Müslüman Tüketicilerin İsrif Davranışlarının Rasyonel Tüketim ve Gösterişçi Tüketim Bağlamında İncelenmesi: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 63.

bilinç içerisinde kendisine verilen emanetleri değerlendirirken israftan kendini alıkoymasına gerekir. Yeryüzü nimetlerinin asıl ve gerçek sahibi olan Allah, bu nimetlerin hiçbir canlı ve cansız varlığa zarar verilmeden ve israf edilmeden tasarrufta bulunulmasını bekler.

İsraf kavramı, yukarıda da ifade edildiği üzere Kuran-ı Kerim’de birden çok yerde birden çok anlama gelecek şekilde kullanılmakta olup bu kavramı belli başlıklar altında değerlendirebilmek mümkündür.⁷⁶

Bunlardan ilki Allah’ı inkar etmek ve Allaha ortak koşmadır.⁷⁷ İsraf, haddi aşmak manasında kullanıldığında özellikle inanç konusunda en riskli alan olarak karşımıza çıkar. Hatta en büyük müsriflik⁷⁸ inanç alanındaki bu boyuttur.⁷⁹ Burada Firavun örneği incelenebilir. Yüce Allah bir ayetinde şöyle buyurmuştur: “Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümünden başkası Musa’ya iman etmedi. Çünkü Firavun, o yerde zorba bir kişi idi. O, gerçekten aşırı gidenlerdendi”.⁸⁰ Halkına zulmedip köle gibi kullanan Firavun, saltanatını ve yücelik iddiasını ortaya koyarak, Allah’a kulluğu küçümsemekteydi. Bu tavrı ile Kur’an-ı Kerim’de belirtilen “israf” kelimesi bir manada karşılık bulmaktaydı. İşte burada israf, “şirk, ortak koşma” anlamlarında kullanılmaktadır.⁸¹

Soysaldı’ya göre müşrik ve kafirlerin doğal özelliği⁸² olarak kullanılan bu kavramın sonucu olarak kişi Allah’ı inkar edip küfre düşer ve şirke düşmüş olur. Bu şekil inanç israfından olan kişilere Allah, Hz. Muhammed’in dilinden şöyle emretmiştir: “Artık

⁷⁶ Akdemir, “Kur’an-ı Kerim’de İsraf Kavramı”, 32.

⁷⁷ A.g.e., 33.

⁷⁸ İsrafçı kişiye müsrif, israf etmeye ise müsriflik denir. Kallek, “İsraf”, 1m179.

⁷⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’an-ı Kerim Meâli Âlisi ve Tefsîri*, 3. Cilt sad. Sadrettin Gümüş ve Muhsin Demirci (İstanbul: İpek Yayın ve Dağıtım, 1992), 253.

⁸⁰ Yûnus Suresi, 10/83

⁸¹ Bkz. Kasas Suresi, 28/4, 38.; Zuhuruf Suresi, 43/51.; Nâzi‘ât Suresi, 79/23.

⁸² Soysaldı, “Kur’an’da İsraf Kavramı”, 95.

Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik düzenlik vermeyen o haddi aşanların emrine uymayın”.⁸³

Hangi neden veya amaçla olursa olsun kesin olan buyruk ve yasaklarına karşı çıkmak için söylenen söz ve gerçekleştirilen davranışlar küfür kapsamında değerlendirilir. İslam inancına göre küfür, gerçekleri örterek veya görmezden gelerek haddi aşmayı ifade eden en kapsamlı kavram olarak karşımıza çıkar.⁸⁴ İnanç konularında aşırıya kaçmak, genel anlamda dini ifade eden küfür, şirk ve dine karşı isyan şeklinde ortaya çıkan farklı davranış biçimleridir. Kur'an-ı Kerim, israf kavramının bu tür tezahürlerinden sıklıkla bahseder.

Allah'a, peygambere ve açıkça Allah'tan peygambere gelen şeylere karşı olmak veya reddetmek amacı taşımayan, sadece tembellik, nefsi arzuların etkisi veya sebepsiz olarak dinin bazı pratiklerini terk etmek, ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre kişinin İslam inancından çıkmasına neden olmaz, ancak günah işlemiş olur. Bazı davranışlar, tutumlar ve fiillerin israf olarak kabul edilebileceği amelî konularda da Kur'an-ı Kerim'de bu kavramla ifade edilmektedir.⁸⁵

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde, şirkin küfür anlamında kullanıldığını görürüz. Şirk ve küfür kelimeleri anlamca yakın olsa da şirk Allah'a ortak koşmak sonucunda ortaya çıkarken, küfür ise iman ve İslam esaslarının tamamını veya bir kısmını inkar etmek anlamına gelir. Bu bağlamda, şirk tevhid inancına en zıt küfürdür.⁸⁶

⁸³ Şu'ara Suresi, 26/150-152.

⁸⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.1, 3.bs. (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 207-208.; Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/535-536.; Murat Sülün, İman-Amel İlişkisi, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 68, 105-106, 250.; Tefik Yücedoğru, “Kur'ân'da İman Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2 (2006): 26-27.

⁸⁵ İsmail Karagöz, “Büyük Günah”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ed. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 78.; Cağfer Karadaş, *İslâm'ın İnanç Yapısı*, (Bursa: Emin Yayınları, 2006), 30.; Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 15. bs. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 46.

⁸⁶ İlyas Çelebi, *İslâm'ın İnanç Esasları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 61-62.; Fikret Karaman, “Müşrik”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 5. bs. ed. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet

Bir ikincisi, israf kelimesinin günah işleme hususunda aşırıya kaçılması, büyük günah işlemek olarak kullanılmasıdır. Âl-i İmran suresinin 147. ayeti⁸⁷ ve Zümer suresinin 53. ayetinde⁸⁸ “taşkınlık”, “aşırılık” olarak israf kelimesinin kullanıldığını görürüz. Diğer taraftan Lokmân suresinin 18. ayeti,⁸⁹ Mü’min suresinin 27. ayeti⁹⁰ ve Yunus suresinin 83. ayetlerine⁹¹ baktığımızda israfın, “kibir ve zulümde ileri gitme” anlamlarında kullanıldığını; Maîde suresinin 32.⁹² ve İsrâ suresinin 33. ayetlerinde⁹³ öldürmede ileri gitme; Â’raf suresinin 80-81.⁹⁴ ve Bakara suresinin 223. ayetlerinde⁹⁵ cinsel arzuların tatmininde meşru sınırın aşılması; Â’raf suresinin 31. ayeti⁹⁶ beslenme ve giyim konusunda aşırıya gitme;⁹⁷ En’âm suresinin 141. Ayeti,⁹⁸ Nisâ suresinin 6.

İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 506.; Süleyman Uludağ, *İslâm’da İnanç Konuları ve İ’tikâdî Mezhepler*, 5. bs. (İstanbul: Marifet Yayınları, 2002), 157.

⁸⁷ Âl-i İmrân Suresi, 3/146-147

⁸⁸ Zümer Suresi, 39/53

⁸⁹ Lokman Suresi, 31/18

⁹⁰ Mü’min Suresi, 40/27

⁹¹ Yûnus Suresi, 10/83

⁹² Maîde 5:32

⁹³ İsrâ Suresi, 17/33.

⁹⁴ A’raf, 7: 80-81.

⁹⁵ Bakara, 2: 223.

⁹⁶ A’raf Suresi 7/31.

⁹⁷ Ayette geçen israf kelimesinin hangi anlamda kullanıldığı konusunda değişik görüşler yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akdemir, “Kur’an-ı Kerim’de İsrâf Kavramı”, 32,33,40.; Terzi, “Müslüman Tüketicilerin İsrâf Davranışlarının Rasyonel Tüketim ve Gösterişçi Tüketim Bağlamında İncelenmesi: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma”, 68.

⁹⁸ En’âm Suresi, 6/141.

Ayeti,⁹⁹ Furkân suresinin 67. ayeti ve İsrâ suresinin 29. ayetlerinde¹⁰⁰ ise malî harcamada aşırı gitme¹⁰¹ anlamlarında kullanıldığını görürüz.¹⁰²

İsrafın bir diğer boyutu da dinde aşırılıktır. Allah ve Hz. Muhammed'in belirlediği ibadetleri kendilerine yeterli görmeyip daha fazlasını yapmaya çalışanlar bu israfı yapmaktadır. Allah, Hadid suresinin 14. ayetinde "... kendilerinden icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri uydurmuşlar. Fakat ona da gereği gibi uymadılar"¹⁰³ buyurarak Hıristiyan rahipler hakkındaki bu duruma Müslümanların da düşmemesi gerektiğini belirtmektedir.

Dinde aşırılığın hoş görülmediğini ifade eden bir başka örnek ise

O çardaklı çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmaları ve ekinleri, zeytini ve narı, her biri birbirine benzer ve yine her biri birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez¹⁰⁴

ayetidir. Bu ayet malının tamamını Allah rızası için tasadduk eden fakat ailesini düşünmeyip geride hiçbir şey bırakmayan bazı Sahabiler için inmiştir.

Bir kimsenin isyan etmesi sonucunda günah işlemesi de haddi aşma olarak görülmüş ve israf kavramı bu fiile karşılık olarak kullanılmıştır.¹⁰⁵

Genel olarak insanlara helal kılınmış ve insanların hizmetine sunulmuş nimetlerin bırakılıp haram yola başvurulması da israf olarak görülmüştür. Özellikle cinsel

⁹⁹ Nisâ Suresi, 4/6.

¹⁰⁰ İsrâ Suresi, 17/29.

¹⁰¹ Türkçe'de de çoğunlukla bu anlamda kullanıldığını görürüz.

¹⁰² Akdemir, "Kur'an-ı Kerim'de İsrâf Kavramı", 33-43.; Terzi, "Müslüman Tüketicilerin İsrâf Davranışlarının Rasyonel Tüketim ve Gösterişçi Tüketim Bağlamında İncelenmesi: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma", 65-69

¹⁰³ Hadid Suresi, 57/27.

¹⁰⁴ En'âm Suresi, 6/141.

¹⁰⁵ Zümer Suresi, 39/53.

arzuların tatmininde aşırılığa gitme burada mevzu bahistir. Tarihte Lut Kavmi karı kocanın helal yoldan birleşme yolunu terk edip, gayri meşru ve helal olmayan yola yönelerek sınırı aştığı bildirilir. Bu şekilde Lût Kavmi de israf eden (haddi aşan) bir toplum olarak tarihteki yerini almış ve Kur'an- Kerim'de o şekilde ifade edilmiştir.¹⁰⁶

İslamiyet Mâide suresinin 32. ayetinde cana kastetmeyi "... kim bir kimseyi öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür".¹⁰⁷ ifadesiyle yasaklamıştır. Bunun gibi Nisâ suresinin 93. ayeti de "Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere gireceği cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır". Görüldüğü üzere haksız yere bir insanın canına kıymanın ne büyük günah olduğu ortaya koyulmuştur. Şunu da belirtelim ki her öldürme Allah katında yasak değildir. Kendi içinde şartları olan ve canın meşru müdafaasını gerçekleştiren kısas haktır. Bu şartlara uygun davranmadan gerçekleştirilen öldürme fiili israftır. Belirli bazı durumlarda kısas isteme yetkisi mağdurun yakınlarına ve akrabalarına verilmiştir. Bu durumda bile İsrâ suresinin 33. ayetinde kısas yoluyla insan öldürülmesinde sınırın aşılmaması gerektiği ifade edilerek cezanın kendisini bir amaç haline getirmeyi reddeder. Acı ve işkence çektirerek, atın arkasına bağlayıp uzunca bir yol sürükleyerek öldürmek gibi insanlık dışı muamelelerle kısas hakkını kullanmak aşırıya gitmektir. Aksi halde burada da israfa düşülmüş olunur. Adalet, bireyleri ve toplumu ayakta tutan vazgeçilmez unsurlardan biridir. Mağduriyeti oluşmadan önleyen, oluştuğunda ise hakkıyla gideren adalet sistemi, adaleti tesis etmelidir. Bunu yaparken de orta yoldan şaşmamalıdır.

İslam dini bir taraftan kazancın helal yolla gerçekleştirilmesini emrederken diğer taraftan gayrimeşru yöntemleri yasaklamıştır. Kişinin hem kazanırken hem de harcarken nasıl hareket etmesi gerektiği ayetlerle sabit kılınmıştır. Hâdid suresinin 7. ayeti de kazancın Allah'ın hoşnut olduğu yöntemlerden sağlanıp yine hoşnut olduğu yerlere harcamayı ortaya koymuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁶ A'râf Suresi, 7/81 "Hakikaten siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Doğrusu siz haddi aşan (müsrif) bir toplumsunuz."

¹⁰⁷ Mâide Suresi, 5/32.

¹⁰⁸ Hadid Suresi, 57/7.

Kişi malı veya harcamaları hakkında tasarrufta bulunurken israf ve cimrilik arasındaki dengeyi gözetmelidir. Yapılacak olan harcama ya bir zorunluluk ya da ihtiyaca binaen yapılır. Kişiden kişiye ve toplumdan topluma bu ihtiyaç ve zorunluluklar değişiklik arz edebilir. Bunların dışındaki her durum israf olarak görülür. Nitekim Furkan suresinin 67. ayeti bu duruma açıklık getirir. “Onlar harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır”.¹⁰⁹ Her anlamda dengede olmayı emreden İslam dini malı ve harcamaları noktasında da dengede olmayı emreder. İnsanın her işinde orta yolu takip etmesi gerektiğini ifade eden İslamiyet hem israfın hem de cimriliğin doğru olmadığını belirtir.¹¹⁰

Kur’an-ı Kerim’de maddi şeylerin israfından bahsedilen ayetlerin yanında insanın israfından bahsedilen ayetlerin yer aldığını görürüz. İnkârı seçen kafirler için hem bu dünya hem de öbür dünyada azap olacağı bildirilirken,¹¹¹ Şuara suresinin 151. ayetinde dünyadaki dengeyi bozan insanlar için insan israfı tabiri kullanılır.¹¹² Sahip olunan olanakları dengeli bir şekilde kullanmayan kimse israftadır. Allah’ın değer vermiş olduğu en kıymetli varlık olan insan kendisine verilmiş olan nimetleri haddi aşmadan kullanmalı ve tüketmeli iken kendisi de isyan ederek israf olmamalıdır. Kendisini yaratmış olan Allah’a karşı kulluk görevlerini yerine getirmeli, O’nun resullerine ve getirmiş oldukları kural ve kaidelere uymalıdır. Bu durumu reddetmesi veya kabul etmemesi durumunda adeta kendisini israfa sürüklemiş olur.¹¹³

¹⁰⁹ Furkan Suresi, 25/67

¹¹⁰ Süleyman Hilmi Kara, “Kur’an- Kerim Işığında İsrâf ve Cimriliğin İktisadi Sonuçları”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, C. 6 S. 2 (2020): 237.

¹¹¹ Tâhâ Suresi, 20/124.; Soysaldı, “Kur’an’da İsrâf Kavramı”, 115.

¹¹² Şuarâ Suresi, 26/151: "Eşlerin arasını bozan, ürettikleri zararlı maddelerle havanın, toprağın, denizin dengesini bozan, insanların ahlakını bozan, çiçeklerin rengini solduran, insanlara itaat etme. Çünkü onlar, insan israfı yapmaktadırlar."

¹¹³ Bkz. Mü’min Suresi, 40/34, Yasin Suresi 36/19, Zuhur Suresi, 43/5.

2.3.2. Hadislerde İsrâf

İslam Peygamberi Hz. Muhammed, hayatının her döneminde sade, mütevazı ve itidalli bir yaşam tarzını benimsemiştir. İslam dininin istediği aşırılık ve savurganlıktan kaçınmış, orta yolu takip etmiş ve öyle olunmasını da emretmiştir.¹¹⁴

Aşırılık hayatın her alanında insan ve toplum için bir felakettir. Bir zihniyet ve davranış bozukluğu olarak kendini gösteren¹¹⁵ israftan kurtulmak gerekir. İslam dini insanı ve toplumu aşırılıktan kurtarıp orta yol tutan bir yaşam tarzına yönlendirmektedir. Öyle ki Peygamber Efendimiz ibadette bile aşırıya gidenleri uyarılmış, her zaman orta yolu önermiştir.¹¹⁶ O, kendisinin ve aşırılıklarının affolunması için Allah'a her zaman dua etmiştir.¹¹⁷ Nasıl ki ihtiyaçlarımızın giderilmesinde israftan kaçınılması gerekiyorsa kulluk görevlerini yerine getirirken ve ibadet ederken de israftan uzak durulmalıdır. İnsana gücünün yetemeyeceği vazifeler verilmemiş ve doğasına uygun hareket etmesi beklenmiştir. Mekke'ye doğru giderken kayanın üzerinde Cabir b. Abdillâh'ın namaz kıldığını ve döndüğünde de halen daha namaza devam ettiğini gören Hz. Muhammed, kendisini uyararak dengeli davranması gerektiğini söylemiştir. Sürekli oruç tutan Abdullah b. Amr b. el As'ı da uyararak Hz. Muhammed, hiç olmazsa bir gün oruç tutup bir gün tutmayan Hz. Davud gibi oruç tutmasını söylemiştir. Bunun gibi abdest ve gusül alırken suyun ihtiyaçtan fazlasının kullanılmasını yasaklamış, gereği kadar kullanılmasını öğütlemiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ Müslim, İlim, 7.; İbn Mace, Zühd, 28.

¹¹⁵ Ramazan Muslu, "İsrâf Kavramına Tasavvufî Bir Bakış", *İsrâf Dengesi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 71.

¹¹⁶ Örnekler için bkz. Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 215; Hadisin değişik lafızlarla nakli için bkz. Ebû Dâvud, Tatavvu, 27; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 40; Ebû Dâvud, Edeb, 2; Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Zikir, Dua ve Tevbe, 70.; Sancaklı, "Hadisler Çerçevesinde İsrâf Olgusunun Analizi", 65.

¹¹⁷ Müslim, Zikir, Dua ve Tevbe, 70.

¹¹⁸ Kayhan, "Kur'ân'a Göre İsrâf ve İktisat", 163-165.

"Herhangi bir işte ölçülü ve dengeyi koruyan kimse, Allah'ın onu sevdiği kimselerdendir"¹¹⁹ hadisinde, Müslümanların hayatlarının her alanında ölçülü olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Müslümanlar, yemek, içmek, giyinmek, konuşmak, hareket etmek ve her türlü davranışlarında ölçülü ve dengeyi koruyarak Allah'ın rızasını kazanabilirler. Müslümanların Allah'ın sevdiği kimselerden olmaları için ölçülü ve dengeyi koruyan kimseler olmaları gerektiği belirtilir.

"İsraf, şeytandır ve Allah israf edenleri sevmez"¹²⁰ hadisinde olduğu gibi israfı adeta şeytana benzeten Hz. Muhammed, israfın ne kadar kötü bir davranış olduğunu ortaya koyar. "Yeryüzünde israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez"¹²¹ ayeti de bu hadisi destekler niteliktedir. Bir diğer ayette ise "Doğrusu, saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir" ifadesiyle israf edenleri adeta "şeytanın kardeşleri" olarak görmüştür. Nefsi istekleri tatmin için harcama yapan insanı savurganlık yapmaya yönlendiren "şeytanın bu oyununun" farkına varan insan; israftan uzak duracak ve israf yapıldığı takdirde, akabinde gelecek maddi ve manevi zararların imkan dahilinde olacağı fikrinde olacaktır.

Harcama konusunda orta yolun takip edilmesi gerektiğini söyleyen Hz. Muhammed, aşırı cimrilik veya müsrifliği hoş karşılamamıştır. Tüm hayatı boyunca israfla mücadele eden Peygamber Efendimiz nehir kenarında da olsa suyun israf edilmemesi gerektiğini söylemiştir.¹²²

Hz. Muhammed'in "Kibir ve israfa kaçmaksızın yiyiniz, içiniz ve sadaka veriniz. Zira Allah, kulunun üstünde nimetini görmek ister"¹²³ hadisine bakıldığında, kibir ve israfın birbiriyle olan ilişkisi dikkat çekmektedir.¹²⁴ Kibirli insan genellikle israfa

¹¹⁹ Tirmizî, Kıyamet 25

¹²⁰ İbn Mâce, Mukaddime, 17.

¹²¹ A'râf Suresi, 7/31.

¹²² İbn Mâce, 'Tahâret', 48; Ahmet b. Hanbel, Müsned, II, 221.; Ahmet Bozyiğit, "İslâm Ahlak Öğretisinde Çevre Bilinci", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2 (2016): 14.

¹²³ Buharî, Libas, 1; Nesaî, Zekat, 66; İbn Mâce, Libas, 23; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 247, 274, 328.

¹²⁴ Sancaklı, "Hadisler Çerçevesinde İsraf Olgusunun Analizi", 67.

meyilli olur ve gereksiz yere harcama yapar. Aynı şekilde, israf eden bir insan kendisini önemli, üstün ve baskın hissetme eğilimindedir ve bu da kibirlenmeye yol açabilir. Bu nedenle, Hz. Muhammed'in öğretileri hem maddi kaynakların israf edilmemesini hem de kibirli davranışlardan kaçınılmasını vurgulamaktadır.

“Yemekte israf etmeyin, çünkü israf edenler, kardeşlerine zulmedenlerin en kötüsüdür”¹²⁵ ve “Allah katında yiyeceği israf etmek, onu yemekten daha büyük günahdır”¹²⁶ hadisleri yiyecekleri israf etmenin ne denli büyük günah olduğunu ortaya koyar. Yiyecek ve içeceklerin israf edilmesi, Allah'ın nimetlerinin boşa harcanması ve saygısızlık olarak kabul edilir.

“Kişi, tasadduku kadar zengindir”¹²⁷ hadisinde ise tasaddukun önemi vurgulanır. Bir kişinin zenginliği, sahip olduğu maddi varlıkların miktarı ile ölçülemez. Bunun yerine, kişinin tasarruf etme alışkanlıkları ve doğru yönetimi, gerçek zenginliğini belirler. Müslümanların mal ve mülklerini tasarruflu kullanmaları, israf etmemeleri, sadaka vermeleri ve Allah'ın rızasını kazanmak için hayır işlerinde bulunmaları önemlidir. Bu hadis, Müslümanların maddi varlıklarını tasarruflu kullanmalarının hem dünya hem de ahiret hayatlarında fayda sağlayabileceğini vurgulamaktadır.

İnfak konusu da İslam dininde önemli bir yer tutar. İslam dininde infak etmek, malın Allah yolunda harcanması anlamına gelir¹²⁸ ve bu, sadaka vermek, hayır işlerinde bulunmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek gibi şekillerde olabilir. "(Gerçekte) Allah'ın elinde bulunan servetin sahibi, onu infak etmezse ona yük olmuş olur. Oysa malını infak eden kimse, malıyla müşterek yaşar, şüphesiz o, malını en güzel şekilde kullanmış olur"¹²⁹ hadisi de infak etmenin önemini ortaya koyar. Bu hadis, insanların Allah'ın kendilerine bahsettiği malı infak etmeleri gerektiğini vurgular. Aynı zamanda insanların ölçülü davranması gerektiğini de belirtir.

¹²⁵ Kenzul Ummal, 16/26

¹²⁶ Tirmizî, Zühd 49

¹²⁷ İbn Mace, Zühd 12

¹²⁸ Mustafa Çağrıcı, “İnfak”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/infak> [28.04.2023].

¹²⁹ Tirmizî, Zühd 19

Hz. Muhammed'in yaşantısında infak ederken bile ölçülü davranılması gerektiğini net olarak görmekteyiz. Ka'b b. Malik ve Muaz b. Cebel mallarının tamamını tasadduk etmek¹³⁰ istemişler ancak onların istekleri Hz. Muhammed tarafından geri çevrilmiştir. İnfak edebilmeleri için kendi ihtiyaçlarını karşılayacak miktardaki kısmın ayrılması gerektiği Hz. Muhammed tarafından ifade edilerek ölçülü olmanın burada da geçerli olduğunu göstermiştir.¹³¹ "Sana hangi şeyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: 'ihtiyacınızdan geri kalanını harcayın!'" ayeti de bu durumu destekler niteliktedir.¹³²

Hayatta kalabilmek için zorunlu ihtiyaçlar arasında yemek ve içmek vardır. "Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz; çünkü Allah israf edenleri sevmez"¹³³ ayeti de bunu ortaya koyar. Ancak ayette ifade edildiği üzere bu ihtiyaçlar karşılanırken israf edilmemesi gerekir. Bu anlamda israftan kaçınması gereken insan bunu yeme-içme alışkanlıklarında da göstermelidir. İnsan sağlığı açısından güzel bir ölçü ortaya koyan Hz. Muhammed, midenin üçte birinin yemekle, üçte birinin su, üçte birinin de hava ile doldurulması buyruğu¹³⁴ ile yeme ve içmede nasıl bir denge sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Yeme-içmede aşırılığa kaçmanın ne denli zararlı olduğunu ifade etmeye gerek yoktur. Zira günümüzde tıbbın verileri de bu konuya aynı şekilde açıklık getirmektedir. Toplumların geneline bakıldığında özellikle yeme-içme alanında ne denli israf bataklığına düşüldüğü görürüz. Obezite tüm dünyada sorun haline gelen ciddi bir tehdittir ve yeme-içmede aşırılığa gitmenin somut örneklerindedir.

Bu zorunlu ihtiyaçlardan bir diğeri de giyinmedir. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri var olan giyinme ihtiyacı, kişinin kendi imkanları ölçüsündedir. Burada önemli olan lüks ve gösterişe kaçmadan kişinin ihtiyacının karşılanmasıdır. Sırf modayı takip etmek ve desinler diye sık sık kıyafet değiştirip yenilerinin satın alınması giyim konusunda israftır.

¹³⁰ Gönüllü olarak veya dini bir vecibeyi yerine getirmek üzere ihtiyaç sahiplerine yapılan maddî yardım. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tasadduk> [28.04.2023].

¹³¹ Sancaklı, "Hadisler Çerçevesinde İsrâf Olgusunun Analizi", 80.

¹³² Bakara Suresi, 2/219.

¹³³ A'râf Suresi, 7/31.

¹³⁴ Tirmizî, Zühd 47; Ahmet b. Hanbel el- Müsned, IV, 132.

Görüldüğü üzere İslamiyet'te oldukça öneme sahip olan israf kavramı sadece ekonomik faaliyetlerle ilgili bir olgu değildir. Örneğin insanoğlu tarafından en çok israfa konu olan şeylerden bir tanesi de zamandır. Aslında zaten belirli bir süre için gelinen bu dünyada en iyi değerlendirilmesi gereken şeydir, zaman. Kur'an-ı Kerim, zaman kavramını birçok ayette farklı boyutlarıyla ele alır.¹³⁵ Zamana dikkat çeken ayetler vaktin ehemmiyetini ortaya koyarlar. Zamanın kendi hizmetine sunulduğu idrakinde olan insan onu iyi bir şekilde değerlendirdiğinde kendi faydasına sonuçlar da beraberinde gelecektir.

Dünyada başarılı olarak gösterilen tüm insanların dili, dini, ırkı önem arz etmeden zamanı kaliteli kullandığını görürüz. Teknolojinin hızla geliştiği bu çağda insanın zaman kavramıyla olan ilgi ve alakası daha da karmaşık bir hal almıştır. Burada sorun olan şey teknolojinin gelişmesi değildir. Asıl sorun, teknolojik gelişmelerle birlikte zamanın nasıl değerlendirildiğidir. Zamanın değerlendirilmesinden kasıt elbette boş zaman değildir. Boş zaman kavramı bile “modern dünyanın” ortaya koyduğu bir üründür.¹³⁶ Önemli olan, insan hayatının tüm evresinde zamanın iyi ve kaliteli planlanması ve doğru meşguliyetlerin tercih edilmesidir.

Sosyal bir varlık olan insan¹³⁷ özellikle zamanı anlama ve önemini kavrama noktasında hep zor durumdadır. İnsanın kontrolü dışında akan zamanın, geri dönüşü mümkün olmamakla birlikte en acımasız ve en katı element olarak karşımıza çıkar.¹³⁸ Toplumun gelişmişlik düzeyiyle doğru orantılı olan zamana verilen değer¹³⁹ her zaman ve tüm

¹³⁵ Bkz. Müddessir Suresi, 74/33; Tekvîr Suresi, 81/18.; İnşikâk Suresi, 84/16.; Duhâ Suresi, 93/2.; Fecr Suresi, 89/2.

¹³⁶ Fatih Kurt, “İsraf Edebilen Tek Canlı: İnsan”, *İsraf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 80.

¹³⁷ İbn Haldun, *Mukaddime I.*, çev. Halil Kendir, (Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2009), 75-76.

¹³⁸ Feyzullah Eroğlu ve Sabahat Bayrak, “Örgüt Faaliyetleri Açısından Zaman Yönetimi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 3-4 (1990): 256.

¹³⁹ M. Akif Özer, “Çalışma Hayatında Zaman Tuzakları ve Zamanı Etkin Yönetmek”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C. 1, S. 2 (2012): 52.

toplumlar açısından anlaşılabilirliğini söylemek zordur. Zamanın büyük bir bölümünü artık tüketimle harcayan insan israftadır.

Kendisine bahşedilen nimetlerden dolayı elbet bir gün hesaba çekilecek olan insan¹⁴⁰ çoğu zaman, zamanın değerinin farkına varamamakta, sosyal ve kültürel hayatta dengeli bir tavır sergileyememektedir. Fakirliğe düşen bir insan belki malını tekrar elde edebilir ancak zaman için bunu söylemek mümkün değil. Zaman akıp gidiyor. Zamana yemin eden ayetlerin¹⁴¹ yanı sıra başarının sırrının boş ve yararsız işlerle uğraşlardan uzak durmak olarak gören ayeti¹⁴² bize zamanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar. Zira Hz. Muhammed öldükten sonra hesaba çekilecek olan insanların karşılaşıcağı sorulardan birinin “Ömrünü nerede harcadın?” sorusu olduğu söyler.¹⁴³ Kendisine veya topluma faydası olmayan işleri terk etmesini emreden bir din anlayışı bu duruma düşen insanları israf içinde görür. Bu bilinçle hareket etmek istemeyen insan ziyandadır.

Her cuma hutbede de okunan Nahl suresinin 90. ayetinde¹⁴⁴ “Allah adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla karşı cömert olmayı emreder; her türlü aşırılığı, fenalığı ve azgınlığı da yasaklar. O düşünün diye size öğüt veriyor” buyururken Allah bize ölçülü ve dengeli olup sınırı aşmamayı emretmiştir.¹⁴⁵ İhmal edip sonunda kaybedilip aldanılan iki nimetten birinin zaman olduğunu¹⁴⁶ ifade eden Hz. Muhammed, zaman yönetiminin bilincinde olunması ve zamanın israf edilmemesini öğütler. Bu

¹⁴⁰ Yaşar Yiğit, *İslamın İsrafa Bakışı, Hz. Peygamber'in Örnekliği, İslamın Sosyal Dayanışma ve İsrafa Bakışı*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 161.

¹⁴¹ Asr Suresi, 103/1.; Mustafa Irmaklı, “Vaktin Kıymetine Dair”, *İsraf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 86-89.

¹⁴² Mü'minûn Suresi, 23/3.

¹⁴³ Tirmizî, Kıyamet, 1

¹⁴⁴ Nahl Suresi, 16/90.

¹⁴⁵ Ahmet Yaman, “Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmenin Adı: İsrâf”, <https://www.diyanehaber.com.tr/dengeyi-ve-olcuyu-kaybetmenin-adi-israf> [28.04.2023].

¹⁴⁶“İki nimet vardır ki, insanların çoğu onları değerlendirme noktasında aldanmıştır: Sağlık ve zaman.”. Buhârî, Rikâk, 1, Tirmizî, Zühd, 1.

nimetlerden ikincisi ise sağıktır. Kendisine bırakılmış bir emanet olan bedene gereken önem ve hakkı verilmeyerek hatta beslenmede aşırılığa giderek sağığın kaybedilmesine sebep olunmaktadır. Aşırıya kaçan beslenme alışkanlıkları beden sağığını olumsuz etkileyerek onun zamanla yıpranmasına neden olacağını bilmek gerekir.

Hz. Muhammed tarafından “Sevdiğin kimseyi ölçülü sev, zira bakarsın gün gelir sevmeyeceğin biri oluverir. Sevmediğin kimseyi de ölçülü sevme ki günün birinde çok sevdiğin biri oluverir”¹⁴⁷ hadisi ortaya konularak belki de israf konusunda hiç akla gelmeyecek sevgi ve nefrette bile ölçülü ve dengede olunması gerektiği ifade edilmiştir. Hissi duygularda aşırılıktan kaçınmayı gösteren bu tutum ve davranışlar insanın ruh ve akıl sağığı açısından önem arz eder.

2.3.3. Bazı İslam Düşünürlerinin İsraf Hakkındaki Görüşleri

Sanatçı, bilim insanı, düşünür ve din adamlarının toplumun uygarlık seviyesine ulaşmasında etkisi oldukça fazladır. Milli değerlerin yanında evrensel değerlere de sahip olan bu kimselerin ortaya koymuş olduğu eser, hal ve davranışlarla etkisi, sadece dönemleri ile sınırlı kalmamış asırlar ötesine geçmiştir.¹⁴⁸ Bu sebeple şimdi bazı İslam düşünürlerinin israf hakkındaki görüşlerini ele alalım.

Ebu Hamid el-Gazali (505) İslam düşünürü ve filozofu olarak israf konusunda oldukça hassas bir görüşe sahipti. Gazali'ye göre, Allah her şeyi bir hikmetle yaratmıştır ve her varlığın bir yaratılış gayesi vardır. Bu nedenle, kaynakların gereksiz yere tüketilmesi ya da atılması, yaratılış gayesi dışında bir kullanımı temsil eder ve israf olarak kabul edilir. Gazali, İslam dininin öğretileri doğrultusunda, kaynakların doğru bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, insanlar Allah'ın yeryüzündeki temsilcileridir ve bu nedenle kaynakları doğru bir şekilde yönetmekle sorumlulardır. Aşırı tüketim, gösterişli yaşam tarzları ve kaynakların gereksiz yere tüketilmesi, bu sorumluluğun yerine getirilmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Tirmizî, Birr, 60.

¹⁴⁸ Mehmet Bozatalı, *Başbuğ Veli Hoca Ahmet Yesevi ve Türk Dünyası*, (Ankara: Çağıl Matbaacılık, 1996), 20.

¹⁴⁹ el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), 3/574.

1332- 1406 yılları arasında Endülüs'te yaşamış ve tarihçi, sosyolog ve filozof olan İbn-i Haldun İslam dünyasının din ve toplum problemleri üzerinde duran düşünürlerden biridir.¹⁵⁰ İbn-i Haldun devletin geçirmiş olduğu aşamaları “Tavırlar Teorisi” ile açıklarken toplumların da insanlar gibi doğup büyüüp yok olduklarını savunur.¹⁵¹ Toplumlar arasındaki egemenlik mücadelesinin her zaman var olduğunu dile getiren İbn-i Haldun'a göre bir toplum diğer bir topluma üstünlük sağladığında, üstün olan toplumun egemenliği başlar ve bu süreç içinde toplumlar beş tavrı aşamasından geçer. İlk tavrı zafer tavrı iken onu otorite tavrı izler. Üçüncü ve dördüncü tavrı olarak refah ve barış tavrından sonra bizim konumuzu da ilgilendiren son tavrı olan israf tavrı gelir. Her toplumun zorunlu olarak bu beş tavrı yaşayacağını belirten İbn-i Haldun'a göre ekonomik durum devletin çöküş nedenleri arasında yer alır. Kentsel yaşam biçimi ile gösterişin ve lüksün hayat tarzı haline gelmesiyle birlikte üretim var olan haliyle yetmeyecek, devletin gelir ve gider dengesi bozulacak, başta savunma gücü etkilenecek ve en önemli çöküş, tüketim çılgınlığı ile yaşanacaktır. Göçebelikten yerleşik hayata geçen toplum sade yaşam tarzını terk edip, gösterişli ve aşırı tüketime dayalı olarak gününü geçirdiğinde kaçınılmaz bir şekilde çöküş de meydana gelecektir. Ünlü düşünürü göre devletin bu çöküşünün önüne geçebilmesi için iki önlem vardır. Bunların ilki, masrafların kısılması iken ikincisi gelirlerin artırılmasının bir yolu olarak vergiler koymadır. Ancak bu ikisinde de başarılı olunamayacağını savunan İbn-i Haldun'a göre özellikle vergi yükünün artması ile üreticiler o işi yapmayı bırakıp üretim faaliyetleri azaldığında açlık ve kıtlık baş gösterecektir.¹⁵²

A'raf suresinin “Yiyin, için, fakat israf etmeyin...”¹⁵³ ayetini, “İktisada kati emir ve israfı da açıkça yasaklayarak mühim bir ders-i hikmet veriyor” ifadeleri ile açıklayan Bediüzzaman'a göre medeni insanların ihtiyaçları, alışkanlık ve özentisi ile had safhalara çıkarılmış, israf ve heveslerin tahrik edildiği toplumda yaşayan insanlar fakirleşmiştir. Batı medeniyetlerinin tüketimi teşvik etmesi ile israf kültürü dünyaya

¹⁵⁰ Pınar Çelik, “İbn-i Haldun ve Sosyolojisi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 3.

¹⁵¹ Kübra Ayşe Aydın, “İbn Haldun'un Toplumsal ve İktisadi Görüşleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 97.

¹⁵² A.g.e., 99-100.

¹⁵³ A'raf Suresi, 7/31.

yayılmış ve krizler de peşi sıra gelmiştir. Bu krizlerden kurtulmanın yollarından biri olarak tüketim alışkanlıklarının yönetimi ve değişimi gösterilebilir. Ona göre her işte olduğu gibi ilk olarak nefis terbiyesi ile başlanması gerekir. İsrاف ve iktisat arasında tercih yapıp “ıksat”a yönelmenin önemini vurgulayan Bediüzzaman, tüketim yönetiminin yeme içme kontrolü ile başlayacağını belirttikten sonra israfın günahın kaynağı olduğu ve bu günahlar da yoksulluğun kaynağı olduğunu savunur.¹⁵⁴

7. yüzyılda yaşamış önemli bilginlerden olan Yunus Emre'nin eserlerinde ortaya koyduğu fikirler ve zihin yapısı günümüz dünyasındaki sorunlara çözüm getirir. Günümüzün en büyük sorunlarından israf sorunu, Yunus Emre'nin eserlerinde değindiği konulardan biridir. İnsan hayattayken bir dengeye sahip olması gerektiğini dile getiren Yunus Emre, sadece maddesel değil zamanın ve hayatın tüketiminin dengede olması gerektiğini belirtir. Cömertlik, cimrilik ve paylaşma ekseninde gerçekleştirilmesi gereken tüketimde denge güdülür.¹⁵⁵ Madde tüketimi ile ilgili görüşlerini ayetlerden referans alan Yunus Emre, her şeye sahip olmanın ilk şartını bir şeye sahip olmamak olarak ifade etmiştir. Yunus Emre'ye göre zaman, fani kelimesi ekseninde boş yere geçirilmemesi, iyi şekilde yönetilmesi gereken bir sermayedir.¹⁵⁶ Kendisinin ortaya koyduğu denge öğretisinde önemli bir konumda olan tüketim, sadece maddenin tüketimi açısından değerlendirilmesi gereken bir olgu değildir. Ona göre her şeyin bir ölçü ve bir düzen içinde olması gerekir ve bu durum israfın önüne geçer. Hayatın hiçbir aşamasında aşırılığa kaçmayıp ölçülü olarak bu dünyada ve diğer dünyada mutluluğa erişmeyi öğütler.¹⁵⁷

İnsanların ihtiraslara boyun eğip maddi eğilimlerine teslim olmaması ve hayatta var olma gayesini unutmaması gerektiğini ifade eden Tabakoğlu'na göre meşru yoldan elde edilmek şartıyla her türlü nimet insanlar için vardır. Tabakoğlu'na göre insan

¹⁵⁴ “Üstadın Görüşleri Işığında Tüketim Alışkanlıklarının Yönetimine İlişkin Çözümler”, https://sorularlarisale.com/makale/ustadin-gorusleri-isiginda-tuketim-aliskanliklarinin-yonetimine-iliskin-cozumler#_ftn5 [21.03.2023].

¹⁵⁵ Mehmet Surur Çelepi, “Herşeye Malik Ola, Birşeye Malik Olmaya” Yunus Emre’de Tüketim ve İsrafa Yönelik Denge Öğretisi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 23, S. Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı (2021): 1.

¹⁵⁶ A.g.e., 13.

¹⁵⁷ A.g.e., 5.

ihhlas, güvensizlik ve bencilliğin sebep olduğu çatışmalara yol açıp haddi aşmamalıdır. Elinde bulunan nimetlerin gerçek sahibini hiçbir zaman unutmamalı, şükürünü her fırsatta yerine getirmelidir.¹⁵⁸ İnsanın aşırılıktan kaçınması yani orta yollu, itidalli olması gerektiği Tabakoğlu tarafından savunulurken, bunun mümkün olabilmesi için İslam dininin ortaya koymuş olduğu israf ve savurganlık yasağı referans gösterilir. Ona göre harcamalarda ve tüketimde itidalden ayrılmamalı yetersiz harcama ve tüketimden uzak durulmalıdır. Lüks ve israf yasağı, Tabakoğlu'na göre insanlar arasındaki tüketim dengesini oluşturur.¹⁵⁹

2.4. İsrafın Sebepleri

Hem bireysel hem de toplumsal boyutta menfi etkileri olan israfın sosyal dengeyi ve düzeni bozan bir yapısı vardır. İnsanların kesinlikle uzak durması gereken manevi hastalıklardan birisi olan¹⁶⁰ israfın birden çok sebebi olabilir. Bunlardan ilki akıl zayıflığı olabilir. İslam Hukukunda da sefihlik olarak ifade edilen akıl zayıflığı durumunda “mallarınızı sefihlere vermeyin”¹⁶¹ buyruğu israf ile ilgili durumu da açıklar niteliktedir. Malı ve kazancını doğru düzgün tasarrufta bulunma olgunluğuna erişememiş kişilere bu hak verildiği takdirde israf gündeme gelebilir. Olgun olmayan kimseler tasarrufta bulunurken dengeyi sağlayamayacak olup malı “israf” edecektir.

İsrafın sebeplerinden bir ikincisi olarak bilgisizlik gösterilebilir. Yeryüzünde insanları sayısız nimetlerle donatmış Allah'ın bu lütfunun idrakinde olmayan kimseler israfa düşebilmektedir. İnsanın temel ve zorunlu ihtiyaçlarını yerine getirirken israf etmemesi gerekir. Burada verilecek en güzel örnek yeme ve içme konusudur. Bilindiği üzere yeme ve içme insanın en temel zorunlu ihtiyaçlarından biridir. “... yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez” ayeti göz ardı edilirse yani en temel olan bu ihtiyaçları karşılanırken bilgisizce hareket edip aşırıya kaçılırsa insan israfa düşmüş olur.

¹⁵⁸ Ahmet Tabakoğlu, “İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm”, *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı* (Ankara: Konrad-Adanauer Stiftung Yayınları, 2011), 103.

¹⁵⁹ Ahmet Tabakoğlu, “Bir İlim Olarak İslâm İktisadı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2010): 21.

¹⁶⁰ Soysaldı, “Kur'an'da İsraf Kavramı”, 108.

¹⁶¹ Nisâ Suresi, 4/5.

Bir diğerk sebep, lüks yaşama tutkusu olabilir. Buradan kasıt tabi ki içinde bulunulan yüzyılın gereksinimlerinden geri kalmak değildir. Kastedilen olduğundan fazla görünme çabası içinde olmak, özellikle reklamların ve sosyal medyanın etkisi ile aşırı tüketim çılgınlığına kendini kaptırmak anlaşılmalıdır. Nitekim insan çağın gereklilikleri için her türlü teknolojik gelişmeyi takip edip teknolojik araç ve gereçleri edinebilir. Mesele burada itidalli olunmasıdır. Ticaret, yatırım ve insanların ülkeler arası dolaşımını, bu konudaki artışı ve politik, ekonomik ve sosyal süreçleri ifade eden¹⁶² küreselleşme ile lüks yaşama tutkusu insanların tüketim alışkanlıklarında değişmelere neden olmuştur.¹⁶³ Tüketim alışkanlıklarındaki değişmeler sonucunda aşırı tüketim, dünyadaki doğal kaynakların ziyan olmasına sebep olmuş ve bunlar için önlem alınmadığı için tekrar kullanılamamıştır.¹⁶⁴

Aslında lüks yaşama tutkusu altında da yer alabilecek olan gösteriş de israfa neden olan sebeplerden biri olarak karşımıza çıkar. Temel ve zorunlu ihtiyaçlar dışında sırf birilerini etkileme ve kendini olduğundan daha farklı gösterme gayesiyle yapılan davranışlarda israf vardır. Hatta bu durumda olan insanlar, Kur'an-ı Kerim'in Bakara suresinin 264. ve Nisa suresinin 38. ayetlerinde kınanmakta ve bu durum münafıklık olarak görülmektedir.¹⁶⁵ Ancak kitle iletişim araçları ile tüketime özendirilen toplumlarda insanlar, toplumsal statü kazanmak adına tüketime maruz bırakılır. Modaya uyarak toplumun bir parçası haline geleceğini düşünen bireyler başkalarından farkının ortaya çıktığını düşünür.¹⁶⁶ İslam ise sırf modaya uyma amaçlı olarak ve israfa varacak şekilde yapılan aşırı tüketimi kısıtlamıştır.

¹⁶² Metin Toprak, *Küreselleşen Dünya'da Türkiye Ekonomisi Serbest Piyasa Devriminin Serüveni* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2001), 8-9.

¹⁶³ Gülüşan Göcen, "İbn Haldun'un Toplum ve İnsan Yaklaşımının Günümüze Düşen İzdüşümleri: Tüketim Toplumu ve Narsist İnsan", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 14 (2013), 179.

¹⁶⁴ Durmuş, "Gıda İsrafının Boyutu ve Ekonomik Etkilerinin Tespiti Üzerine Bir Araştırma: Sakarya İli Örneği", 1.

¹⁶⁵ Bakara Suresi, 2/264; Nisâ Suresi, 4/38.

¹⁶⁶ Kamil Kaya ve Zekavet Nuran Oğuz, "Üniversite Gençliğinin Alışveriş Tercihlerinde Tüketim Kültürünün Rolü", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22 (2010): 151.

İsrafın sebeplerinden biri olarak malın kazanılmasında emek sarf edilmemesi de gösterilebilir. Çalışmayı ve helal yollardan kazanmayı buyur eden dinimiz tembelliği insanlığın kurtuluşuna engel olan sebeplerden biri olarak kabul etmiştir. Emek olmadan kazanılan mal ve şeylerin daha kolay gözden çıkarılıp insanı israfa sürüklediği gerçeğini görmezden gelmemeliyiz.¹⁶⁷

2.5. İsrafın Sonuçları ve Yoksulluk Bakımından Değerlendirilmesi

Küresel ısınma, iklim değişikliği, doğal kaynakların tüketilmesi, ozon tabakasının delinmesi, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yoksulluk gibi sorunların ana kaynağı, israf diyebiliriz.¹⁶⁸ Gereksiz ve aşırı tüketim ile israf yanlıgısına düşen insanoğlu kendi eliyle mal etmiş olduğu şeyleri daha üstün kılmış adeta onun kulu, kölesi olmuştur.

İsraf denildiğinde ilk akla gelen sadece yeme-içme gibi maddi imkanlar olsa da bu kavramı sınırlı tutmak kelimenin anlamını daraltmak olur. Her türlü maddi ve manevi imkanların düzene ve dengeye aykırı davranılmasının israf olarak görülmesi gerekir. Kavramın anlamının daha geniş tutulması önemlidir. Diğer taraftan aynı durum “kirlilik” kavramı için de geçerlidir. Kirlilik denildiğinde ilk akla gelen çevre kirliliğidir. Bu kavramın içine çevre kirliliği girdiği kadar fikir kirliliği de girmelidir. Zira fikrin ve bilincin sağlıklı olmadığı bir yerde çevre kirliliğinin olması önemsiz hale gelir. Çevre kirliliğinin önemi kalmadığı bu “bilinçsizlik” halinde çevre sorunları ile baş etmek mümkün değildir. Çok yönlü ve geleceği düşünen bir bakış açısına sahip olmadan israfın önüne geçilemeyecektir de.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Emine Gümüş Böke, “İslam’da İsrif ve Çevre İlişkisi”, *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle*, C. 3, S. 1 (2021): 62.; Celal Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim ve Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 99, 114.; İsmail Köksal, “İslam Hukuku Açısından İsrif Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 1 (2003): 206.

¹⁶⁸ Muhlis Akar, “Tüketim Ahlakı ve İktisatlı Olmak”, *İsraf Dengesi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 29.

¹⁶⁹ Gümüş Böke, “İslam’da İsrif ve Çevre İlişkisi”, 64.; Hüsamettin Erdem, “Küresel Etkileşimler Bağlamında Müslümanlar ve Çevre Bilinci” *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri Kitabı, 04-05-2013*, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2014): 295.

İnsanın doğal çevreye verdiği en zararlı alışkanlıklarından biri olan israf bugünkü çevre krizinin de ortaya çıkmasında en önemli aktörlerinden birisidir.¹⁷⁰ Tabidir ki bu sorunun önüne geçebilmek için en önemli adım, israftan uzak durmak ve iktisatlı ve tasarruflu olma bilinci ve idrakine sahip olmaktır.¹⁷¹ Üretilen atıklar sonucu su ve havanın kirlenmesi, gürültü ve doğaya zarar verilmesi sonucu dengenin bozulması gibi durumlar çevre kirliliği başlığı altında değerlendirilir. Çevresel anlamda maddi ve manevi olumsuzluk içeren tüm durumlar bu kapsamdadır.

Temel prensiplerinden birisi olan israf etmeden çevreyi koruma ilkesi, İslam Hukuku'nun çevreye verdiği ehemmiyeti ortaya koyar. İnsanlara çevre bilincinin aşılması için manevi sorumluluk duygusu yüklenmesi gerekir. Doğal kaynakların hiç tükenmeyeceği şiarıyla fütursuzca hareket eden insan, zevk ve eğlence uğruna bu kaynakları tüketir. Gelecek nesillerin haklarını da gasp eden bu tutum ve davranışın kabul edilebilmesi mümkün değildir. Her yıl milyonlarca ekmeğin çöpe atıldığı¹⁷², eğlence için tabakların kırıldığı bir dünyada gerçekçi önlemler alınmadığında gelecek kuşaklarımız için hayat konforunda ciddi düşüşler yaşanacaktır. Gelecek nesillere çok daha iyi bir hayat standardının bırakılması için verilen tüm nimetlerin israf edilmeden kullanılması elzemdir ve tüm insanların görevidir.¹⁷³

İhtiyaçlar, ülkenin ve toplumun tekamülü ve medeniyet seviyesine göre farklılaşır hatta zaman içerisinde değişir. Herhangi bir şeye sahip olmak onu sınırsız ve sorumsuz bir şekilde tüketme hakkını bize vermez. Önem sırasına göre ihtiyaçların belirlenmesi,

¹⁷⁰ Ali Kuzudışli, "Çevre Bilincinin Gelişmesine Dinin Katkısı ve İslâm'ın Çevre Duyarlılığıyla Eleştirilebilecek Bazı Temel Öğretileri", *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bidiriler Kitabı, 24-26 Ekim 2013*, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2014), 150.

¹⁷¹ Gümüş Böke, "İslam'da İsrâf ve Çevre İlişkisi", 56.; Hasan Ellek, "Lâ Darara ve Lâ Dırâra" Külli Kâidesi Çerçevesinde İslâm'da Çevre Hukuku", *EKEV Akademi Dergisi*, C. 20, S. 66 (2016): 338.

¹⁷² "Türkiye'de Ekmek İsrâfı Nedeniyle Her Yıl 1,5 Milyar Dolar Çöpe Gidiyor", <https://islamiktisadi.net/2020/02/09/turkiyede-ekmek-israfi-nedeniyle-her-yil-15-milyar-dolar-cope-gidiyor/> [27.04.2023].

¹⁷³ Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Çevrecilik Anlayışı", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 3-4 (2001): 409.

ihtiyaç odaklı üretim ve tüketimin yapılması ve en önemlisi bunların iktisadi ve ahlaki kurallara göre yapılması elzemdir. Aksi halde zorunlu ihtiyaçların bile karşılanamaması gündeme gelecek, ekonomik ve sosyal denge bozulup ahlaki yapı çökecektir.

Sosyal yaşantıya bakıldığında düğünlerde ve eğlence mekanlarında hatta evde bile çöpe atılan yemekler, hiç ihtiyaç yokken alınan ve henüz hiç giyilmeden atılan kıyafetler, boş yere akıtılan sular, gereksiz yere yakılan elektrikler gibi daha birçok israf örneklerinden dolayı belki de dünyanın sadece belirli bir bölgesine konu olan yoksulluğun, modern ve gelişmiş ülkelerde bile bir tehdit haline gelmesine yol açmıştır. İnsanı sadece ekonomik bir süje haline getiren “israf kültürü”, İslam dininin ortaya koymuş olduğu dayanışma, yardım kültürünü, doğayı koruma gibi erdemli davranışları yozlaştırmaktadır.

İsrafın bir hastalık olduğu Soysaldı tarafından ifade edildikten sonra israfın insanı, doğruyu yanlış ayırt edemeyen, fikrinde ve bedeninde yumuşama ve zayıflık, irade kabiliyetinde kusur ve yanlışlıklar olan bir insana dönüştürdüğü savunulur. Hem dini hem de dünyevi sorumluluklarını karşılayamayan insan, aşırılık ve taşkınlık içinde olup artık toplum yapısını etkiler hale gelecektir.¹⁷⁴ Her şeyin sahibi olan Allah’ın insana emanet olarak verdiği nimetleri insan, gerektiği gibi yönetemezse ekonomik denge ve düzenin altüst olmasına sebebiyet verecektir.¹⁷⁵

İsraf, önce kişinin kendisini sonraları aile düzenini, içinde bulunulan toplumu ve tüm dünyayı yoksulluk ve fakirliğe sürükler. Elinde bulunulan imkanların rastgele kullanılması, saçıp savurulması sonucunda borç bataklığına düşen insan kendisinin ve ailesinin zorunlu ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak duruma gelir. Bu israf hastalığı tüm topluma ulaşınca ekonomik gücü yok edince iflasa davet çıkarır. Dengeli olmamanın sonucunda darlık ve sıkıntı baş gösterip aciz duruma düşer insan. Adeta yolda kalmış bir kimse gibi hareket edemez hale gelen insan, ailesini de peşinden sürükler.

¹⁷⁴ Soysaldı, “Kur’an’da İsraf Kavramı”, 120.

¹⁷⁵ Hüsametdin Erdem, *Sondevir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1996), 178.

Bir taraftan varlığını nerede kullanacağını bilemeyen diğer taraftan hayatta kalmak için yaşam mücadelesi veren topluluklar vardır. Aile ve toplum yapısını bozan bu israf illeti fakirlik ve yoksulluğun ana sebeplerindedir. İflas eden bir toplumun dengeye kavuşabilmesi için israftan kaçınılmalı ve kanaatkar olunmalıdır. Önemle vurgulanmadır ki israf sadece bireyin kendisini ilgilendiren bir durum değildir. Önce kişinin kendi çevresi ile başlayan ve sonrasında bir çığ gibi topluma çok ciddi zararları dokunabilen israf olgusu çok kısa zaman içinde yoksulluğun meydana gelmesine sebep olur. Sosyal dayanışmanın da önüne geçen bu israf davranışından kurtulmak gerekir.¹⁷⁶

Zenginin daha zengin fakirin daha fakir olduğu bu dünyada israf baş belası olarak karşımıza çıkar. Tasarruflarda ne israf edilecek ne de cimri olunacaktır. Önemli olan orta yollu hareket etmektir. Tüm medeniyetleri batıran, hareket kabiliyetlerini çökerten israf her şeyin hesap edilmeden tüketildiği bir dünyada kaçınılmaz bir son olarak bırakın herhangi bir ihtiyacı, zorunlu ihtiyaçların bile karşılanamadığı bir düzene mahal verir. Kaynakların ve insanın her geçen gün tükendiği “düzensizlikte” dünyanın bütünüyle yoksullaşması kaçınılmaz sonudur.

Yoksullaşan toplumlarda gelir adaletsizliği ortaya çıkar. Zenginin daha zengin fakirin daha fakir olmasından ötürü kıskançlıklar ve kaos beraberinde gelir. Serveti bol olan kişiler, fakir ve yoksulları düşünmeden yaptığı tasarruflarla aralarındaki uçurumu daha da arttırmaktadır. Yiyecek bir lokma ekmek dahi bulmayan insanların var olduğu dünyada hırsızlık yapma gibi durumların yaşanması mümkün hale gelir. Huzurun ve güvensizliğin olduğu toplum yapısında gücün ve ekonominin belirli bir kesimin etrafında toplanmasından kaynaklı olarak parçalanacak olan toplum yapısı, ayakta kalamayacaktır.

Dünya tarihinde medeniyetlerin başına gelen musibetlerden ders çıkarılmalıdır. Hangi tür olursa olsun israf eden toplumların başına gelen durumları gördükçe insan, fikri ve zihni olarak israfla mücadelesini perçinlemek zorunda kalacaktır. Kendini israf etmeme konusunda zorunda hissedecek olan insan, israf duygusunu içinden söküp atacaktır.

¹⁷⁶ Mehmet Şeker, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997), 74, 75.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SIFIR ATIK

İlk bölümde israf kavramını tüm yönleriyle ele almıştık. Çalışmanın bu bölümünde sıfır atık ile ilgili bazı kavramlara, atık sorununa ve sıfır atık tarihçesine yer verilip, sıfır atık uygulamasının ne olduğu, ortaya çıkma sebepleri ve amacı ortaya koyulacak, bazı sıfır atık projeleri ve kullanım alanlarından bahsedilecektir. Son olarak sıfır atık ve sürdürülebilirliğin israf üzerindeki etkisi anlatılacaktır.

3.1. Sıfır Atık ile İlgili Kavramlar

Sıfır atık kavramına geçilmeden önce sıfır atık ile ilgili ve alakalı olan bazı kavramların açıklanması gerekir. Şimdi bunları açıklayalım.

3.1.1. Atık Kavramı, Tanımı ve Türleri

a) *Atık Kavramı ve Tanımı*

Sanayi çağı öncesi dönemde, insanlar doğal kaynakları ve hammaddeleri daha verimli kullanarak atık üretimini minimumda tutmuşlardır. Ancak Sanayi Devrimi ile endüstriyel üretim ve kentleşme arttıkça, tüketim kültürü değişerek ucuz, tek kullanımlık ürünler tercih edilmiş ve böylelikle atık üretimi de artmıştır. Bu durum günümüze kadar devam etmiştir.

Tarihte atık üretmeyen bir toplum yoktur. Ancak, Sanayi Devrimi öncesindeki üretim ve tüketim pratikleri, atık üretimini minimumda tutmaya yardımcı olmuştur. Örneğin, yemek artıkları hayvan beslemek için kullanıldı, kırılan eşyalar tamir edildi ve organik atıklar tarım ve hayvancılıkta kullanıldı. Ancak Sanayi Devrimi ile büyük miktarda hammadde, doğal kaynak ve enerji kullanılarak endüstriyel üretim arttı ve tüketim kültürü değişti. Ucuz, tek kullanımlık ve kullanımı kolay ürünlerin tercih edildiği bir toplum oluşturuldu ve bu da atık üretimini arttırdı. Bugün, atık yönetimi konusu, doğal kaynakların tükenmesi, çevre kirliliği ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlarla bağlantılı olarak daha da önem kazanmaktadır. Bu nedenle, atık üretimini azaltmak,

kaynakları daha verimli kullanmak ve atıkları geri dönüştürmek gibi sıfır atık yaklaşımları, çevresel sürdürülebilirlik için önemli adımlardır.¹⁷⁷

Atık, kullanılmayacak ya da ihtiyaç duyulmayan malzemeleri ifade eder.¹⁷⁸ Kullanılmış, artık istenmeyen ve çevre için zararlı olan her türlü madde atık olarak nitelendirilebilir.¹⁷⁹ Geniş anlamda atık, üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda oluşan fiziksel, kimyasal ve bakteriyolojik özellikleri sebebiyle, bırakıldıkları ortamların doğal niteliğini ve kullanım potansiyelini değiştirme, doğrudan veya dolaylı zararlara sebep olabilme ihtimali olan katı, sıvı, gaz ve enerji artıklarını ifade eder.¹⁸⁰

Atık kavramı, Türkiye’de ilk defa mevzuata 1983 yılında 2872 sayılı Çevre Kanunu ile girmiş,¹⁸¹ “Herhangi bir faaliyet sonucunda çevreye atılan veya bırakılan maddeler olarak tanımlanmıştır”.¹⁸²

¹⁷⁷ Muhammed Yunus Bilgili, “Sıfır Atık Yaklaşımının Kökenleri ve Günümüzdeki Anlamı”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 40 (2021): 688.

¹⁷⁸ Muhammed Yunus Bilgili ve Çağrı Çolak, “Sıfır Atık Yaklaşımının Ortaya Çıkışında Toplam Kalite Yönetiminin Rolü”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 3 (2021): 771.

¹⁷⁹ Hande Uzunoğlu, “Çevremizi Kirleten Atıklar ve Atık Yönetiminin Önemi”, <https://paperzz.com/doc/5052735/cevremizi-kirleten-atiklar-ve-atik-yonetiminin-onemi> [25.04.2023].

¹⁸⁰ Erol Ünal, Feridun Duyguluer ve Z. Ersin Bolat, *İmar Terimleri*, (Ankara: Yorum Matbaası, 1998), 11.

¹⁸¹ A. Anıl Gündüzalp ve Seval Güven, “Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 2. <https://docplayer.biz.tr/17299195-Atik-cesitleri-atik-yonetimi-geri-donusum-ve-tuketici-cankaya-belediyesi-ve-semt-tuketicileri-ornegi.html> [27.04.2023].

¹⁸² “Çevre Kanunu (5909 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 18132 (Ağustos 1983).

b) Atık Türleri

Atıklar üzerine yapılan sınıflandırmaya baktığımızda katı atıklar, sıvı atıklar ve gaz atıklar olmak üzere üç başlık altında ele alındığını görmekteyiz.¹⁸³ Bazı kaynaklarda katı atıklar içinde sınıflandırılabilir olan ambalaj atıkları ise hem çeşitliliği hem de kullanım alanlarının fazlalığından ötürü farklı bir kategoride değerlendirildiği görülür. Ancak biz bu atık türünü katı atık türünün içinde gördüğümüz için ayrı bir başlık açmadık.

Katı atıklar, evsel, ticari veya endüstriyel faaliyetlerin bir sonucu olarak meydana gelen ve tüketicisinin işe yaramadığı düşüncesiyle atılsa da çevre, insan sağlığı ve diğer toplumsal faydalar itibariyle düzenli bir şekilde uzaklaştırılması gereken maddeler olarak tanımlanır.¹⁸⁴ Katı atıklar, yapısında bulunan kimyasallara göre zararlı ve zararsız atıklar; evsel katı atıklar, tıbbi atıklar, endüstriyel katı atıklar ve özel katı atıklar olmak üzere dört ana kategoride değerlendirilebilir.¹⁸⁵

Evsel atık denilen şey,¹⁸⁶ evlerde veya endüstri faaliyetleri sonucu meydana gelen, genel itibariyle belediyenin sunmuş olduğu hizmet ile belirli araç ve gereçlerle toplanıp toplanma merkezlerinde tasnif edilip geri dönüşümü, yakılması veya ayrıştırılması mümkün olan atıklar şeklinde nitelendirilmekte iken kumaş, iplik artıkları, talaş gibi örnekleri artırılabilen endüstriyel üretim faaliyetleri sonucunda meydana gelen atıklar, endüstriyel katı atık olarak ifade edilir.¹⁸⁷

¹⁸³ Gündüzalp ve Güven, “Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği”, 2.

¹⁸⁴ Hamit Palabıyık ve Derya Altunbaş, “Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Uğur Yıldırım ve Mehmet C. Marin (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2004), 105.

¹⁸⁵ İçmesuyu, Kanalizasyon Arıtma Sistemleri ve Katı Atık Denetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 2503-ÖİK 524, (Ankara, 2000): 79-80.

¹⁸⁶ Zerrin Toprak, *Çevre Yönetimi ve Politikası*, (İzmir: Birleşik Matbaa, 2012), 13.

¹⁸⁷ Beste Yalçın Çelik ve Kazım Onur Demirarslan, “Endüstriyel Katı Atık Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu, 24-26 Ekim 2014*, (Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, 2014), 158.

Tıbbi atıkların tanımı ise Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliğinde yer almaktadır. İlgili yönetmeliğe göre “enfeksiyon yapıcı atıklar, patolojik atıklar ve kesici-delici atıklar” olarak tanımlanan bu tür atıklar, genellikle sağlık kurum veya kuruluşları tarafından meydana gelmekte ve kendine has yöntemlerle toplanmaktadır. Kaynağında ayrıştırma ile başlayan süre, uygulamanın yapıldığı kuruluş içerisinde belirlenen geçici depolama merkezlerinden, bertaraf edilmek üzere tesise ulaştırılmasına kadar geçen sürece konu olur.¹⁸⁸

Katı atıklar için yapılan sınıflandırma içerisinde yer alan özel atıklar başlığına baktığımızda uzaklaştırılması, bir taraftan toplanıp taşınması, diğer taraftan işlenmesi ve yok edilmesi için yapılması gereken kuralların bizatihi düzenlendiği ve aksi halde ciddi tehlikelere neden olabilecek atıklar olarak ifade edildiğini görürüz. Örnek mukabilinde piller, temizlik maddeleri, incelticiler ve boya gösterilebilir.¹⁸⁹

Sulara ve denizlere karışıp su kirliliğine sebep olan sıvı atıklar, üretim endüstrisi ve ekonomik anlamda ciddi bir değer katan maden sanayisi gibi sanayi alanları ve evsel alanlar, Sağlık Bakanlığı tarafından ruhsatlandırılmış özel veya kamuya ait hastane, poliklinik gibi sağlık kurum ve kuruluşları ve tarım faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan çeşitli sıvılar olarak tanımlanır. Sıvı atıklara kullanıldıktan sonra açığa çıkıp asıl kullanım gayesiyle uyumlu olmayan yağlar ve sağlık kurum ve kuruluşlarda tanı ve tetkik sonrası ortaya çıkan sıvılar örnek olarak gösterilmektedir.¹⁹⁰

Gaz atıklar ise; nükleer enerji santralleri, sanayi tesislerinin bacaları, yakma tesisleri, enerji üretimi için fosil yakıtların kullanılması, çöp depolama sahaları ve kompostlama

¹⁸⁸ “Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 29959 (Ocak 2017).

¹⁸⁹ Gündüzalp ve Güven, “Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği”, 3.

¹⁹⁰ Murat Gül, “Türkiye’de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020), 29-30.

alanları gibi kaynaklardan oluşurken kükürt oksitler, azot oksitler, karbon monoksit, hidrokarbonlar bu atık gazların başlıca örnekleridir.¹⁹¹

3.1.2. Sürdürülebilirlik Kavramı ve Tanımı

Sürdürülebilirlik kavramının son yıllarda önem kazanmaya başlamasının sebebi, insanların doğal kaynakları tüketme hızlarının ve çevresel sorunların giderek artmasıdır. Latince "tutmak" anlamına gelen "sustinere" kelimesinden türetilen ve İngilizcede "sustainability" kelimesi ile kullanılan "sürdürülebilirlik" kavramı,¹⁹² sözlükte "bir durum veya herhangi bir şeyin devam etmesini sağlamak" olarak tanımlanmıştır.¹⁹³

Gelecek nesillerin de aynı kaynaklardan yararlanabilmesini sağlamak için doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanımı ve korunması amacını taşıyan sürdürülebilirlik kavramı,¹⁹⁴ tüketilmeden veya ona devamlı şekilde zarar gelmeden kaynağın yeniden değerlendirilmesi veya kullanılmasını¹⁹⁵ ifade eder ve genel anlamda, gelecek nesillerin yaşamlarına herhangi bir zarar dokunmaksızın bugünkü ihtiyaçların karşılanması olarak tarif edilebilir.¹⁹⁶

Özellikle Sanayi Devriminden sonra çevre ve sosyal ilişkilerde büyük değişimler meydana geldi. Üretim ve tüketim faaliyetlerinin artması sonucu ortaya çıkan atıklar

¹⁹¹ Azade Karasu, "Çevresel Atıklar ve Nedenleri, Çevresel Atıkların Geri Dönüştürülmesi ve Yenilenebilir Enerji Olanaklarının Araştırılması" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013), 5.

¹⁹² Salih Aydın, "İletişim Yaklaşımıyla Sürdürülebilirlik Kavramı, Yeşil Kavramı ve Yerel-Küresel Yansımaları ile İlgili Bir İnceleme Örneği" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 137.

¹⁹³ TDK. (2023). Sürdürmek <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı [29.04.2023].

¹⁹⁴ Ruşen Keleş, *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 1998), 112.

¹⁹⁵ Zekiye Merve Kımıllı, "Depreme Duyarlı Bölgelerde Sürdürülebilir Mimari Tasarım; Isparta/Mavikent Örneği" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006), 12.

¹⁹⁶ Aydın, "İletişim Yaklaşımıyla Sürdürülebilirlik Kavramı, Yeşil Kavramı ve Yerel-Küresel Yansımaları ile İlgili Bir İnceleme Örneği", 137.

çevre kirliliğine neden oldu ve bu durum artık dikkat çekici bir hal almaya başladı.¹⁹⁷ İlk olarak 19. yüzyıl başlarında yenilenebilir kaynaklar konusunda ortaya çıkan sürdürülebilirlik kavramı, özellikle 1980'lerden itibaren daha geniş alanda kullanılmaya başlanmış, mevcut nesillerin ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulunduran bir yaklaşıma ifade etmiştir.¹⁹⁸ Hak, demokrasi ve dürüstlük gibi önemli kavramları da içeren sürdürülebilirlik kavramının, birçok farklı disiplinde önemli rol oynadığını görürüz.¹⁹⁹

Ekonomide, kaynakların sınırlı olduğu gerçeğini dikkate alarak ekonomik faaliyetleri; sosyal adalet açısından, kaynakların adil bir şekilde dağıtılması ve herkesin ihtiyaçlarının karşılanması; çevre bilimi ve yönetimi açısından, doğal kaynakların korunması ve gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarının karşılanması; işletme yönetiminde, kaynakların verimli bir şekilde kullanılması ve işletmenin uzun vadede başarılı olabilmesi için sürdürülebilirlik önemlidir. Bunun yanında sürdürülebilirlik, politika ve hukuk açısından, doğal kaynakların korunması ve gelecekteki nesillerin haklarının korunması için düzenlemelerin yapılması gerektiğini ifade eder.²⁰⁰

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1962 yılında Rachel Carson'un Silent Spring isimli kitabında kullanılmış olup kavramın literatürde birçok tanımı yer almasına rağmen "Şu an var olan insan gereksinimlerinin, gelecek kuşakların kendi

¹⁹⁷ "İsrafı Önlemek İçin "Sıfır Atık"", <https://www.gidaperakendecileri.org/?p=858> [29.04.2023].

¹⁹⁸ H. Hayrettin Tıraş, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2 (2012): 59.

¹⁹⁹ Dilek Savaş Alma, "Sürdürülebilir Tüketim ve Çevre Araştırmalarına Yönelik Bir Analiz", *Akademik İzdüşüm Dergisi*, C. 7, S. 2 (2022): 84.

²⁰⁰ Yavuz Alpagut, "Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 14 (2010): 65.

gereksinimlerini karşılayabilme yeteneğini riske sokmadan karşılanması” olarak ifade edilebilir.²⁰¹

Sürdürülebilirlik kavramı sadece çevre bakımından değil, ekonomi, sosyal adalet, doğal kaynaklar, politika ve hukuk gibi birçok açıdan ele alınması gereken bir konudur. Sürdürülebilirlik deyince literatüre bakıldığında psikolojik ve manevi boyutunun göz ardı edildiğini görürüz. Sürdürülebilirlik deyince akla ekonominin uzun vadede büyümesini temin etme, doğal kaynakların gelecek nesillere aktarımı, çevreyi korumak ve kirliliği azaltma gibi durumlar akla gelir. Bu durumda ülkenin gelişmişlik düzeyine göre farklı politikalar üretilir. Ancak bunun İslami perspektifin göz ardı edilmeden yerine getirilmesi de önemlidir.²⁰²

Kur’an- Kerim’e bakıldığında sadece dünyevi gelişime odaklanmış bulunan kapitalist yaklaşımdan oldukça farklıdır. Çevresel sorunların tek boyutlu olarak değil de etik, sosyal, ekonomik ve politik açıdan dikkate alınıp çözümlenmesi gerekir. Analitik ve çok yönlü bir bakış açısı sunan İslam perspektifinden bakıldığında bu mümkündür.²⁰³

Gerçek anlamda sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için kısıtlı olan kaynakların nesillere aktarılmasını, ekonominin büyümesini ve mevcut olan çevresel kalitenin korunması ve iyileştirilmesi için soruna neden olan faaliyetleri kısmak başat etkenlerdir.

²⁰¹ Birleşmiş Milletler Bruntland Komisyonu Ortak Geleceğimiz Raporu, Cenevre, İsviçre, (1987), 48- 50.

²⁰² Ahmet Efe, “İslam Perspektifinden Sürdürülebilir Kalkınma”, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1 (2021): 100.

²⁰³ A.g.e., 102.; Elnur Aliyev ve Kenan Aslanlı, “İslam Ülkelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Performansı: Kavramlar, Teoriler, Ölçümler”, *Avrasya Etüdlere Dergisi*, C. 21, S. 47 (2015): 46.

3.1.3. Sıfır Atık Kavramı ve Tanımı

Bilinçsiz ve aşırı tüketim kültürünün hayatımızın adeta vazgeçilmez unsuru haline gelmesiyle birlikte kısıtlı olan doğal kaynaklar hızlı bir şekilde tüketilip israf edilmektedir.²⁰⁴

Bugün var olan ekonomik sistemin devamlılığının sağlanabilmesi için üretim ve tüketim döngüsünün mevcudiyeti gereklidir. Bunun için ise insanların daha fazla tüketime yönlendirilmesi gerekmektedir. Batı toplumlarında ortaya çıkan tüketim tarzı, diğer toplumlar için de bir örnek teşkil etmiş daha fazla mal ve hizmete yönelik talebi arttırmış ve böylece üretim ve tüketim döngüsünü hızlandırmıştır. Buna ek olarak küreselleşme ile bu tarz tüketimin yayılmasına katkıda bulunmuştur.²⁰⁵

Bugünün toplumlarında tüketim, günlük yaşamın merkezinde yer almaktadır. İlk zamanlarda temel ihtiyaçların karşılanması olarak görülen tüketim, giderek daha karmaşık bir hal almıştır. Artık tüketim, sadece temel ihtiyaçların karşılanması değil, aynı zamanda haz, gösteriş, statü, kimlik ve itibar için de yapılmaktadır. Tüketim alışkanlıklarının zaman ve mekan sınırlamalarından kurtulmasıyla birlikte, çevrimiçi dünyanın da etkisiyle aşırı tüketim davranışları artmıştır. Ancak tüketim dünyasının cazibesine kapılan bireyler, tüketimin olumsuz sonuçlarının farkına varmakta zorlanabilmektedirler.²⁰⁶ Tüketim alışkanlıklarındaki artışın sonuçları bireysel, toplumsal ve çevresel düzeyde ciddi sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, sürdürülebilir ve doğaya saygılı bir yaşam tarzı benimsemek, tüketim alışkanlıklarını azaltmak ve doğal kaynakları korumak hem bireylerin hem de toplumun geleceği için önemlidir.

İsrafın oluşturduğu sosyo-ekonomik problemler, oldukça çeşitlidir ve birçok alanda onun etkisi görülür. Özellikle doğal kaynakların israfı ve çevrenin kirletilmesi, sürdürülebilirlik açısından büyük bir sorundur ve gelecek nesilleri de olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında, israfın ekonomik etkileri de büyük olabilir;

²⁰⁴ Bilge Villi, “Aşırı Tüketim Karşı Bir Yaşam Biçimi Olarak “Freeganizm””, *Pazarlama ve Organizasyon Perspektifinden Kuramlar ve Tartışmalar* ed. Şahin Karabulut (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 135.

²⁰⁵ A.g.e., 133.

²⁰⁶ Seda Taş, “Tüketim Karşıtı Yaşam Tarzları: Freeganizm, Gönüllü Sadelik ve Minimalizm”, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 6 (2020): 38.

kaynakların gereksiz yere tüketilmesi, maliyetlerin artması, üretim verimliliğinin azalması gibi sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, israfın önlenmesi ve kaynakların daha verimli kullanılması konusunda sıfır atık projeleri çeşitli politikalar ve uygulamalarla geliştirilmelidir. Ancak, bu projeler “ayrıştırma kültürünü” sadece yaygınlaştırmakla kalmayıp, insanların düşünce dünyasını ve yaşam biçimini değiştirmeye ve kadim kültürlerde var olan sıfır atık gibi ilkelerin gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik olmalıdır.

Bir atık yönetim felsefesi olarak tanımlanabilen²⁰⁷ "sıfır atık", kaynakların daha verimli kullanılması ve atık oluşumunun engellenmesi veya minimize edilmesi yoluyla çevreye daha az zarar verilmesini amaçlar. Bu amaçla, atıkların kaynağında ayrı toplanması ve geri kazanımının sağlanması önemlidir. Bu sayede, kaynakların yeniden kullanımı artar, çevre kirliliği azalır ve doğal kaynaklar daha az tüketilir. "Sıfır Atık" sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda işletme ve endüstriyel düzeyde de uygulanabilir. Tüketiciler, daha az atık üreten ve geri dönüştürülebilir malzemeleri tercih ederek ve atıklarını doğru şekilde ayrıştırarak katkıda bulunabilirler. İşletmeler ise atık yönetimi planları oluşturarak ve kaynaklarını daha verimli kullanarak hem çevreye katkıda bulunabilirler hem de maddi tasarruf sağlayabilirler.

Atıkların geri dönüşümü ve geri kazanımı, kaynakların daha verimli kullanımı için önemlidir. Sıfır atık uygulamaları, atıkların sadece bertaraf edilmesini değil, kaynakların tüketimini de azaltmayı hedeflediğinden, sadece çevre için değil, ekonomik açıdan da avantaj sağlar. Atıkların değerlendirilmeden bertaraf edilmesi, maddesel ve enerji kayıplarına neden olur ve doğal kaynakların tükenmesine neden olur.

Her türlü atığın tanımlanması, önlenmesi ve azaltılması için gerekli çabayı ortaya koyan sıfır atık kavramı, atıkların yönetimi ve işlenmesi süreçlerinde ek iş olanaklarıyla sürdürülebilirliği destekler.²⁰⁸ Ürünün üretim aşamasından başlayıp tüketilene kadarki geçen tüm evreyi tanımlayan “beşikten beşiğe” yaklaşımını

²⁰⁷ Bilgili, “Sıfır Atık Yaklaşımının Kökenleri ve Günümüzdeki Anlamı”, 691.

²⁰⁸ Gonca Harman ve Nisa Yenikalaycı, “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Sıfır Atık Yaklaşımına Yönelik Farkındalıkları”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 50 (2020): 141.

merkezine alan sıfır atık kavramı atıksız, tamamıyla biyolojik döngüye girebilecek şekilde tekrar kullanılabilen bir yaklaşımı ifade eder.²⁰⁹

Atıkları yönetmekten çok ortadan kaldırmanın ana hedef olduğu, ekonomik bir karşılığı olan çözümler üreten, bireylerin insan kaynakları yönetme becerilerini yeniden belirleyen, tümüyle veya neredeyse sıfıra indirilen atıkların dönüşümünü en üst mertebeye çıkaran yaklaşımın adıdır sıfır atık.²¹⁰

3.2. Atık Sorunu ve Sıfır Atık Tarihiçesi

3.2.1. Atık Sorunu

Teknolojinin gelişmesi ve sanayileşme ile nüfusun köyden kente göç etmesi ve hızlı nüfus artışı, tüm dünyada insanların çevreye olan baskısını arttırmış, üretim ve pazarlama alanlarındaki büyüme, tabii kaynakların çok daha fazla kullanımı, önlenemez tüketim çılgınlığı sonucu meydana gelen atıklar miktar ve zararları bakımından ciddi bir tehdit unsuruna ulaşmıştır.²¹¹

Şehirlerde meydana gelen atık miktarları nüfus yoğunluğuna ve bölgesel tüketim alışkanlıklarına göre değişmektedir. Ortaya koyulan tüm çalışmalarda oluşan atık miktarlarının iklim, nüfus yoğunluğu, teknolojik gelişim, zenginlik, yaşam standardı ve tüketim alışkanlıklarına bağlı olduğu görülür.²¹²

Her yıl 7-10 milyar ton katı atığın olduğu gezegenimizde, takriben 2,01 milyar tonu evsel atık olmakla birlikte katı atığın en az %33'ü çevresel anlamda olması gerektiği şekilde yönetilememektedir. Kişi başı atık üretimi günlük ortalama 0,11 kg-4,54 kg arasında olup yüksek gelirli ülkeler dünya nüfusunun çok az bir kısmını (%16)

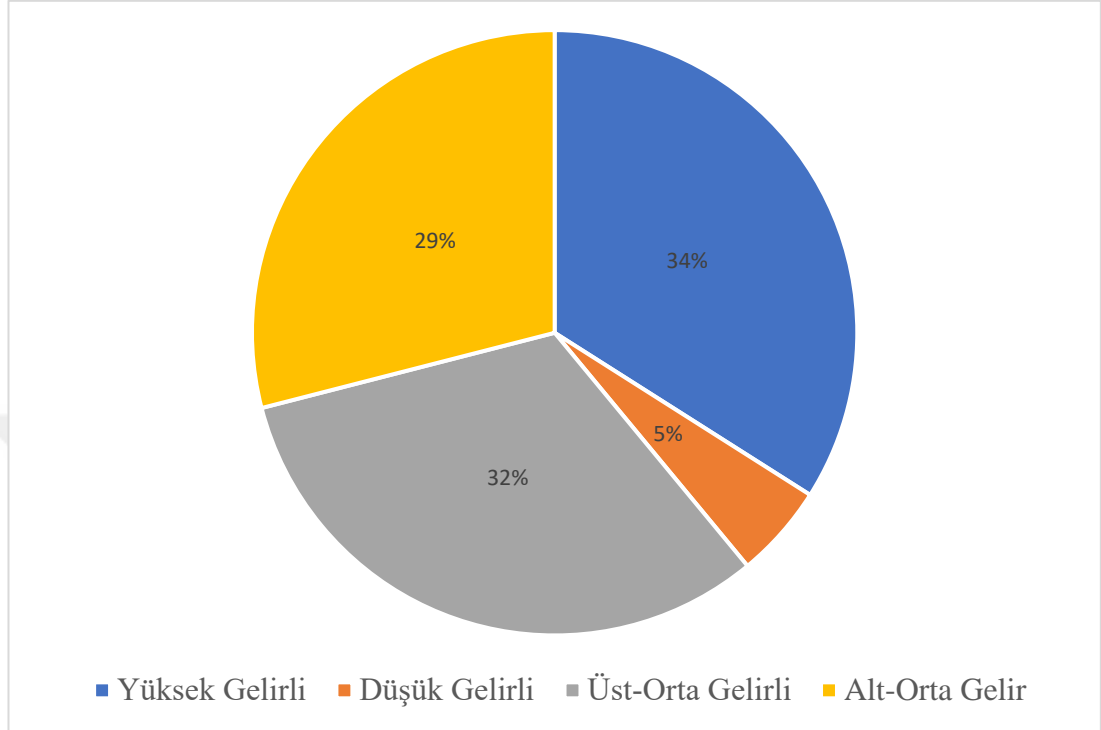
²⁰⁹ Özgül Keleş, “Sürdürülebilir Teknolojiler ve Ayak İzi Hesaplamaları”, *Senaryolarla Desteklenmiş Fen ve Teknolojileri Uygulamaları*, ed. Ezgi Güven Yıldırım ve Ayşe Nesibe Önder (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 156.

²¹⁰ Muhammed Yunus Bilgili, “Katı Atık Yönetiminde Kullanılan Bazı Kavramlar ve Açıklamaları”, *Avrasya Terim Dergisi*, C. 8, S. 2 (2020): 94.

²¹¹ Sibkat Kaçtıoğlu ve Ümran Şengül, “Erzurum Kenti Ambalaj Atıklarının Geri Dönüşümü İçin Tersine Lojistik Ağı Tasarımı ve Bir Karma Tam Sayılı Programlama Modeli”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 1 (2010): 90.

²¹² Şükran Efe, “Günümüzün Sürdürülebilir Enerjisi Kentsel Katı Atıklar ve Türkiye Potansiyeli”, *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 4 (2022): 2397.

oluştursalar da Şekil 3.1’de gösterildiği üzere bu atığın çoğu kendi üretimleridir (atık üretiminin 1/3).²¹³

Şekil 3.1: Dünyada Gelir Düzeyine Göre Atık Üretimi Oranı

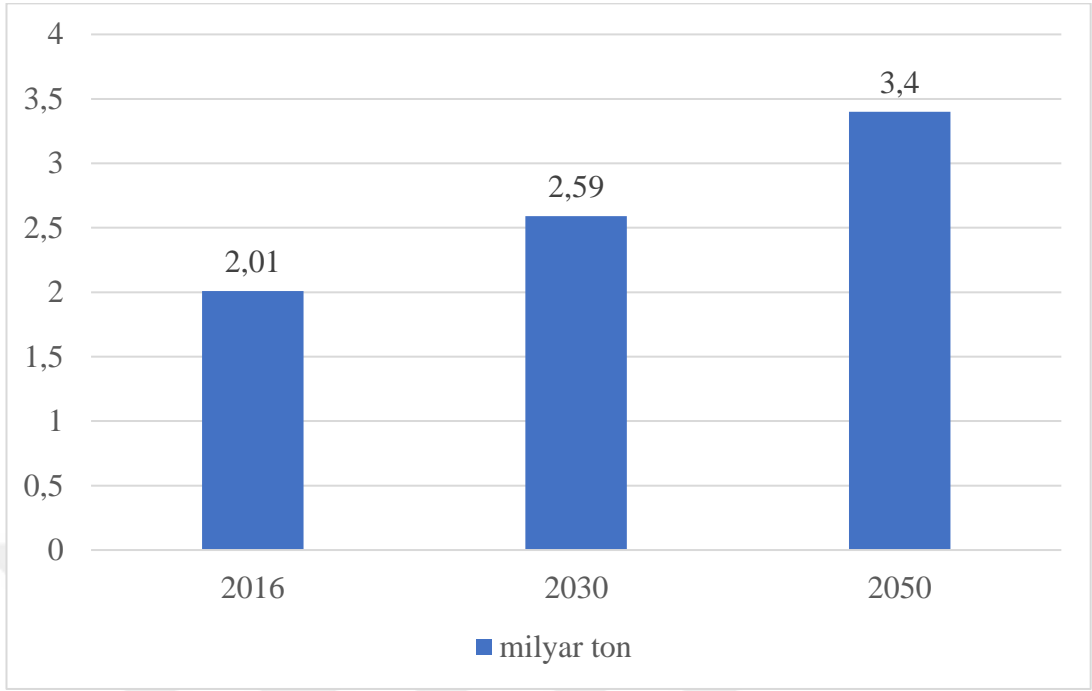
Kaynak: Silpa Kaza, et al., *The World Bank, What a Waste 2.0, A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050* (Washington: The World Bank Group, 2018), 21.

İşlenmeyen ve toplanmayan katı atıklar özellikle sel afetlerinin etkisiyle çevre kirliliğine ve çeşitli hastalıkları neden olmaktadır. Dünya Bankası raporuna göre kentsel atık 2050 yılına gelindiğinde 3,40 milyar tona yükselecektir.²¹⁴ Atık üretimi gelişmişlik seviyesiyle doğru orantılı şekilde değişkenlik gösterir. Gelir seviyesi arttıkça daha fazla atık üretimi gerçekleşir. Ancak raporda 2050 yılına kadar atık miktarının düşük gelirli ülkelerde üç kattan fazla artmasının beklenilmesini ülkelerin ekonomik anlamda daha hızlı büyüme arzusuna bağlamak mümkündür.²¹⁵

²¹³ Şekil 3.1: Dünyada Gelir Düzeyine Göre Atık Üretimi Oranı

²¹⁴ Şekil 3.2: Dünya Geneli Atık Oluşumu

²¹⁵ Murat Ertuğrul Özgür, “Nüfus Dinamikleri, Çevre ve Sürdürülebilirlik”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1 (2017): 10; Ahmet Ergülen ve Leyla Baştan Töke, “Küreselleşmeyle

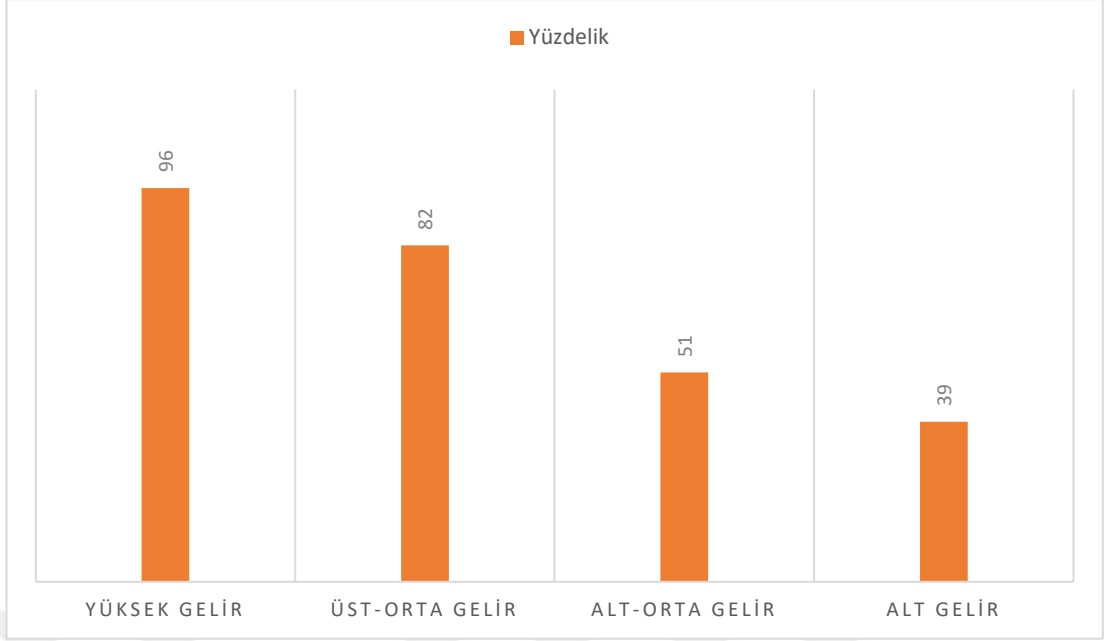
Şekil 3.2: Dünya Geneli Atık Oluşumu

Kaynak: Kaza, et al., *The World Bank, What a Waste 2.0, A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*, 25.

Uzun yıllar boyunca döngüsel ekonomi ile üretilen atık miktarı büyük oranda az iken, özellikle sanayileşme, köyden kente göçün artması, nüfus artışı ve tüketim kültürüne evrilme sonucunda atık ve atık yönetimi artık ciddi bir sorun haline gelmiştir.

Üst-orta gelire sahip ve geliri yüksek olan ülkelerde oldukça teşekküllü atık toplama hizmetinin sunulduğu raporda yer alır. Ancak Şekil 3.3'te gösterildiği gibi yine gelişmişlik düzeyi arttıkça atık toplama miktarları da artar. Hal böyle olunca atık ve atık yönetimi ciddi bir sorun halinde kalmaya devam edecektir.

Oluşan Atık Sorununu Çözmeye Yönelik Yaklaşımlar”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 2 (2020): 206.

Şekil 3.3: Dünyada Gelir Düzeyine Göre Atık Toplama Oranı

Kaynak: Kaza, et al., *The World Bank, What a Waste 2.0, A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*, 32.

Gelir seviyesine göre yine değişiklik arz eden şey olarak geri dönüşebilen atıkların üretimi söylenebilir. Eğer ülke düşük gelire sahip ülkelerden ise geri dönüşebilen atık üretimleri diğer atık üretimlerine oranla çok daha azdır.²¹⁶

Dünyada yer alan ülkeler arasında yapılan istatistiğe baktığımızda ise en fazla atığı Amerika Birleşik Devletleri üretmektedir. Öyle ki dünyadaki atıkların %12'si tek başına Amerika Birleşik Devletleri'nden üretilmekte olup atık üretimi bir Etiyopyalınmkinden sadece 7 kat fazladır.²¹⁷

Dünyanın en büyük kıtası olan Asya kıtası, elliden fazla ülkeye ve 4,4 milyardan fazla nüfusa sahiptir. Dünyanın en kalabalık ülkeleri olan ve gelecek yıllarda teknoloji devi olmaya müsait Çin ve Hindistan'ın bu kıta içerisinde yer aldığını söylemeye dahi gerek yoktur. Dünyada 2016 yılında 18,2 milyon atık üretimi gerçekleşmiş iken Çin sadece

²¹⁶ Kaza, et al., *The World Bank, What a Waste 2.0, A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*, 30.

²¹⁷ “Hangi Ülke Ne Kadar Çöp Üretiyor Ne Kadarını Dönüştürüyor”, <https://m.haberturk.com/hangi-ulke-ne-kadar-cop-uretiyor-ne-kadarini-donusturuyor-2500920> [01.05.2023].

bunun 7,2 milyonunu üretmiş olup dünyada üretilen atığın neredeyse yarısına tek başına sahiptir.²¹⁸ 2015 yılından itibaren dünyanın en kötü plastik kirleticisi olarak kabul edilen Endonezya, Filipinler, Vietnam, Tayland ve Malezya bu kıta içinde yer alır. Asya kıtası, atık sorunlarından kaynaklanan nedenlerle en yüksek ölüm oranına sahip olan bir kıta olarak öne çıkmaktadır, çünkü birçok atık nehirlere tahliye edilmektedir. Hal böyle iken depolama sahalarının olması gerektiği gibi yapılamaması ve yanlış programlanması sonucu bu zamana kadar pek çok insan zehirlenmiştir.²¹⁹

Şehirleşme, sanayileşme, nüfus artışı ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimler sonucu döngüsel ekonomiden uzaklaşmış büyük miktarlarda oluşan atıklar sonucunda çevre, toplum ve insan sağlığına ciddi zararları dokunan atık sorunu sıfır atık uygulamalarına dayanan süreçlerin benimsenmesini zorunlu hale getirmiştir. Tüm bu istatistiklere bakıldığında dünya genelinde atıkların meydana gelmesinden itibaren çevrenin, insan sağlığının ve doğal kaynakların korunması amacıyla yönelik kontrol sürecini ifade eden atık yönetiminin ve sürdürülebilirlik uygulamalarının ne denli önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

3.2.2. Sıfır Atık Tarihçesi

a) Dünyada Sıfır Atık

Doğal kaynakların hızla tüketilmesi, doğanın tahrip edilmesi, çevre kirliliği ve atıkların ortadan kaldırılamaması gibi konular, modern hayatın sürdürülmesi için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tehditler insanları kaynakları en iyi şekilde kullanmaya zorlamaktadır. Çünkü kaynakların sınırlı olduğu ve çevrenin korunması için daha sürdürülebilir bir tüketim modeline geçilmesi gerektiği açıktır. Bu nedenle, tüketicilerin, üreticilerin ve hükümetlerin, sıfır atık felsefesi gibi çevre dostu yaklaşımlar benimsemesi, atıkların azaltılması ve kaynakların daha verimli kullanılması için önemlidir.

Sıfır atık uygulamaları dünya tarihinde her zaman var olmuş ve süreç içerisinde uygulamalarda değişiklik olmuştur. Keşfedilen ilk çöp alanı olarak kayıtlara geçen

²¹⁸ Ümit Kara, “Türkiye’de Sıfır Atık Projesi Uygulaması: Safranbolu Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021), 50.

²¹⁹ A.g.e., 50.

alan Yunanistan’da yer almaktadır ve M.Ö. 3 bin yılına dayanır. Tarihsel süreç içinde en yeni anlayış olarak karşımıza çıkan sıfır atık uygulaması bugüne değin şu şekilde bir gelişim göstermiştir. İlk olarak açığa çöp dökme yöntemi ile başlayan bu süreç M.Ö. 2000’lere gelindiğinde kontrolsüz çöp sahaları, M.S. 1600 yılında kompostlama, dördüncü dalgada kontrollü çöp sahasına dönüşüm anlayışını yakalamıştır. 1900’lerden sonra sıfır atık uygulamalarının değişimi hız kazanmış altıncı ve son dalga ile bugünkü anlayışa ulaşmıştır.²²⁰

Sanayi Devrimine kadar bugünkü gelişmiş ekonomiler dahil olmak üzere insanlar ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Adına “sıfır atık” denmese de bu uygulamaya benzer işlemleri gerçekleştirdiği görülür. Belki de şu an çöpe giden büyük oranda mutfak atığı hayvanlara beslenmeleri için verilir, eskimiş veya kullanılmayan kıyafet ve eşyalar çocuklara oyuncak veya kıyafet olarak tasarlanır, tarımda organik gübre kullanılırdı. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da Sanayi Devriminden sonra tüketim alışkanlıklarındaki değişim sonucunda atık problemleri baş göstermiştir.²²¹

Peter Lund Simmonds yazmış olduğu bir kitabında atık sorunu ve atıkların yönetilmesi ile ilgili endişelerini ortaya koymuş ve günümüzdeki sıfır atık anlayışının belki de ilk kıvılcımını başlatmıştır.²²² Sıfır atık felsefesinin öncülerinden biri olarak kabul edilen Washington Carver, 1893 yılında yayınladığı bir makalede atık materyallerin başka bir ürün için hammadde kaynağı olarak kullanılabilmesini belirtmiştir. Carver, ağaç yaprakları, hayvanların dışkıları gibi birçok atığın tekrar değerlendirilebileceği konusunda çalışmalar yaparak atıkların kılık değiştirmiş bir başka kaynak olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde, Henry Ford da 1930’larda ürettiği otomobillerin bir

²²⁰ Murat Gül, “Türkiye’de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020), 60-61.

²²¹ Kara, “Türkiye’de Sıfır Atık Projesi Uygulaması: Safranbolu Örneği”, 42.

²²² Bilgili, “Sıfır Atık Yaklaşımının Kökenleri ve Günümüzdeki Anlamı”, 692-693.

kısım parçalarından elde ettiği soya fasulyesi küspesi ile atık şişelerin tekrar kullanılması gibi diğer atık yönetimi uygulamalarıyla maddi tasarruf elde etmiştir.²²³

1950'li yılların sonlarına doğru, Japonya'da başlayan toplam kalite yönetimi anlayışı, sıfır hata düşüncesinin yanı sıra üreticilerin sosyal ve çevresel riski de sıfırlaması gerektiği fikrini de beraberinde getirmiş, 1980'lerde bu yönetim felsefesi dünya geneline yayıldıkça, endüstrilerde de atık yönetimi gündeme gelmeye başlamıştır.²²⁴

ABD'de Dr. Paul Palmer, 1973 senesinde “sıfır atık” kavramını ilk kez kullanmıştır. Palmer, ZWI (Zero Waste Systems Inc) adlı bir şirketin kurucusudur ve bu şirket elektronik sanayisinde gereksiz olarak ortaya çıkan kimyasalları yeniden kullanarak kaynak elde etme çalışmaları yapmıştır. Şirketin adı, “Sıfır Atık Sistemleri” anlamına gelmektedir ve bu terim, sonrasında sıfır atık felsefesinin anahtar kavramlarından biri haline gelmiştir.²²⁵

1980 itibariyle Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde “Toplu Atık Yakmaya Karşı Ulusal Koalisyon”²²⁶ kurularak çöplerin yakılmak suretiyle ortadan kaldırılmasının ortaya çıkardığı olumsuzluklar bertaraf edilmeye çalışılmış ve alternatif arayışlarla birlikte sıfır atık ilkesinin günümüz manasına erişmesinde önemli bir yere sahip olmuştur.²²⁷ 1988'da “Attığın Kadar Öde” sistemine geçiş yapılmış ve bu minvalde, 1989'da çöplerin belli bir oranda azaltılmasını içeren California Entegre Atık Yönetim

²²³ Kemal Yaman ve Emine Olhan, “Atık Yönetiminde Sıfır Atık Yaklaşımı ve Bu Anlayışa Küresel Bir Bakış”, *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 1 (2010): 53.

²²⁴ Harun Demirkaya, “Toplam Kalite Yönetimi Felsefesinin Siyasette Uygulanabilirliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 2 (2002): 169.

²²⁵ Mehmet Kubilay Er, “Sıfır Atık Yönetimi ve Ofis Tipi Binalarda Uygulanması” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012), sayfa 3.

²²⁶ Birçok sivil toplum kuruluşlarıyla iletişim halinde olmuş ve birçok ülkede çöp yakma tesisleriyle ilgili çalışmalarda bulunmuştur.

²²⁷ Bilgili, “Sıfır Atık Yaklaşımının Kökenleri ve Günümüzdeki Anlamı”, 694.; Murat Gül, “Türkiye’de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020), 62.

Kanunu kabul edilmiştir. 1990 yılına gelindiğinde İsveç'te "genişletilmiş üretici sorumluluğu" kavramı geri dönüşüm ve atık yönetim sistemleri üzerine yapılmış çalışmalar neticesinde kullanılmıştır. 1996 yılında Canberra (Avustralya), sıfır atık amaç ve ilkelerini yasalaştıran ilk şehir olmuş,²²⁸ 1997'de Yeni Zelanda Sıfır Atık Vakfı (Zero Waste New Zealand Trust) kurularak sıfır atık yaklaşım hedefini yakalayan ilk topluluk olarak kayıtlara geçmiş, California Kaynak Kurtarma Derneği 1997 ve 1999 yıllarında sıfır atık başlıklı konferanslara imza atmış, 2001 yılında "Bir Vatandaşın Sıfır Atık Gündemi ABD'de yayımlanmış, 2002 yılında Uluslararası Sıfır Atık Uluslararası Birliği (Zero Waste International Alliance) kurulmuş ve ilk "Sıfır Atık Zirvesi" Yeni Zelanda'da yapılmış, yine aynı yıl Robin Murray'ın Sıfır Atık (Zero Waste) isimli kitabı ve Michael Braungart ve William McDonough tarafından çıkarılan " Beşikten Beşiğe: Bir Şeyler Yapma Şeklimizi Yeniden Biçimlendirmek (Cradle to Cradle: Remaking The Way We Make Things)" kitabı ile ürünlerin sonsuz kullanımı ve doğaya zarar vermeden geri dönüştürülebilir olması fikri ortaya atılmış, 2004 yılında sıfır atık kavramının ilk işlevsel tanımı yapılmış²²⁹ ve bu tanım 2009 ve 2018 yıllarında güncellenmiş, Candida Brady'nin yazıp yönettiği ve Blenheim Films'in üstlendiği 2012 yapımı "Çöp (Trashed)" belgesel filmi, Cannes Film Festivali'nde gösterilerek ilk kez seyirciyle buluşup tüketim miktarının azaltılması ve sıfır atık hedefine ulaşmak için alınabilecek önlemleri göstererek bir eylem çağrısı niteliği taşımıştır.²³⁰

²²⁸ Murat Gül ve Kemal Yaman, "Türkiye'de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 35, S.4 (2021): 1270.

²²⁹ Güncel tanım: "Sıfır Atık: Ürünlerin, ambalajların ve malzemelerin yanmadan ve çevreyi veya insan sağlığını tehdit eden karaya, suya veya havaya deşarj olmadan sorumlu üretimi, tüketimi, yeniden kullanımı ve geri kazanımı yoluyla tüm kaynakların korunması.", "Sıfır Atık Tanımı", <https://zwia.org/zero-waste-definition/> [29.04.2023].

²³⁰ Murat Gül, "Türkiye'de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020), 61-63.; Gül ve Yaman, "Türkiye'de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği", 1269-1271.; Bilgili, "Sıfır Atık Yaklaşımının Kökenleri ve Günümüzdeki Anlamı", 692-696.

Günümüzdeki birçok sorunun temeli, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan sistemlerin uzun vadeli olmamasından kaynaklanmaktadır. Sanayi Devriminden önce nüfus az, tüketim düşüktü ve buharlı makinaların olmaması gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkan sorunlar minimumdu. Ancak sonrasında, sanayi kollarının artması, plansız ve hızlı büyüme, doğal kaynakların azalması, yenilenemeyen enerji ve malzemelerin kullanımı küresel ısınma, çevre kirliliği gibi çevre ve insan sağlığına zarar veren sorunlara neden oldu. Bu gelişmeler sonucunda Birleşmiş Milletler (BM), yerel, ulusal ve uluslararası araştırmalar ve konferanslar düzenleyerek çevre sorunlarına çözüm aramaya başladı.

BM ilk olarak 1972’de Stockholm Konferansı’nı düzenleyerek çevre problemleri ve çevrenin korunmasına yönelik çalışma yaparken, 1987’de Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurularak ilk kez sürdürülebilir kalkınma kavramından bahsedilip doğal çevrenin korunmasının önemine dikkat çekilmiştir.²³¹ 1992 yılında Rio’da düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda çevresel konular ve tüketim konuları ele alınmış, 1997 yılında imzaya açılan Kyoto Protokolü ile karbondioksit emisyonu azaltma ve sınırlandırmalar konusunda bazı proje ve öneriler geliştirilmiştir.²³² 2002 yılında ise Sürdürülebilir Gelişme Dünya Zirvesi, Güney Afrika’nın Johannesburg kentinde sürekli artan nüfus, doğal kaynakların korunması gibi konular ele alınmıştır.²³³

Birleşmiş Milletler, 2015’te gerçekleşen 70. Genel Kurulu’nda, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kabul edilmiştir. Şekil 3.4’ten de anlaşılacağı üzere 17 hedef belirlenmiştir.

²³¹ Ertuğrul Ayrancı, “Sürdürülebilirlik Kavramı Kapsamında Çevreye Duyarlı Üretim: Firmaların Çevreye Duyarlı Üretime Geçişlerinde Devlet Desteklerinin Etkisi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 82.

²³² Kımilli, “Depreme Duyarlı Bölgelerde Sürdürülebilir Mimari Tasarım; Isparta/Mavikent Örneği”, 110.; Muhammed Zakir Tufan ve Cengiz Özel, “Sürdürülebilirlik Kavramı ve Yapı Malzemeleri İçin Sürdürülebilirlik Kriterleri”, *Uluslararası Sürdürülebilir Mühendislik ve Teknoloji Dergisi*, C. 1, S. 2 (2018): 8.

²³³ Deniz İncedayı, “Çevresel Duyarlılık Bağlamında Davranış Biçimi Olarak Sürdürülebilirlik”, *Mimarlık Dergisi*, S. 318 (2014): 40.

Şekil 3.4: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kaynak: “Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Çalışmalarımız”, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> [01.05.2023].; “Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Hedefleri İhtisas Komitesi”, <https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/Sürdürülebilir-Kalkınma-2030-Hedefleri-İhtisas-Komitesi> [01.05.2023].

Hedefler arasında, 2030 yılına kadar, çevresel etkilerin azaltılması amacıyla atık yönetimine ve hava kalitesi konularında daha fazla önlem alınmasına vurgu yapılır. Bu bağlamda, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması ve etkili yönetimin sağlanması önem arz eder. Ayrıca, atık üretiminin azaltılması için önleme, azaltma, geri dönüşüm ve tekrar kullanım yöntemlerinin uygulanması ve mevcut atıkların yarıya indirilmesi hedeflenmektedir. Bu önlemler, atıkların sebep olduğu etkilerin en aza indirgenmesi amacıyla bir araya getirilmiştir.²³⁴

Son olarak, Türkiye tarafından 15 Aralık 2022’de yapılan BM Genel Kurulu’na sunulan “sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmak için sıfır atık uygulamalarının teşvik edilmesi” konulu “sıfır atık” kararı kabul edilmiş ve 30 Mart “Uluslararası Sıfır Atık Günü” olarak ilan edilmiştir.²³⁵ Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti

²³⁴ Ebru Akyol, “Hastanelerde Sıfır Atık Sisteminin Uygulanması ve Maliyet Analizi Çalışması” (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi, 2019), 3-7.

²³⁵ “Türkiye’nin Sunucusu Olduğu “Sıfır Atık” Kararı BM Genel Kurulunda Kabul Edildi”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-sunucusu-oldugu-sifir-atik-karari-bm-genel-kurulunda-kabul-edildi/2764040> [01.05.2023].

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan, atık üretmeyen bir yaşam modelinin yaygınlaştırılması için BM nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuş ve BM Sıfır Atık Danışma Kurulu'nun ilk toplantısına başkanlık etmiştir.²³⁶

b) Türkiye'de Sıfır Atık

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Sağlık Bakanlığı tarafından atık yönetimi uygulamaları yapılmış olup, tüm dünyada çevre sorunlarına karşı ilginin artmasının bir neticesi olarak 1991 yılında Çevre Bakanlığı kurulmuş ve bu bakanlığın yetki alanına girmiştir.²³⁷

Türkiye'de çevre ve atık yönetiminde sıfır atık yaklaşımı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı²³⁸ tarafından programlanmış ve uygulama çalışmaları 2018 yılında başlatılmıştır. İlk kez 1930'lu yıllarda atık yönetimi bağlamında mevzuatlar oluşturulmaya başlanmış, merkezi uygulayıcı kurumlar belediyeler olarak belirlenmiştir. Şu an birçok kurum ve kuruluş arasında pay edilen sıfır atık uygulamaları,²³⁹ atıkların yakılıp yok edilmesi yerine ekonomik ve hammadde kaynağına dönüştürülmesi, enerjiye dönüştürme ve diğer ekonomik değerlerinin kullanımı gibi modellerinin araştırıldığı atık yönetimi ve geri dönüşüm modellerini içerir.

²³⁶ “Emine Erdoğan, BM Sıfır Atık Danışma Kurulunun ilk toplantısına başkanlık etti”, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/148932/emine-erdogan-bm-sifir-atik-danisma-kurulunun-ilk-toplantısına-baskanlik-etti> [15.08.2023].

²³⁷ Abdullah Yılmaz ve Yavuz Bozkurt, “Türkiye’de Kentsel Katı Atık Yönetimi Uygulamaları ve Kütahya Katı Atık Birliği (KÜKAB) Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.15, S. 1 (2010): 18.

²³⁸ 29 Ekim 2021 tarihli ve 31643 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın ismi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

²³⁹ Özgür Tezel ve Emel Yıldız, “Sürdürülebilir Atık Yönetimi Uygulamalarında Dünya ve Türkiye Karşılaştırması: Edikab Örneği”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 2 (2020): 41.

5393 sayılı Belediye Kanunu'na²⁴⁰ bakıldığında kanunun 15. maddesinin g bendinde “Katı atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması, geri kazanımı, ortadan kaldırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak ve yaptırmak” belediyelerin görev ve sorumluluğunda olduğu belirtilmiş olup 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun²⁴¹ 11. maddesinde ise “Büyükşehir belediyeleri ve belediyeler evsel katı atık bertaraf tesislerini kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmekle yükümlüdürler” hükmü bulunmaktadır.

Yine aynı şekilde Belediye Kanunu'nda olduğu gibi 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun²⁴² 7. maddesinin i bendinde “...büyükşehir katı atık yönetim plânını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynakta toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek, bu amaçla tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek; sanayi ve tıbbî atıklara ilişkin hizmetleri yürütmek, bunun için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek; deniz araçlarının atıklarını toplamak, toplatmak, arıtmak ve bununla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak” hükmü yer alırken Büyükşehir Belediyelerinin katı atık yönetim ilkesi belirlenmiştir. İl sınırları içerisinde bulunan ilçe belediyelerini de kapsar nitelikteki kanun maddesi ilçe belediyelerine, büyükşehir belediyeleri tarafından yapılacak olan yönetim planına uygun bir şekilde katı atıkları toplayıp aktarma istasyonuna götürme görevini verir.

2004 tarihli Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği²⁴³ sıfır atık uygulamalarındaki ilk yönetmeliklerden biri olarak karşımıza çıkar. Diğer taraftan 2012 yılında çıkarılan Atık Elektrikli ve Elektronik Araçların Kontrolü Yönetmeliği'ne²⁴⁴ göre çevre ve insan sağlığının korunmasına yönelik olarak kapsama

²⁴⁰ “Belediye Kanunu (5393 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 25874 (Temmuz 2005).

²⁴¹ “Çevre Kanunu (5909 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 18132 (Ağustos 1983).

²⁴² “Büyükşehir Belediye Kanunu (5216 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 25531 (Temmuz 2005).

²⁴³ “Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 25569 (Ağustos 2004).

²⁴⁴ “Atık Elektrikli ve Elektronik Eşyaların Kontrolü Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 28300 (Mayıs 2012).

dahil olan araçların öncelikle eğer ki teknik açıdan uygun ise geri dönüşümü olabilen malzemeden üretilmesi, yeniden kullanılmasının temin edilmesi, mümkün olmaması halinde ise son tahlilde bertarafının sağlanması gerekmektedir. Yine aynı şekilde 2015 tarihli Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği²⁴⁵ ve 2017 tarihli Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği²⁴⁶ sıfır atık yönetiminde bazı esasları ortaya koymaktadırlar.

2015 tarihli Atık Yönetimi Yönetmeliği²⁴⁷ “atık oluşumunun azaltılması, atıkların yeniden kullanımı, geri dönüşümü, geri kazanımı gibi yollar ile doğal kaynakların kullanımının azaltılması ve atık yönetiminin sağlanması”²⁴⁸ gibi konuların hangi yöntemlerle ve kimler tarafından yapılacağını ortaya koyar. İlgili yönetmelik, atık üretiminin teknolojik ilerlemeler kullanarak azaltılmasını, daha az doğal kaynak kullanımıyla üretim, kullanım, geri dönüşüm ve bertarafının sağlanmasını, dayanıklı, yeniden kullanılabilir ve geri dönüştürülebilir ürünlerin tasarlanmasını, atıkların toplanması, taşınması, geri dönüştürülmesi ve bertaraf edilmesi süreçlerinde insanlar, çevre ve diğer canlılar için risk oluşturmayan yöntemlerin kullanılmasını ve denizler, göller, akarsular gibi alıcı ortamlara doğrudan atık deşarj edilmemesini benimsemiş durumdadır.²⁴⁹ 2017 yılında, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın eşi Emine Erdoğan’ın öncülüğünde, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı²⁵⁰ bünyesinde “Sıfır Atık Projesi” başlatılmıştır.²⁵¹ 2018 yılında “Sıfır Atık Bilgi Sistemi” kurulduktan sonra yine aynı yıl Çevre Kanunu’nda, plastik poşetlerin ücretlendirilmesi, geri kazanım katılım payı uygulaması, sıfır atık yönetim

²⁴⁵ “Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 29378 (Haziran 2015).

²⁴⁶ “Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 29959 (Ocak 2017).

²⁴⁷ “Atık Yönetimi Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 29314 (Nisan 2015).

²⁴⁸ “Atık Yönetimi Yönetmeliği”, 1(1)-b.

²⁴⁹ “Atık Yönetimi Yönetmeliği”.

²⁵⁰ O zamanki ismiyle Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

²⁵¹ “Emine Erdoğan’ın Öncülüğünde “Sıfır Atık Projesi” Başlatıldı”, <https://sifiratik.gov.tr/kutuphane/haberler/emine-erdogan-in-onculugunde-sifir-atik-projesi-baslatildi> [15.08.2023].

sistemlerinin yaygınlaştırılması ve depozito-iade sistemine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.²⁵²

12 Temmuz 2019 tarihinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından “Sıfır Atık Yönetmeliği” çıkarılmış olup sıfır atık yönetim sisteminin temel amacını, hammadde ve doğal kaynakların verimli kullanımı ile sürdürülebilir kalkınma ilkelerini benimseyerek atık yönetim süreçlerinde çevre ve insan sağlığına zarar vermeyi önleyerek tüm kaynakların korunmasını sağlamak için genel ilke ve esasların belirlenmesi, sistemin kurulması, yaygınlaştırılması, geliştirilmesi, finanse edilmesi ve kayıt altına alınarak belgelendirilmesi olarak belirlemiştir.²⁵³ Bunun gibi sıfır atık ve atık yönetimi ile ilgili çıkarılmış ve sürecin nasıl ve kim tarafından yürütüleceğini belirleyen pek çok yönetmelik bulunmaktadır.²⁵⁴

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı ile sıfır atık, ülke politikası haline gelmiştir.²⁵⁵

2020 tarihli Türkiye Çevre Ajansının Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Türkiye Çevre Ajansı kurulmuştur. Depozito sistemi uygulanmasına sağlamak ve operasyonların idare edilmesi için belirli idari, teknik ve mali kaynak temin edilmesi gibi görevlerinin yanında çevre kirliliğini önlemek, yeşil alanları iyileştirmek Ajansın ana hedefleri arasında yer alır. Sıfır atık yönetim sisteminin kurulması ve uygulanmasına katkı sağlanması, geri kazanılabilirliği mümkün olan ürünlerin kullanıldıktan sonrası ülke ekonomisine kazandırılması ve geri kazanılabilir atıkların yönetimine ilişkin faaliyetleri yerine getirilmesi diğer görevlerindedir. Yine aynı şekilde kamuoyunun farkındalığının oluşturulması, eğitim

²⁵² “Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (7153 S.K.), *Resmi Gazete*, 30621 (Aralık 2018): Ek madde 11, Ek madde 12, Ek madde 13.

²⁵³ “Sıfır Atık Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 30829 (Temmuz 2019).

²⁵⁴ Detaylar için bkz. “T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yönetmelikler”, <https://cygm.csb.gov.tr/yonetmelikler-i-440> [03.05.2023].

²⁵⁵ “Sıfır Atık Hareketi 5 yaşında”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/sifir-atik-hareketi-5-yasinda-732829.html> [15.08.2023].

ve sertifika programlarının düzenlenmesi ve bilimsel çalışmalar yapılması amacıyla araştırma, uygulama merkezleri ile laboratuvar ve müze kurulması, yurt içi ve yurt dışında kurum ve kuruluşlar ile iş birliği yapılması Ajansın hedefleri arasında gösterilmiştir.²⁵⁶

2021 yılında Türkiye Yeşil Mutabakat Eylem Planı hazırlandıktan sonra, atık getirme merkezlerinin kurulması ve işletilmesi ile sıfır atık uygulamalarına ilişkin usul ve esaslar yayımlanmış, 2022 yılında orta ve uzun vadeli programa sıfır atık dahil edilmiş, iklim değişikliği başkanlığı kurulmuş ve atık toplayıcıları genelgesi yayımlanmıştır.²⁵⁷

3.3. Sıfır Atık Uygulaması

Sanayi Devriminden sonra değişim gösteren endüstriyel faaliyetleri, teknolojik gelişmeler, nüfusun ve şehirleşme oranının artması, tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi faktörler neticesinde atıklar daha da artmış ve farklılaşmıştır. Doğal kaynakların hızla tükenmesi ve iklimin değişmesi gibi sorunlar peşi sıra gelmiş hava, su, toprak gibi çevre kirliliği baş göstermiş ve bu durum ciddi bir tehdit haline gelmiştir.

Kaynakların verimli bir şekilde tüketilmesi, gereksiz ve bilinçsiz tüketimin önüne geçilmesi, atık üretiminin minimal düzeye indirgenmesini hatta tamamıyla önüne geçilmesini, meydana gelen atığın ayrıştırılıp geri kazanımının sağlanmasını amaç edinen bir yönetim politikası olarak karşımıza çıkar sıfır atık.²⁵⁸

Sıfır atık bütünsel olarak ele alınması gereken bir konudur. Her bir parçanın tek tek ve verimlilik ve faaliyet açısından incelenmesi gerekir. Sıfır atık sistemlerinde temel amaç açıkça belirlenmiş olmakla beraber her bir sıfır atık projesinin ana amacı biriken

²⁵⁶ Türkiye Çevre Ajansı Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi Genel Gerekçesi, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 37, Tarih: 23/12/2020.; “Türkiye Çevre Ajansının Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (7261 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 31350 (Aralık 2020): 4.

²⁵⁷ “Sıfır Atık Yolculuğu”, <https://sifiratik.gov.tr/guncel/sifir-atik-yolculugu> [15.08.2023].

²⁵⁸ Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü Sıfır Atık El Kitapçığı, (Ankara, 2017): 3.

atıkların ortadan kaldırılması ve bu işlem sırasında çevresel dengenin ve ekonomik anlamda doğabilecek olumsuz etkilerin en alt düzeye indirilmesidir.²⁵⁹

Sıfır atık sistemlerinin hedefleri önceden belirlenmiş olması gerekmekte olup planlamanın etkili bir şekilde yapılmış olması önemlidir. Bu bakımdan, sıfır atık projelerinin lokal, bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri var öncesi ve sonrası ile değerlendirilerek ona uygun bir planlama yapılır.²⁶⁰

Atık sorunu, hızlı nüfus artışı ve bilinçsiz tüketim sonucunda önlenemez bir gerçek haline gelmiştir. Atıkların ortadan kaldırılması önceleri gömülerek veya yakılarak gerçekleştirilmiştir. Ancak atıkların gömülmesi için belirlenen yeterli olmaması ve yakılan atıkların doğaya, çevreye vermiş olduğu zararlar nedeni ile geri dönüşüm sistemlerinin önemi bir hayli artmıştır. Geç de olsa bu durumun farkına varılması önemli bir adımdır. Son yıllarda sıfır atık projeleri çeşitli kurum ve kuruluşlar, sanayiler, özel şirketler, devlet ve özel üniversiteler hayata geçirmeye başlamıştır.²⁶¹

Dünya nüfusunun daha az olduğu geçmiş dönemlerde ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan üretim ve tüketim bugünkünden çok daha azdı. Dolayısıyla tüketim sonucu ortaya çıkan atık miktarı da azdı. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren atık problemi acilen çözülmesi gereken bir mesele haline gelmeye başlamış sanayileşme, şehirleşme, nüfus artışı, tüketim alışkanlıklarının değişimi ile çevre ve insan sağlığını tehdit edecek boyuta ulaşmıştır.

Bu sorunun önüne geçebilmek adına ilk başlarda atıkların yaşam alanından uzaklaştırılması, yakılması gibi çeşitli politikalar izlense de bu durumda çevreye verdiği zararlardan ötürü atık üretimini azaltacak veya atığı ortadan tamamıyla kaldıracak yani bertaraf edecek yeni ve gelişmiş yöntemlere ihtiyaç duyulmuştur.

²⁵⁹ Seçil Bozkurt, “Evsel Nitelikli Katı Atıkların Geri Dönüşüm Olasılıkları ve Bertaraf Yöntemlerinin Araştırılması” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012), 14-17.; Aynur Kemirtlek, *Entegre Katı Atık Yönetimi* (İstanbul: İSTAÇ A.Ş., 2005), 1-2.

²⁶⁰ Tezel ve Yıldız, “Sürdürülebilir Atık Yönetimi Uygulamalarında Dünya ve Türkiye Karşılaştırması: Edikab Örneği”, 38.

²⁶¹ Burcu Çabuk, “Çevre Eğitimi”, *Erken Çocukluk Döneminde Çevre Eğitimi ve Sürdürülebilirlik*, ed. Deniz Kahrman Pamuk (Ankara: Anı Yayıncılık, 2019), 15.

İstenmeyen ve ortadan kaldırılması gereken maddeler olarak görülen atıklar zamanla birer kaynak olduğu fikri gelişmiştir.

Kapsamlı bir sıfır atık uygulamasının yapılabilmesi için öncelikle buna uygun politikaların belirlenmesi gerekmektedir. İnsanlar için bilinçlenmeye yönelik olarak eğitim programları yapılmasını ve kamunun bilgilendirilmesi önemlidir. İnsan sağlığının korunması ve zaten kısıtlı olan kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmak istenmesi ana amaçlar arasında yer alır. Bunların yanında sürdürülebilir bir gelecek inşası da bu ana amaçlar arasındadır.

Şekil 3.5: Sıfır Atık Yönetimi Hiyerarşisi

Kaynak: “Entegre Atık Yönetimi Hiyerarşisi Nedir?”, <https://sifiratik.co/2018/10/17/entegre-atik-yonetimi-hiyerarşisi-nedir/> [03.05.2023].

Avrupa Birliği hiyerarşisi önceleri sadece önleme, geri dönüşüm ve güvenli bertaraf aşamalarını ele alırken 2006/12 Atık Çerçeve Direktifi ile bunlara tekrar kullanım ve geri dönüşüm basamaklarını eklemiştir.²⁶² Böylelikle Şekil 3.5’ten de anlaşılacağı

²⁶² Evren Sapmaz Veral ve Hakan Yiğitbaşoğlu, “Avrupa Birliği Atık Politikasında Atık Yönetiminden Kaynak Yönetimi Yaklaşımına Geçiş Yönelimleri ve Döngüsel Ekonomi Modeli”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 1 (2018): 5.

üzere sıfır atık yönetiminin altı temel stratejisi meydana gelmiştir. Atıkların kaynağında oluşumu ve bertarafı arasındaki süreçte aktif, sistematik ve verimli bir atık uygulamasının belirlenmesi, atık yönetimi hiyerarşisi ile mümkündür.²⁶³ Kaynakların korunması, depolama alanlarının oluşturulması, hava ve su kirliliğinin en aza indirilmesi, toplum sağlığı ve güvenliğinin temini için faydalı bir politika aracı olarak karşımıza çıkan bu hiyerarşide ana amaç mümkün mertebe bu uygulamaların çevresel açıdan daha etkin hale getirilmesidir.²⁶⁴

Hiyerarşide ilk hedef atığın oluşumunu önlemektir. En önemli basamak olan atık yönetiminde ilk önce atık oluşumunun önüne geçilmesi amaçlanır. Atık oluşumu olmadan önce ne gibi önlemler alınacağı birinci önceliktir. Bunu “atık oluşumundan kaçınma” olarak tanımlayabiliriz. Sıfır atık yönetimi hiyerarşisinde başında yer alan önlemede amaç atığın hiç meydana gelmemesidir.

Doğal ve tabii kaynakların mümkün mertebe az kullanılması, daha uzun ömürlü ürünlerin kullanılması gibi birçok atık oluşumunu önleme yöntemi sayılabilir. Günlük hayatımızda ev ve iş yerlerinde bu gibi ihtimaller göz önünde bulundurularak sadece tüketilebilecek miktarda ürün alınmalı, gereksiz su ve enerji kullanımından kaçınıp kullanım miktarları azaltılmalı, tek kullanımlık ürünler yerine birden çok kez kullanılabilir ürünler tercih edilerek atığın oluşumu önlenmelidir.

Eğer atığın oluşumu önlenemiyorsa tedrici bir şekilde atığın azaltılması, tekrar kullanımı, geri dönüşümü, enerji geri kazanımı, bertaraf hedeflerinin uygulamasına geçilecektir. Tekrar kullanım denilen şey ürünlerin herhangi bir işleme gerek duyulmadan birden çok kez kullanımı olarak açıklanabilir. Cam şişelerinin ve plastik kapların temizlenip tekrar kullanımı buna örnektir.

Atığın tekrar kullanılabilir olup olmamasına göre bir yol belirlenip bu mümkün değilse atık sayılabilecek ürünlerin tekrar kaynak olarak kullanılabilmesi veya atığın bir dizi işlemde geçirilmek suretiyle başka bir ürün ya da benzeri ürünlere dönüştürülerek geri kazanım ve geri dönüşüm hedefine ulaşılabilecektir. Görüldüğü üzere geri dönüşüm ve tekrar kullanım birbirinden farklı şeylerdir. Geri dönüşüm,

²⁶³ Kübra Demir, “Adana İlinde Sıfır Atık Projesinin Uygulanması” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019), 9.

²⁶⁴ A.g.e., 10.

fiziksel veya kimyasal işlemlerin ardından kullanılmak üzere başka bir ürün için hammadde elde edilmesini ve yeni bir ürünün ortaya çıkmasını sağlayan bir süreç iken tekrar kullanım için sadece temizleme işlemi yapılmaktadır. Ürün ve bileşenlerin özellik ve fonksiyonları geri dönüşümde kaybolmaktadır.²⁶⁵ Kullanılmış bir kağıdın kağıt imalat sürecine tekrar dahil edilmesini geri dönüşüme örnek olarak gösterebiliriz. Toplam altı kez geri dönüştürülebilen ve çöpe atıldıktan sonra doksan gün içinde bozulan kağıt geri dönüştürüldüğünde su kirliliğinin %35, su kullanımının %45 ve hava kirliliğinin de %79-94 azaldığı görülmektedir.²⁶⁶

Geri dönüşüm veya geri kazanım da mümkün değilse atığın bertaraf edilmesine geçilmeden önce özel olarak yapılan depolama alanlarında çöp gazından elektrik üretme gibi enerji geri kazanımının sağlanması gerekir. Tekrar kullanım ve geri dönüşüm kavramlarını da içinde barındıran enerji kazanımı, atıkların özelliklerinden faydalanılmak suretiyle fiziksel, kimyasal ve biyokimyasal metotlarla ürünün içerisinde bulunan bileşenlerin enerjiye çevrilmesi olarak tarif edilir.²⁶⁷ Örneğin, hayvan gübresi, organik atıklar, evsel atıklar, yiyecek artıkları oksijen bulunmayan ortamda çürütülür ve biyogaz denilen yanıcı gaz karışımı meydana gelir. O kadar önemli bir ekonomik kaynaktır ki ortaya çıkan 1 ton enerji miktarı 1.2 varil petrolün vereceği enerji miktarına eşittir.²⁶⁸

Sosyal, ekonomik ve çevresel faydalarının olduğu sıfır atık uygulamasının en son safhası ise atığın bertaraf edilmesidir ki özel bertaraf alanlarında çevre ve insan sağlığının korunması bakımından önemli ve son aşamadır. İkincil amaç olarak

²⁶⁵ Gülsün Karaçay, “Tersine Lojistik: Kavram ve İşleyiş”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 1 (2005): 323.

²⁶⁶ Begüm Öktem ve Hanifi Ayboğa, “Ürün Yaşam Seyrinde Geri Dönüşümün Öneminin Teorik Çerçeve İncelenmesi”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. 11, S. 44 (2015): 182; “Pagçev Atık Yönetimi Piramidi”, <http://www.pagcev.org/geri-donusum> [03.05.2023].

²⁶⁷ Okşan Tandoğan, “Atık Malzemelerinin Mimaride Kullanımı”, *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 4 (2018): 190.

²⁶⁸ Hayri Doğanay ve Ogün Coşkun, *Enerji Kaynakları*, 4. bs. (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 245.

bertaraf, enerji kazanım gösterilebilse dahi geri dönüşüm veya geri kazanım olarak kabul edilmeyen işlemlerden birini ifade eder bertaraf.²⁶⁹

Geri kazanımı ve dönüşümü mümkün olmayan atıklar bertaraf edilirken çevreye en az zararı verecek konuma getirebilmek için çeşitli yöntemlerden en uygun olanı seçilmelidir. Bu sayede çevresel etkiler en aza indirilir ve atıkların doğaya negatif etkileri azaltılır. Aksi takdirde bir taraftan hem çevre hem de insan sağlığı bakımından olumsuz sonuçlar doğabilirken hem de enerjinin geri dönüştürülebilmesi mümkün olmayabilir.²⁷⁰

3.4. Sıfır Atık Uygulamasının Ortaya Çıkma Sebepleri

Nüfus artışı ve nüfusun köyden kente kayması, tüketim alışkanlıklarındaki değişimler gibi etmenler toplumların büyük miktarda atık üretmelerine neden olmuş ve bu atıkların çevreye ve insan sağlığına zarar vermeden nasıl bertaraf edileceği konusunda tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmalar, döngüsel ekonomi prensiplerine dayanan sıfır atık yaklaşımının benimsenmesine yol açmıştır. Sıfır atık yaklaşımına geçişi etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Başka bir deyişle, sıfır atık yaklaşımının benimsenmesini gerektiren birçok neden vardır.

Bunlardan ilki nüfus artışı ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimdir. Son yıllarda, nüfus artışı ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimler nedeniyle atık miktarı hızla artmaktadır. Dünya nüfusunun, 1800'lü yıllara gelindiğinde 1 milyara, 1950 yılında 2,5 ve 2019 yılı itibariyle de 7,7 milyar olması son yetmiş yılda 5,2 milyar insanın dünya nüfusuna eklendiğini gösterir. 2050 yılına gelindiğinde ise dünya nüfusunun 9,8 milyar olması beklenmektedir.²⁷¹ 1950 yılında kent nüfusunun toplam nüfusa oranı %29,6 iken, 2019 yılında bu oran %55'e yükselmiştir. Görüldüğü üzere, son 15 yılda

²⁶⁹ Begüm Öktem, "Atık Yönetiminde Entegre Uygulama", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 6 S. 2/1 (2016): 140.

²⁷⁰ Ahmet Ergülen ve Arzum Büyükkeklik, "Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik ve Çevre Boyutları Açısından Atık Yönetimi ve E-Atıklar", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2 (2008): 24-25.

²⁷¹ "Türkiye'nin Gıda Kayıpları ve İsrafının Önlenmesi, Azaltılması ve Yönetimine İlişkin Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı", <https://www.fao.org/documents/card/es/c/cb1074tr/> [03.05.2023].

genel nüfus 1 milyar ve şehir nüfusu ise %25 artmıştır.²⁷² Bu dönemde, şehirlerde yaşamak tercih edilen bir yaşam tarzı haline gelmiş ve kentsel nüfusun hızla arttığı gözlemlenmiştir.

Açıklanan verilerden anlaşılacağı üzere, genel nüfus içinde şehir nüfusu artmış ve ihtiyaçların karşılanabilmesi için daha fazla üretim yapılması hasıl olmuştur. Sanayi Devrimi ile değişen üretim yöntemleri doğanın ve çevrenin bozulmasına yol açmış kendi kendini yenileyebilme özelliğine sahip olsa da aşırılığın gerisinde kalarak önü alınması gereken gerçeğe dönüşmüştür. Doğanın korunması ve gelişimi göz ardı edilerek ekonomik büyüme hırsı daha fazla üretimi ve sanayileşmeyi beraberinde getirmiş doğanın bozulmasına sebebiyet vermiştir.²⁷³

Türkiye’de de tıpkı dünyanın genelinde olduğu gibi sanayileşme, nüfus artışı ve şehirleşme gibi faktörlerden kaynaklı olarak atık miktarında bir artış gözlenmektedir.²⁷⁴ Atık miktarının arttığı günümüz Türkiye’inde hava, su, toprak kirliliği, iklim değişikliği gibi ciddi sorunlar artık yaşamı tehdit edecek boyutlara ulaşmış, ekonomik ve yaşamsal döngünün sağlıklı bir şekilde sürmesi için doğal kaynakların verimli kullanılması gerekliliği hasıl olmuştur. 20. yüzyılın başlarına göre kişi başına enerji tüketimi üç katına çıkmışken, hammadde kullanımı iki katına yükselmiştir. Bu artışlar, geri dönüşüm veya geri kazanım modelleriyle değerlendirilmeden bertaraf edilmesi, maddesel ve enerji bakımından israf olarak değerlendirilmelidir. Tüm bunlar göz önüne alındığında kaynakların sürdürülebilir ve verimlilik esasına dayalı olarak yönetimi zorunlu bir yol olarak karşımıza çıkar.²⁷⁵

²⁷² Murat Gül, “Türkiye’de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020), 65.

²⁷³ Murat Gül, “Türkiye’de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020), 24.

²⁷⁴ “İsrafı Önlemek İçin Sıfır Atık”, <https://www.gidaperakendecileri.org/?p=858> [03.05.2023].

²⁷⁵ Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü Sıfır Atık El Kitabı, (Ankara, 2017): 4.

Atıkların doğaya bırakılması, çevre kirliliğine ve insan sağlığına zararlı etkilere neden olmaktadır. Sıfır atık yaklaşımı, atıkların doğru şekilde yönetilmesi sonucunda bu sorunların önüne geçilmesi hedeflenir. Önceleri büyük oranda yakma ve depolama yoluyla bertaraf edilen atıkların etkisiyle ya küresel ısınmayı artıracak karbondioksit ve diğer gazların salınımından dolayı hava kirliliği meydana gelmekte ya da sızıntı ile su ve toprak kirliliği oluşmaktadır. Bu sakıncaların anlaşılması üzerine atık yönetiminin sürdürülebilir olması tartışılmaya başlanmış politik ve ekonomik düzeyde desteklenen ve rağbet gören bir uygulama haline dönüşmüştür.²⁷⁶

Diğer taraftan zaten kısıtlı olan doğal kaynakların tükenmesi, sıfır atık yaklaşımının ortaya çıkmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Sürdürülebilir bir gelecek için, kaynakları mümkün olduğunca verimli kullanılması gerekmektedir.

Sıfır atık uygulamasının ortaya çıkmasındaki bir diğer etmen olarak ekonomik nedenler gösterilebilir.²⁷⁷ Atıkların geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanılması, doğal kaynakların verimli kullanımı için ekonomik bir yöntem olmakla birlikte bunun için yapılan yatırımlar yine ekonomik yönden fayda sağlayabilmektedir. Atık yönetimi ile ilgili olarak yapılan yatırımlar, geri dönüşüm tesisleri ve sıfır atık uygulamaları sayesinde yeni iş alanları oluşabilmekte ve işsizlik sorununa da bir çözüm sunabilmektedir. Kısaca, atık yönetimi maliyetlerinin azaltılması, kaynakların daha verimli kullanılması, atık miktarının azaltılması ve geri dönüşüm ile yeni iş alanlarının oluşturulması, ekonomik faydaları olarak gösterilebilir.

Bir diğer etmen olarak toplumsal bilinç söylenebilir. Sıfır atık uygulamaları atıkların kaynağında önlenerek enerji ve maliyet tasarrufu sağlamayı hedeflerken, bu yaklaşım sadece sanayi ve üretim faaliyetlerinde değil, günlük hayatın her alanına yayılıp

²⁷⁶ Eda Erdur, “Türkiye’de Sıfır Atık Projesi ve Projenin Kamu Kurumlarında Uygulanması; Süleymanpaşa Belediyesi Örneği”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019), 29.

²⁷⁷ “Daha İyi Bir Gelecek İçin: Sıfır Atık Nedir?”, <https://www.kuveytturk.com.tr/blog/surdurulebilirlik/daha-iyi-bir-gelecek-icin-sifir-atik-nedir> [04.03.2023].

içselleştirilmelidir.²⁷⁸ Son yıllarda, toplumsal bilincin artmasıyla birlikte, atık yönetimi konusunda da daha duyarlı bir yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. İnsanlar artık daha fazla geri dönüşüme önem veriyor ve atıkların doğaya zarar vermesini engellemeye çalışıyor. Sıfır atık yaklaşımı da bu toplumsal bilincin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmelerin artmasıyla beraber sıfır atık uygulamaları konusundaki yenilikler sonucu atıklar üretim ve tüketim süreçlerine birer girdi olarak yer almış ve bu uygulamalar toplum tarafından kabul görmeye başlamıştır.²⁷⁹

3.5. Sıfır Atık Uygulamasının Amacı

Çevre sorunlarının artması hem ülkemizde hem de dünya genelinde atık kavramının önemini daha fazla arttırmıştır. Bu nedenle, atık yönetim yöntemleri çeşitlenmiş ve sıfır atık yaklaşımı da bu süreçte önemli bir yer edinmiştir. Enerjinin ve hammaddenin israfı sebebiyle doğal kaynakların fütursuzca tüketilmesi sonucu tükenme noktasına geldiğinden, canlıların yaşamları tehlikeye girmekte olup sağlıklı bir çevre ve yaşam kalitesinin yükselmesi bakımından bu sorunun kaynağına inmek gerekir.²⁸⁰

Çevrenin korunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi çalışmaları, insan sağlığı ve güvenliği ile doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı açısından son derece önemlidir. Bu çabalar, kirleticilerin azaltılması, atık yönetimi, çevre kirliliğinin önlenmesi, doğal alanların korunması ve sürdürülebilir kaynak kullanımı gibi alanlarda yoğunlaşır. Böylece, daha sağlıklı, temiz ve yaşanabilir bir çevre oluşturularak, gelecek nesillere daha iyi bir dünya bırakılması hedeflenir.²⁸¹

²⁷⁸ Vesile Ömürbek, Çiğdem Erk ve Sümeyranur Herek, “Üniversitelerde Atık Yönetimi Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 35 (2019): 139.

²⁷⁹ Bilgili, “Sıfır Atık Yaklaşımının Kökenleri ve Günümüzdeki Anlamı”, 690.

²⁸⁰ Sinan Erten, “Fen ve Teknolojileri Uygulamalarının Çevreye Etkileri”, *Senaryolarla Desteklenmiş Fen ve Teknolojiler Uygulamaları*, ed. Ezgi Güven Yıldırım ve Ayşe Nesibe Önder (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 457.

²⁸¹ “Sıfır Atık Nedir?”, <https://sifiratik.gov.tr/sifir-atik/sifir-atik-nedir> [20.04.2023].; “Sıfır Atık Nedir? Neden Önemlidir? Projenin Amacı ve Yönetmeliği”, <http://www.cevrebilinci.com/sifir-atik/> [20.04.2023].

Sıfır atık yaklaşımı, atıkların azaltılması, yeniden kullanımı ve geri dönüştürülmesi yoluyla kaynakların korunması ve israfın önlenmesi hedeflenmektedir. Bu şekilde, sadece çevre korunmaz, aynı zamanda ekonomik açıdan da tasarruf edilerek kaynakların daha etkin bir şekilde kullanımı sağlanır. Geleneksel atık yönetimi yöntemleri, atıkların toplanması, taşınması, işlenmesi ve bertaraf edilmesi için yüksek miktarda maddi ve insan kaynağı gerektirir. Ancak sıfır atık yaklaşımı, atıkların azaltılması, yeniden kullanımı ve geri dönüştürülmesi sayesinde, atık yönetimi maliyetlerinde önemli bir azalma sağlayabilir.²⁸²

Sıfır atık uygulamasının bir diğer önemli amacı da toplumda atık sorununun farkındalığını artırmaktır.²⁸³ Atıkların doğru yönetimi, insanların çevreye ve kaynaklara duyarlılığının artması ile mümkündür. Bu nedenle, sıfır atık yaklaşımı, insanların atık sorununun önemi konusunda bilinçlenmelerine ve atık yönetiminde aktif rol almalarına yardımcı olur.

Toplumda çevre bilincinin oluşması için ulusal ve uluslararası kuruluşlar, hükümetler, devlet kurumları, yerel yönetimler, üniversiteler, eğitim kurumları, sanayi kuruluşları ve halkın topyekûn birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Bu birlikte çalışma, temel bir strateji ve eylem planı oluşturularak gerçekleştirilmelidir.

Türkiye'nin katıldığı uluslararası çevre sözleşmeleri, ülkemizde çevre yönetmelikleri için temel bir çerçeve oluşturmakta ve uygulamalarda bu sözleşmelerde belirtilen kurallara uyulması hedeflenmektedir. Sıfır atık projeleri ve atık oluşumunu önleme çalışmaları için mevcut yasal düzenlemeler de destek sağlamaktadır.

Artan nüfus ve yaşam standartları, tüketimdeki artışa neden olur ve bu durum, doğal kaynakların daha da baskı altında kalmasına yol açar. Bu nedenle, sıfır atık uygulamaları, atıkların kaynağında ayrı toplanarak geri dönüşüme kazandırılması, enerji ve kaynak tasarrufu sağlayarak çevre kirliliğinin azaltılması, doğal kaynakların daha verimli kullanımı için önemlidir.

²⁸² Rabia Bilgin, “Niğde Belediyesi Binasında Sıfır Atık Uygulamaları” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2020), 29.

²⁸³ Merve Büyükkol ve Fatma Bedük, “Antalya’da Faaliyet Gösteren Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde “Sıfır Atık Projesi”nin Uygulanabilirliği”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 1 (2020): 530.

Sıfır atık kavramı, döngüsel ekonomi modeli ile uyumlu bir şekilde, ürünlerin tasarımından atık yönetimine kadar tüm süreçleri kapsayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, atıkların kaynağında ayrı toplanarak geri dönüşüme kazandırılmasını, enerji ve kaynak tasarrufu sağlayarak çevre kirliliğinin azaltılmasını, doğal kaynakların daha verimli kullanımını amaçlarken, sürdürülebilir bir geleceğe yönelik adımlar atarak çevresel sorunları azaltmayı hedeflemektedir.²⁸⁴

Sıfır atık, kaynakların daha verimli kullanımını sağlamak, israfı önlemek, atık miktarını azaltmak ve atıkların geri dönüştürülmesini sağlamak amacıyla bir dizi önleyici tedbirin uygulanmasını kapsar. Bu tedbirler arasında; tasarım sürecinden başlayarak ürünlerin atık üretiminin en aza indirgenmesi, kaynakların daha verimli kullanılması, atıkların toplanması ve geri dönüşümü için etkin toplama sistemlerinin kurulması, yeniden kullanım ve geri dönüşüm olanaklarının artırılması yer almaktadır.²⁸⁵

Sonuç olarak, sıfır atık uygulamaları ile atıkların çevre ve insan sağlığına verdiği zararın önüne geçilmiş olup ülke ekonomisine katkıda bulunurken, iş istihdamı oluşturmak ve sürdürülebilirlik sıfır atığın ana amaçları arasında yer alır.²⁸⁶

3.6. Sıfır Atık Projeleri ve Sıfır Atık Projelerinin Kullanım Alanları

3.6.1. Bazı Sıfır Atık Projeleri

Sıfır atık uygulamaları, israfı engelleme, kaynakların daha verimli kullanımını, atık miktarının azaltılması, etkin toplama sisteminin kurulması ve geri kazanımın sağlanması gibi hedefleri kapsayan bir proje olup hem ekonomik getiri sağlamayı hem

²⁸⁴ Sıfır Atık”, <https://www.istac.istanbul/tr/cevre-egitim-merkezi/sifir-atik> [29.04.2023].

²⁸⁵ Nuriye Gezer ve Gamze Yücel İşıldar, “Ankara İlindeki KOBİ’lerde Endüstriyel Atık Yönetimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 72, S. 2 (2017): 359.

²⁸⁶ Şükran Efe, “Günümüzün Sürdürülebilir Enerjisi Kentsel Katı Atıklar ve Türkiye Potansiyeli”, *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 4 (2022): 2397.

de çevrenin korunarak gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakılmasını amaçlamaktadır.²⁸⁷

2002 yılında kurulan Sıfır Atık Uluslararası Birliği'nin amaçlarından birisi dünyadaki sıfır atık gelişimine öncülük etmek ve standardizasyonları ortaya koymaktır. Bu birliğin sıfır atık ile ilgili 2018'de yapmış olduğu tanımlamaya yukarıdaki dipnotta değinmiştik.

Tüm dünyada sıfır atık ile ilgili uygulamalar yer alsa da ülkelerin yönetim şekillerine, coğrafyalarına ve gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar arz eder. Gelişmiş ülkeler sıfır atık uygulamalarında daha başarılı ve istikrarlı projelere imza atarken gelişmekte veya az gelişmiş ülkeler bu başarı ve istikrarı yakalayamamışlardır.

Sıfır atık uygulamaları konusunda en önemli ülkelerden birisi hiç şüphesiz İsveç'tir. Evsel atıkların neredeyse tamamını geri dönüştüren İsveç'in ana hedefi sıfır atıktır. Komşu ülkelere ödeme karşılığında çöplerini satın alıp yakma sonucunda meydana gelen metal küllerini tekrar aldığı ülkelere satan İsveç, adeta sıfır atık konusunda başı çeker. 4 ton çöpün yakılması ile ortaya çıkan enerji miktarının 1 ton fosil yakıtın sağladığı enerjiye eşit olduğu gerçeğini bildiğimizde bu işlemin ne kadar önemli olduğunu daha iyi anlarız. Hele ki sürekli var olan ve ücretsiz veya çok düşük meblağlarla dışarıdan temin edilen çöplerin değerlendirilmesi hem çevresel hem de ekonomik anlamda ciddi bir değerdir.²⁸⁸

Diğer taraftan, dünyanın en kalabalık şehirlerinden biri olan Japonya'nın başkenti Tokyo'da sıfır atık uygulama çalışmalarının daha verimli olması amacıyla 23 ilçe belediyesi ile Temiz Kentler Birliği kurulmuş ve sıfır atık hiyerarşisinde bulunan her bir işlem için ayrı ayrı görev dağılımına gidilmiştir. 19 yakma tesisinin bulunduğu kentte elde edilen enerji miktarı ile yaklaşık 300 bin evin elektrik ihtiyacı karşılanmaktadır.²⁸⁹ 1995 yılından beri Japonya'nın Kamikatsu kasabası, 1400 kişilik

²⁸⁷ Berkan Demiral ve Hakan Evin, "Malatya'da Katı Atık Yönetimi: Kentleşmenin Yerel Çevre Politikaları Üzerine Etkisi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 2 (2018): 277.

²⁸⁸ Tezel ve Emel Yıldız, "Sürdürülebilir Atık Yönetimi Uygulamalarında Dünya ve Türkiye Karşılaştırması: Edikab Örneği", 40.

²⁸⁹ A.g.e., 40.

nüfusuyla ülkedeki ilk sıfır atık bölgesi olmuştur. Kasaba sakinleri, elektrikli kompost makinaları ve kutuları kullanarak atık yönetimi konusunda önemli adımlar atmaktadır. Bu çabalar sayesinde, Kamikatsu’da atıkların minimize edilmesi ve geri dönüşüm oranının artırılması hedeflenmektedir. Bu başarı, kasaba sakinlerinin sıfır atık felsefesini benimsemesi ve uygulamasıyla elde edilmiştir. Sıfır atığın ne kadar önemli olduğu bilincinde olan kasaba sakinleri için sıfır atık konusunda yardım ve tavsiyeler sunulduğu “Sıfır Atık Akademisi” hayata geçirilmiştir.²⁹⁰

Yeni Zelanda’da var olan bir içecek firması, topladığı atık şişelerden kum elde edip elde edilen kumları kumsallara sermektedir. Dünyada var olan kumsalların neredeyse üçte ikisi yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu gerçeği ile değerlendirildiğinde bu yöntemin ne kadar önem arz ettiğini fark ederiz.²⁹¹ Yine dünyaca ünlü bir içecek firması Vietnam’da başlatmış olduğu uygulama ile plastik şişeler boya fırçası, sabunluk, sos şişeleri gibi farklı ürünlere dönüştürülmektedir.

Hollanda’nın bir şehrinde çöp kutularının doluma ulaşması ile toplama merkezine mesaj gitmekte böylece zaman, yakıt ve işgücünden ciddi anlamda tasarruf edildiği görülmektedir. Çünkü belirli aralıklarla çöp kutularını boşaltmak üzere bölgeye intikal edildiğinde tam olarak dolmamış kutular için yapılan işlemlerle tamamı dolu olan çöp kutusu için yapılan lojistik, yakıt ve iş gücü neredeyse aynıdır. Sadece dolu olduğunda bölgeye gidildiğinde yılda çok ciddi bir tasarruf edildiği görülür.²⁹²

Çin’de kurulan bir sanayi bölgesinde fabrikalardan çıkan atık suların neredeyse tamamına yakını yeniden değerlendirilirken, atık gazlardan elektrik üretilmesi ve katı atıkların ise inşaat malzemelerinde kullanılması sağlanarak sıfır atık hedefine katkı sağlanmış olacaktır.²⁹³

²⁹⁰ Kara, “Türkiye’de Sıfır Atık Projesi Uygulaması: Safranbolu Örneği”, 56.

²⁹¹ Tezel ve Yıldız, “Sürdürülebilir Atık Yönetimi Uygulamalarında Dünya ve Türkiye Karşılaştırması: Edikab Örneği”, 40.

²⁹² “Akıllı Şehir Çözümlerinde Dünya Örnekleri”, <https://www.ebelediye.info/dosya/akilli-sehir-cozumlerinde-dunya-ornekleri> [05.05.2023].

²⁹³ “Hebei’de Dönüşümlü Ekonomi”, <http://turkish.cri.cn/281/2007/11/14/1@83356.htm> [05.05.2023].

Dünyada herkese yetecek kadar gıda üretilmesine rağmen adil düzenin olmamasından ve gıda israfından dolayı açlıkla karşı karşıya kalan birçok insan vardır. Gıda israfını azaltmaya ve önlemeye yönelik olarak değişik projelere imza atılmaya başlanmıştır. Bunların başında 2009 yılında uygulamaya geçen FeeBack'tir. Market reyonlarında alınmayan ürünlerin hayvanlar tarafından yem olarak kullanılmasını sağlayan bir sistem geliştirilmiştir. Diğer taraftan İtalya'da bulunan bir market zinciri yine gıda israfının önüne geçmek adına son kullanma tarihleri yaklaşmış veya görünüşlerinden dolayı tarlalarından toplanmayan ürünlerin ve satılmayan ilaçların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasını sağlamaktadır. Yine gıda israfının önüne geçmek adına Hindistan'da üretim fazlası ürünlerin her ay düşük gelirli kişilere dağıtıldığı bir uygulama geliştirilirken, bir başka projeye yenilmeyen öğlen yemeklerinin sokakta yaşayan ve yetersiz beslenen çocuklarla paylaşılmasına yönelik projeye yer verilmektedir.²⁹⁴

Dünyanın en tanınmış ekolojik endüstri bölgesi olan Danimarka'nın Kalundborg şehrinde yer alan birçok santral ve tesis bulunmakta ve her bir tesis bir diğerinin atığını hammadde kaynağı olarak kullanıp yılda ortalama on milyon dolar tasarruf elde edilmektedir. Bu döngüden bir örnek vermek gerekirse tesislerden biri olan petrol rafinerisinden çıkan arıtılmış su, enerji istasyonunun soğutma suyu olarak kullanılırken, enerji istasyonundan çıkan ısı ise hemen yakınlarda bulunan konutların ısınma ihtiyacını karşılamaktadır.²⁹⁵

Birleşik Arap Emirlikleri, sıfır atık uygulamalarına örnek teşkil edebilecek ve dünyanın tamamen sürdürülebilir toplu konutlarından biri Abu Dabi'ye yakın bir bölge olan Masdar şehrinde enerjinin verimli kullanımı, az katlı binalar, yaya dostu yollar gibi yedi temel ilke ve sıfır karbon ve sıfır atık vizyonu ile geleneksel planlama ilkesi doğrultusunda atıktan enerji üretilerek kendi kendine yetebilen bir şehir olma özelliğine sahip uygulamayı hayata geçirmiştir.²⁹⁶

²⁹⁴ Nas, "Satın Alma Hiyerarşisinin İslam İktisadındaki Yansıması: Harcamada İsrافی Azaltmanın Bir Yöntemi", 35-36.

²⁹⁵ Yaman ve Olhan, "Atık Yönetiminde Sıfır Atık Yaklaşımı ve Bu Anlayışa Küresel Bir Bakış", 56.

²⁹⁶ Kara, "Türkiye'de Sıfır Atık Projesi Uygulaması: Safranbolu Örneği", 56-57.

Son yıllarda dikkat çeken uygulamalardan biri Endonezya’da yapıldı. Bankacılık sistemi gibi işleyen atıkları geri satın alarak işlenmesini sağlayan “Waste Bank” uygulaması, Endonezya’nın farklı illerinde bulunan bankanın şubelerine o bölgede yaşayan insanların geri dönüştürülebilir atıklarını yatırması ve geri dönüştürülmesi şeklinde cereyan eder. İnsanların geri dönüşüm için sağladıkları katkı kadar karşılığında para kazanmasına olanak tanıyan bu sistem çevre kirliliğinin önüne geçip düşük gelirli ailelere ekonomik ve sosyal katkı sağlar.²⁹⁷

Geri dönüşümü bir yaşam tarzı haline getiren Avrupa ülkelerinin birçoğunda bunun daha çok içselleştirilmesi adına ödül ve ceza sistemlerinin kurulduğunu görürüz. Çöp konteynırı pek çok Avrupa ülkesinde yol kenarlarında bulunmaz. Bunun yerine her evin kendi deposu bulunmakta ve üretilen atık/çöp miktarına göre çöp vergisi ödenmektedir. Daha çok atık üreten daha çok vergi ödeyerek adeta cezalandırılır. Eğer çok vergi ödemek istemiyorsa vatandaş, kaynağında ayrıştırmayı, en azından atık miktarını azaltmayı başarması gerekmektedir.²⁹⁸

Sıfır atık uygulamalarında başarıya ulaşılabilmesi eğitim, eğitim ana hedef olmalıdır. Bu bağlamda Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı iş birliği yaparak okullarda ilk ve ortaokul öğrencilerine yönelik “Sıfır Atık Eğitim Projesi” başlatmıştır. Bu proje, tabii varlıkları koruma ve çevre dostu tüketim alışkanlıklarını hayat boyu benimsemek ve farkındalık oluşturmak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu şekilde gelecek nesillerin sıfır atık ilkelerini öğrenmeleri teşvik edilmektedir. Eğitim ile sıfır atık bilincinin toplum genelinde yaygınlaşması ve sürdürülebilir atık yönetimi için önemli bir adım atılmaktadır.²⁹⁹

Başlarda çok büyük tepki ile karşılanırsa da Türkiye’de ücretli poşet uygulamasına geçilmiş ve bir yıl içinde poşet kullanımı kişi başı yıllık neredeyse dörtte birine kadar

²⁹⁷ Nas, “Satın Alma Hiyerarşisinin İslam İktisadındaki Yansıması: Harcamada İsrافی Azaltmanın Bir Yöntemi”, 35.

²⁹⁸ “Döngüsel İktisat Yolunda Türkiye: Sıfır Atık Projesi”, <https://islamiktisadi.net/2019/07/03/dongusel-iktisat-yolunda-turkiye-sifir-atik-projesi/> [05.05.2023].

²⁹⁹ “Sıfır Atık On Binlerce Çocuğa Ulaştırılacak”, <https://www.tema.org.tr/basin-odasi/basin-bultenleri/sifir-atik-on-binlerce-cocuga-ulastirilacak> [05.05.2023].

düşmüştür. 2025 yılı sonuna kadar bu uygulama başlamadan önce poşet kullanımını kişi başı yıllık 420 adet kadar olan miktarın 40 adete kadar düşürülmesi hedeflenmektedir.³⁰⁰

DenizTemiz Derneği/Turkish Marine Environment Protection Association işbirliği ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın yürütümünde olduğu “Sıfır Atık Mavi” uygulaması ile denizlerdeki kirliliğe engel olmak ve denizlerin korunması amacıyla 2019 yılında başlatılmış olan bu proje kapsamında, Türkiye’deki denizler ve diğer su kaynaklarını tehlikeye düşüren çevre kirliliği ve çözümü hakkında çalışmalar yapılmakta ve farkındalığı artırma ve eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.³⁰¹

“Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Geleceğimizi Planlıyoruz” projesi ile yeni bir boyut kazanan toplam 53 belediyenin ve Afyon İl Özel İdaresi ortaklığında kurulan Çevre Hizmetleri Katı Atık Düzenli Depolama ve Bertaraf Tesisi yaklaşık 18 senedir faaliyetine devam etmekte olup toplanan evsel atıklar ön işlemden geçtikten sonra ayrıştırılmakta, bir taraftan biyolojik atık miktarı azalırken diğer taraftan 10 bin evin elektrik ihtiyacını karşılayabilen elektrik üretimi gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında, Afyonkarahisar, Uşak ve Burdur’da bulunun sağlık kurumlarının tıbbi atıkları da bertaraf edilirken, yumurta tavuğu üretiminde önemli bir yere sahip olan Afyonkarahisar’da ortaya çıkan ve insan sağlığını olumsuz etkileyebilen tavuk dışkısının bertaraf edilirken elektrik ve gübre üretimi yapılmakta ve bölge ve ülke ekonomisine ciddi katkısı bulunmaktadır.³⁰²

³⁰⁰ İbrahim Avcı ve Salih Yıldız, “Marketlerde Ücretli Poşet Uygulamasına Yönelik Tüketici Davranışlarının Belirlenmesi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 20 (2020): 342.

³⁰¹ “DenizTemiz Derneği/TURMEPA, Sıfır Atık Mavi ile Denizlerimiz Koruma Altına Alınıyor”, <https://www.turmepa.org.tr/projelerimiz/ulusal-projeler/sifir-atik-mavi> [05.05.2023].

³⁰² “Yurdun Dört Bir Yanına Tavuk Gübresi Gönderiyor”, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/afyonkarahisar/yurdun-dort-bir-yanina-tavuk-gubresi-gonderiyor-12433456> [06.05.2023].; “Bursa’da OSB’ler Güneş Enerjisi ile Üretecek”, <https://www.ekonomim.com/sehirler/bursada-osbler-gunes-enerjisi-ile-uretecek-haberi-623974> [06.05.2023].

Tamamı kamu imkanları ile yapılan en büyük sıfır atık uygulaması olduğu açıklanan Manisa Büyükşehir Belediyesi'ne tarafından 2017 yılında yapılarak faaliyete geçen Uzunburun Katı Atık Bertaraf ve Düzenli Depolama Tesisi, biyolojik ayırma alanı, kompostlama sahası, yakma tesisi saatlik kapasitesi ve atık depolama alanı oldukça büyük olup geri dönüştürme ve organik atıkların toplanması ana hedef olarak kurulmuştur. Yaklaşık 8 bin 600 konutun elektrik ihtiyacını karşılayabilecek bu uygulamanın bölgesel ve ulusal düzeyde ekonomiye büyük bir katkı sağlayacağı aşikardır.³⁰³

Türkiye'nin sıfır atık uygulamaları bağlamında uluslararası standartlarda kurulan ilk geri dönüşüm tesisi, Arçelik A.Ş. tarafından 2014 yılında Eskişehir ve Bolu dolaylarında kurulmuş, bu tesiste elektronik ve elektrikli eşyaların geri dönüşümü sağlanarak çevresel anlamdaki etkilerin en aza indirgenmesine yönelik çalışma yürütülmektedir. Her iki tesis kurulduğundan beri buzdolabı, klima, büyük ve küçük beyaz eşyalar gibi 1,3 milyon elektronik ve elektrikli eşyaların geri dönüşümünü sağlamıştır. Bunun yanında 52 adet rüzgar türbininin yıllık enerji üretimine eşdeğer enerji tasarrufu sağlanmış, 160 bin ton karbondioksit salınımını önlemiş, 6,5 milyon ton su tasarrufu sağlanmıştır.³⁰⁴

3.6.2. Sıfır Atık Projelerinin Kullanım Alanları

Sıfır atık projeleri, atık üretiminin azaltılması, atıkların geri dönüşümü, yeniden kullanımı ve enerjiye dönüştürülmesi konularında çalışmaları kapsayan projelerdir. Bu projeler, farklı sektörlerde ve farklı ölçeklerde uygulanabilir. Örneğin, bir belediye sıfır atık projesi kapsamında, atık yönetimini daha etkili bir şekilde yönetmek için geri dönüşüm sistemleri kurabilir, atıkların ayrıştırılması konusunda vatandaşları bilgilendirebilir ve atık üretimini azaltmak için kampanyalar düzenleyebilir.

Bir üretim tesisinde sıfır atık projesi, atık üretimini azaltmak için üretim sürecinde yeniden kullanılabilir malzemelerin kullanımını teşvik edebilir, atıkların geri

³⁰³ Tezel ve Yıldız, “Sürdürülebilir Atık Yönetimi Uygulamalarında Dünya ve Türkiye Karşılaştırması: Edikab Örneği”, 43.

³⁰⁴ “Atık Elektrikli ve Elektronik Ekipman (AEEE) Geri Dönüşümü”, <https://www.arcelikglobal.com/tr/surdurulebilirlik/intouch/areas/atik-elektrikli-ve-elektronik-ekipman-ae-geri-donusumu/> [06.05.2023].

dönüşümü için sistemler kurabilir ve atıkların enerjiye dönüştürülmesi için alternatif yöntemler geliştirebilir.

Sıfır atık projeleri, aynı zamanda okullarda, hastanelerde ve hatta evlerde de uygulanabilir. Okullarda geri dönüşüm kutuları ve atık ayrıştırma sistemleri kurulabilir, öğrencilere atık yönetimi konusunda eğitim verilebilir ve öğrencilerin sıfır atık projeleri için fikirlerini paylaşabilecekleri etkinlikler düzenlenebilir. Hastanelerde, tıbbi atıkların doğru yönetimi için özel bir sıfır atık projesi geliştirilebilir ve hastane personeline atık yönetimi konusunda eğitim verilebilir. Evlerde ise, geri dönüşüm kutularının kullanımı teşvik edilebilir, evde atık ayrıştırma sistemleri kurulabilir ve atık üretimini azaltmak için bilinçli tüketim konusunda eğitim verilebilir.

Sıfır atık projelerinin bir diğer kullanım alanı da endüstriyel atık yönetimidir. Endüstriyel işletmeler, büyük miktarda atık üretirler ve bu atıkların yönetimi çevresel ve ekonomik açıdan önemlidir. Sıfır atık projeleri, endüstriyel atık yönetiminde önemli bir rol oynar ve atık yönetiminde önemli bir adım olarak kabul edilir. Endüstriyel işletmelerde sıfır atık projeleri, atık üretimini azaltmak için üretim süreçlerinde yeniden kullanılabilir malzemelerin kullanımını teşvik edebilir, geri dönüşüm sistemleri kurabilir ve atıkların enerjiye dönüştürülmesi için alternatif yöntemler geliştirebilir. Bu projeler, endüstriyel atıkların yönetimi için sürdürülebilir bir yaklaşım sunar ve çevresel sürdürülebilirlik için önemli bir rol oynar.

Sıfır atık projeleri ayrıca turizm sektöründe de uygulanabilir. Turizm sektörü, yüksek miktarda atık üreten bir sektördür ve turistlerin yoğun ilgisi nedeniyle doğal kaynakların da tüketimine neden olur. Bu nedenle, sıfır atık projeleri turizm sektöründe atık yönetiminde önemli bir rol oynar ve çevre koruma için önemli bir adım olarak kabul edilir. Turizm sektöründe sıfır atık projeleri, otellerde geri dönüşüm sistemleri kurulmasını, tesislerde enerji ve su tasarrufu için çalışmalar yapılmasını, doğal kaynakların korunması için bilinçli tüketim konusunda eğitim verilmesini içerebilir. Bu projeler, turizm sektörünün çevresel etkisini azaltarak, turizmin sürdürülebilirliği için önemli bir adım olabilir.

Kısacası, sıfır atık projeleri farklı sektörlerde ve farklı ölçeklerde uygulanabilir. Her sektör ve ölçek için olarak tasarlanmış sıfır atık projeleri, atık yönetiminde önemli bir adım olarak kabul edilir ve çevresel sürdürülebilirlik için önemli bir rol oynar.

Bireysel düzeyde sıfır atık uygulamaları, günlük hayatta kullanılan ürünlerin daha az tüketilmesi, yeniden kullanımı, geri dönüşümü ve geri kazanımını içerir. Örneğin, plastik poşetlerin kullanımının azaltılması, kâğıt ve cam ürünlerin geri dönüşümü, pil ve elektronik atıkların ayrı toplanarak geri kazanımı gibi uygulamalar bireysel düzeyde yapılabilir.

Kurumsal düzeyde sıfır atık uygulamaları, işletmelerin atık üretimini azaltmak için çeşitli önlemler almasını içerir. Örneğin, üretim sürecinde atık azaltıcı önlemler almak, geri dönüşüme uygun ambalaj malzemeleri kullanmak, atık malzemelerin geri kazanımı için sistemler kurmak gibi uygulamalar yapılabilir.

İdare düzeyinde sıfır atık uygulamaları ise, toplumun atık yönetimindeki bilincini artırmak, atık toplama, ayrıştırma ve geri dönüşüm sistemlerini geliştirmek gibi faaliyetleri içerir. İdare, geri dönüşüm merkezleri kurarak atıkların geri dönüşümünü sağlayabilirler.

Sonuç olarak, sıfır atık uygulamaları doğal kaynakların daha verimli kullanımına, enerji tasarrufuna, çevre kirliliğinin azaltılmasına ve sürdürülebilir bir gelecek için atılan adımlara katkı sağlar. Bu nedenle, bireysel, kurumsal ve idare düzeyinde sıfır atık uygulamalarının yaygınlaşması ve desteklenmesi önemlidir.

3.7. Sıfır Atık ve Sürdürülebilirliğin İsrâf Üzerindeki Etkisi

Dünyada her geçen gün israfın boyutu artmakta dünyada yaşanan kuraklık ve iklim değişikliği ile israf, sıfır atık ve sürdürülebilirlik kavramları üzerinde durulması zorunlu hale gelmektedir.³⁰⁵ Özellikle tüketim toplumunun gelmiş olduğu safha göz önünde bulundurulduğunda gıda konusundaki israfın boyutları içler acısıdır. Restoranlarda insanların yemeklerinin birçoğunu artık olarak bırakması, açık büfelerde sergilenen yemekler doyumsuz olan insanoğlunu daha da azdırmaktadır. Doyumsuz ve savurgan davranış sergileyen insan, israfa sebep olmaktadır.³⁰⁶ Buna ek

³⁰⁵ Hilal Çağrı, “İsrâf Sorunu: Türkiye’de Ekmek İsrâfı Sorunu ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 37.

³⁰⁶ Uğurcan Erik ve Yeliz Pekerşen, “Restoran İşletmelerinde Gıda İsrâfının Önlenmesi ve İhtiyaç Fazlası Yemeğin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Mobil Uygulama Modelinin Geliştirilmesi: LUSE”, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, C. 16, S. 3 (2019): 420.

olarak gıdaların kötü ve uygunsuz bir şekilde hazırlanması veya muhafaza edilmesi ve porsiyon fazlalığı gibi durumlar da bu israfı tetikler.³⁰⁷

Dünyada yılda 12 milyar insana yetecek kadar insana gıda üretilse de 805 milyon insanın yetersiz beslendiğinden söz etmek utanç vericidir. Hatta 10 milyon insanın açlıktan hayatını kaybettiği gerçeği insanı adeta yaralıyor. 1,3 milyar ton gıda israf edilirken sadece Türkiye’de yılda 9,5 milyon ton meyve ve sebze, 5 milyon ekmek çöpe atılıyor.³⁰⁸ Üç tarafı sularla kaplı olsa da tatlı su varlığı bakımından su kaynakları zengin olmayan Türkiye’de kişi başına günlük 217 litre su tüketilmektedir. Bir insanın hayatta kalması için gereken su miktarının günlük 25 litre olduğunu düşündüğümüzde korkunç bir boyutla karşı karşıya kaldığımızı görürüz.³⁰⁹

Diğer taraftan, toplumumuzda hangi öğün olursa olsun baş aktör olan ekmeğe kutsiyet atfedilmesine rağmen yine en çok israf edilen ürün olarak karşımıza çıkar ekmeğin. Her gün 85 milyon ekmeğin üretildiği ülkemizde 6 milyonun çöpe gittiği yine raporla ortaya koyulmuştur.³¹⁰

Tüm dünya bu israf illetinin meydana getirdiği sonuçları görüp buna uygun çözümler hayata geçirmelidir. Her türlü aşırılıkları içine alan kavram olan israf kavramının neden olduğu bu manzaraya insanlık sessiz kalmamalı, ortaya çıkabilecek ve sonunda oluşabilecek olumsuzluklar tahayyül edilip Kur’an-ı Kerim’in çizdiği sınırlar içinde ve yasaklamalardan uzak durarak Hz. Muhammed’in davranışlarının örnek alındığı bir yaşam tarzı belirlenmelidir.

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, israf etmenin normal olmayan dengesiz bir davranış olduğu anlaşılır. Bunun yanında israf, insanı dengesizleştirmeye ve giderek yok olmasına sebebiyet verir. Bu anlayışın önüne geçilebilmesi adına hem manevi hem de psikolojik bakımdan insanın eğitilmesi gerekir.

³⁰⁷ Celile Özçiçek Dölekoğlu, “Gıda Kayıpları, İsrif ve Toplumsal Çabalar”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, C. 23, S. 2 (2017): 181.

³⁰⁸ Taş, “Tüketim ve İsrif: Ortaköy İlçesi Üzerine Bir Değerlendirme”, 31.

³⁰⁹ Türkiye İsrif Önleme Vakfı, “Sayılarla İsrif Raporu 2018”, (2020), 4.

³¹⁰ A.g.e., 8.

Bireylerin ve tüm toplumun israf kültüründen uzaklaşabilmesi için eğitim şarttır.³¹¹ Bu bilinçte olan insan her şeyin kıymetini daha iyi bilir ve bireyin ve toplumun inşası için daha faydalı işlere yöneldiği gibi iktisat edenin fakirlik görmeyeceği³¹² hadisine de mazhar olur. Ayrıca lüks ve gösterişli yaşamdan uzak durabilmek için maddi konularda kendisinden aşağıda olanlara bakması gereken³¹³ insan bu bilinçle hareket ettiğinde çok daha mutlu olacak, israfın önüne geçecektir.

Savurgan olan ve aşırı lüks içinde yaşayan insan kibirlenip, kendini üstün görmeye başlarsa kişiliği yozlaşmaya ve karakterinde bozulmalar yaşanmasına sebep olur. Kendinden başka hiçbir canlı ve varlığı artık gözü görmeyen ve bencil tavırlar içinde hayatını idame ettiren insan, Allah'ın hoşnutluğundan ve rızasından uzak kaldığı gibi ki bu insan için en büyük cezadır, belki de hazinelerinin anahtarlarını ancak güçlü bir topluluğun taşıyabildiği,³¹⁴ zenginlik abidesi olan Karun'un helakine maruz kalmaya kendini götürür. Verilen nimetlere şükredip Allah'ın ve Hz. Muhammed'in belirlediği kurallara içinde hareket eden insan dünyanın bu kötü gidişatını engeller.

Ekonomik anlamda israfın arz-talep dengesini bozduğu da su götürmez bir gerçektir. Tüketimde dikkat edilmesi gereken şey israf etmeden tüketmektir. İmkanları ölçüsünde tüketirken israfa kaçacak hal ve davranışlardan kaçınmalıdır. Sırf gösteriş olsun diye ihtiyacından fazlasını tüketmemelidir. Malın arzında yaşanan sorunlarla beraber talep fazlalığından dolayı fiyatların çok fazla artmasına ve gerçekten mala ihtiyaç duyan insanların onlara ulaşamamasına neden olacaktır. Kaynakların ve milli servetin bu şekilde boşa aktığı durumlarda ekonomik düzen alt üst olacak ve krizler patlak verecektir.

Endüstriyel ürünlerin üretimiyle beraber doğal dengenin alt üst edildiği bu günlerde bilinçsiz kullanım felakettir. Kimyasal ürünlerin atıkları doğaya zarar verip tabiatı

³¹¹ Süleyman Kaya, "Çevre Sorunları Bağlamında Kur'an'da İsrâf Anlayışı ve Vicdani Boşluğun Telafisi Meselesi", *Sürdürülebilir Çevre Dergisi*, C. 1, S. 1 (2021): 47.

³¹² Ahmed b. Hanbel, 1/447

³¹³ Buhârî, Rikak, 30; Müslim, Zühd, 9.

³¹⁴ Saffet Köse, "Modern Toplumun İhtiyaç Stratejisi 'Gerçek İhtiyaçtan Suni İhtiyaca'", *Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S. 13 (2011): 77.

günbegün yok eder. Atıkların geri dönüşümü olmadığı ve bunların ölçsüz ve dengesiz kullanıldığı bir düzende çok kötü sonuçlar bizi bekler.

İnsanlar ihtiyaçlarını karşılarken ürünü ucuz olduğu için değil de daha az ve verimli bir şekilde kaynak tüketilerek üretildiği için tercih etmelidir. Belki cebinden daha fazla para harcayacak ancak kaynakların tüketimi etkin ve verimli gerçekleştiği için uzun vadede kendisi ve tüm insanlık için daha faydalı olacaktır.

Temel ve zorunlu ihtiyaçlardan biri olan giyinme, kişinin dahil olduğu sosyal çevreye göre değişiklik arz edebilen ve tüketim faaliyetlerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Özellikle moda uymak adına sürekli değiştirilen kıyafetler, hiç ihtiyaç yokken yenilerinin alınması tüketim kültürünün insana ihtiyacı varmış gibi göstermeye çalışmasının bir sonucudur. İnsanı israfa sürükleyen bu duruma engel olmak veya en aza indirgenmesini sağlayabilmek için en başta bu duyguların törpülenmesi gerekir.³¹⁵

Özellikle Sanayi Devriminden sonra küreselleşen dünyanın etkisiyle israf bataklığına sürüklenen insan, daha da bencilleşmiş, gelecek nesilleri düşünmeden kendi nefsi duygularının peşine düşmüş doğal ve ekonomik kaynakları ölçsüz biçimde kullanarak azalmasına veya tükenmesine sebep olmuştur. Kaynaklar mümkün mertebe etkin ve verimli kullanılmalıdır. Aksi takdirde halkın refah seviyesi gitgide düşerek olumsuz yönde etkilenecektir. Herkes için zararları olan bu kötü davranış biçimi, dini, ahlaki ve insani açıdan pek çok sorunu da beraberinde getirir. Her işte olduğu gibi orta yollu ve dengeli davranıldığında bunun da önüne geçilecektir.

Kapitalist sistemde tüketim, kitle iletişim araçları ile özendirilmekte insanların yetinme duygusu yok edilmektedir.³¹⁶ İslam dini genel itibariyle kanaat duygusunun varlığını ortaya koyar. İhtiyaçlar önünden büyük bir engel olan bu duygu ihtiyaçların sınırsız olmadığını bize öğretir. İslam dininin getirdiği lüks ve israftan kaçınma emri ihtiyaçlar bakımından da bir uyum içindedir. Kurulu düzen talebi sürekli diri tutar ve yeni ihtiyaçlar oluşturur ki insanlarda var olan ihtiyaç duygusu sınırsız olsun veya sınırsız olduğu hissedilsin. Ancak İslam dini ortaya koymuş olduğu değerlerle insanın

³¹⁵ Taş, “Tüketim ve İsrâf: Ortaköy İlçesi Üzerine Bir Değerlendirme”, 33.

³¹⁶ Mehpere Yağlıcı, “Tüketim Kültürü ve Ramazan Ayı Televizyon Reklâmları” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 27.

arzu, istek ve hırslarına bir sınır koyma ve manevi tatmin olma kapısını aralar. Zaten sınırlı olan kaynaklar kapitalist düzende bunların israfına yol açarken İslam, kaynakların verimli kullanılmasını ve ihtiyaçların zorunlu ve temel olanlarını önceleyerek israfın önüne geçer.³¹⁷

Küresel ölçekte çevre kirliliği ve iklim değişikliğinin en önemli sebeplerinden biri olan israfın önüne geçilebilmesi için insanın kanaatkâr olmasının sağlanması gerekir. Günümüzde adeta kişisel bir teselli, avunma yöntemi olarak görülse de zaten sınırlı olan kaynaklara karşı sorumluluk bilincini karşılayan kanaatkâr olma davranışı, dengenin yerine tekrar oturtulması için elzemdır. Hem üretimde ve tüketimde israfsız şekilde yaşamayı aşılıp kanaatkâr nesiller yetiştirecek hem de paylaşabilme duygusunu içselleştirecek nesillerle birlikte İslami kalkınma modeline katkı sağlanacaktır. Kanaatkâr olmayı bilmeyen bir nesle paylaşabilmeyi öğretemediğimiz gibi gelişmiş ülkelerin bile baş belası olarak gördüğü israfı ve israftan uzak durmayı öğretmek mümkün değildir. Aksi halde, İslami kalkınma olmayacak ve sürdürülebilirlik uygulanamayacaktır.

Doğal kaynakların tüketiminin arttığı ve çevre kirliliğinin had safhada olduğu bu dönemde, israf sorununa merhem olunmalıdır.³¹⁸ Dünya nüfusunun yarım asırdır hızlı bir şekilde artması ve teknolojideki gelişmelerin inanılmaz boyutlara ulaşması nedeniyle israf insanlar tarafından sorgulanmalıdır. Özellikle çevre bilinci oluşturularak çevre ile insanın ilişkilerinin bir düzene sokulup denge kurulması sağlanmalıdır.³¹⁹ İslam dini tam da burada devreye girer. Kur'an- Kerim'in ortaya koyduğu hükümler ve Hz. Muhammed'in örnek davranışıyla çevreye ve doğaya nasıl davranılması gerektiği ifade edilir. Çevreye zararı dokunmadan ve bozmadan medeniyetin inşasının gerçekleştirilmesi mümkündür.³²⁰

³¹⁷ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 50-52.

³¹⁸ Şafak Kaypak, "Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 20 (2011): 23.

³¹⁹ Mustafa Köylü, "Çevre Eğitimi", *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*, ed. Mustafa Köylü (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 283-285.

³²⁰ Nadim Macit, "Dini Bilginin Alanı ve Farklı Dünyalar", *Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi, İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilimdalı 7. Eğitim-Öğretim Meseleleri*

Zevk ve sefaya düşkün hale gelen günümüz toplumunda insan, kaynakları sorumsuzca tüketip israf etmekte ancak bunların da sınırlı olduğunun farkına varamamaktadır. Farkında olsa da umursamamaktadır. Halbuki dünya nüfusunun artmasıyla beraber tüketim de artma eğilimi gösteriyor.³²¹

Yeryüzü, üzerinde nice nimetler ve güzellikleri barındırır. Her şeyin sahibi olan Allah, tüm varlıkları insanoğlunun hizmetine sunmuştur. Sadece hizmetine sunmakla kalmamış onu koruma, kollama ve geliştirme yükümlülüğünü yeryüzünde halifelik göreviyle insana vermiştir.

Çevre de insanın hizmetine sunulduğu gibi onu koruma görevi yine insandadır. Çevrenin korunması, güzelleştirilmesi ve geliştirilmesi insanın elinde olduğu gibi bu yükümlülüğü yerine getirmeyerek onu bozacak, kötüleştirecek ve hatta yok edecek olan yine insandır. Bitkiler ve hayvanlar da yeryüzünün birer parçasıdır. Hepimiz Anadolu’da insanların ahırdaki hayvanlarına “sarıkız, portakal, çiçek, kınalı, vb.” isimler verdiğini, satılınca veya ölünce arkasından ne ağıtlar döktüğünü biliriz. Sosyal hayatta bile insanlar için benzetme yapılırken “aslan gibi, ceylan gözlü, vb.” ifadeler kullanılır.³²²

Özellikle teknolojinin gelişimi ile doğanın dengesi insan eliyle bozulmuş çevre sorunları, sanayi atıkları ekolojik dengeyi bozmuştur. Çevre kirliliği baş gösterip buna da sosyal hayattaki bozulmalar eklenince çok daha kötü durumlar baş gösterecektir. Ne olursa olsun yine sonuçlarına katlanacak olan insanoğludur. Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Şu dağ, bizi, biz de onu severiz”.³²³ Bu sözle çevreyle nasıl bir ilişki içinde olunması gerektiği ortaya koyulur.

Sonuç olarak, nasıl bir toplum yapısına sahipsek çevremizde öyle olur. İşte artık insan bir tercihte bulunmalı ya israfın olmadığı ve sıfır atık uygulamalarının hayata geçirildiği bir düzene geçip israfa bir dur diyecek ya da şu an ki kültürüne devam edip

Koordinasyon Toplantısı ve Sempozyumu, 06-08 Eylül 2002, (Çorum: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi, 2002): 114.

³²¹ Çelik ve Küçük, “Tüketim Toplumunun Çevre Sorunlarına Etkileri”, 18.

³²² Ali Akyüz, “Hz. Peygamber’in Dilinden İsrâf”, *İsrâf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 55.

³²³ Müslim, Hac, 503.

çevre gibi kendisi de tarumara uğrayacak ve kaynaklar tükenecektir. İsrâf bu yönüyle bireyleri ve tüm toplumu yok etmeden tüm gayretimizle ondan sakınıp kurtulmalıyız. “Tükettiğiniz kadar varsınız!” sloganı insanlığın adeta yaşam biçimi haline gelmiştir.³²⁴ Ne kadar tüketirsen o kadar varsın anlayışı ile insan iradesi askıya alınmış, arzu ve isteklerinin peşinde sürüklenmiştir. Nasıl ki harcamalarında ölçsüz davranan bir şirket iflasın eşiğine gelirse hatta iflas ederse, dengede olunmayan, aşırılığa kaçan her şeyin sonunda iflasın geleceği açıktır. Bu iflas sadece bireysel değil toplumsal hatta sınır ötesini aşan acı boyutlarıyla insanlığın karşısına çıkacaktır. O halde artık israfa bir dur denmeli ve insanlığı iflasa sürüklenmesini engelleyecek önlemler alınmalıdır. Özellikle tüketme arzusu içinde olan insanlığı, bu arzusunu baskılayacak değerler konusunda bilinçlendirmek gerekir. Çünkü ihtiyacı kadar tüketip fazlasını paylaşan toplum oluşturmak iflasla savaşa atılan en büyük silahtır.

Sıfır atık uygulamalarında kullan-at tarzı ürünlerden uzak durup tekrar tekrar kullanılabilir eşyalara yönelmek önemlidir. Önceden insanların pek çok eşyayı hemen atmayıp tekrar tekrar kullandıklarını biliriz. Ancak eşyanın ömrünün kısaldığı günümüz dünyasında bunun mümkün hale gelmesi gerekir. Bir eşyanın farklı amaçlarla tekrar tekrar kullanılması veya bir şekilde çöpe atılmasının engellenmesi o eşyanın ömrünün uzamasını sağlayabileceği gibi israfın azalması, verimlilik artışı ve tasarrufun sağlanması gibi olumlu sonuçları da olacaktır. Hem mikro düzeyde aile ekonomisi hem de makro düzeyde ülke ekonomisine katkısı olacak bu uygulamaların aslında çok fazla çaba gerektirmeden ulaşılabilecek ve uygulanabilecek, sadece ufak bazı düzenlemelerle başarılabilir bir iştir ki günümüzde tüketim toplumu haline geldiğimiz şu noktada hızlı tüketilebilecek ürünler yerine geri dönüştürülebilir ve tekrar kullanılabilir ürünlerin üretilmesi anlayışını savunan döngüsel ekonomi modeli tercih edilmelidir. Atıkların çöpe atılarak ziyan edilmesi yerine belirli işlemlerden geçilerek yeniden kullanılabilir ve enerji ve hammadde bakımından ciddi bir tasarruf sağlanacaktır.

Eşyayı iktisatlı ve israf etmeden kullanmayı teşvik eden sıfır atık uygulamalarında eşyanın tekrar kullanılıp kullanılmayacağı önemlidir. Eğer ki tekrar kullanılmayacak

³²⁴ Bekir Koç, “Türkiye’de Tüketim Toplumu ve Din: Yabancılaşma Kavramı Analizi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 15.

duruma gelen eşya söz konusu ise hammadde olarak geri dönüştürülmesi sağlanacak, eğer bu da mümkün değilse kendisinden enerji üretilecektir. Dünyada bulunan kaynakların sınırlı olduğu düşünüldüğünde döngüsel ekonomi modeli doğrultusunda ürünlerin geri dönüşümü sağlanmış olacak ve sınırlı kaynakların yönetimi neticesinde verimlilik artacaktır.

Büyük bir çevre sorunu ile karşı karşıya kalan dünyanın içinde bulunduğu durum gelecek için de tehdit oluşturur.³²⁵ Toplumun bütün alanına sirayet eden bu sorunların çözümü sadece için bilim ve teknoloji yeterli değildir. Buna dini bir bakış açısı da kazandırmalıdır.³²⁶ Zira dini inançların toplumsal düzenle ilgili olan değer yargıların oluşturulmasında önemli bir yeri vardır.³²⁷

Sıfır atık uygulaması, İslam dininin temel öğretileriyle uyumlu olan bir çevre koruma ve sürdürülebilirlik yaklaşımıdır. Bu nedenle, İslami öğretiler, doğal kaynakların boşa harcanmasını ve çevre kirliliğini önlemeye yönelik prensipler içerir. Sıfır atık uygulaması ile doğru atık yönetimi sayesinde sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğinin önlenmesine de katkıda bulunur.³²⁸

İslam dininde insanların doğal kaynakları koruma ve israfı önleme yükümlülüğünün var olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Sıfır atık uygulaması İslam dininde önemli bir yer tutar. İslam dini, doğayı koruma ve çevreye saygı gösterme konusunda açık bir tavır sergiler. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde sık sık çevrenin korunması ve israfın önlenmesi konusunda vurgular yapıldığını daha önce ifade etmiştik. Sıfır atık uygulaması, atıkların kaynaktan azaltılması, yeniden kullanımı ve geri dönüştürülmesi yoluyla çevre kirliliğinin ve doğal kaynakların tükenmesinin önlenmesine yardımcı olur. Bu, İslam dininde savunulan doğal kaynakların korunması prensibiyle uyumlu bir yaklaşımdır.

³²⁵ Elif Ekinci, "İslam Dini'nin Çevreye ve Çevre Sorunlarına Bakış Açısı", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 1 (2018): 129.

³²⁶ İbrahim Özdemir, *Çevre ve Din* (Ankara: Çevre Bakanlığı Yayınları, 1997), 74.

³²⁷ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 486.

³²⁸ "Sıfır Atık Yaklaşımının Amacı Nedir?",

https://ekolojist.net/sifir-atik-nedir/#Sifir_Atik_Yaklasiminin_Amaci_Nedir [30.04.2023].

İslam dininde temizlik ve hijyen gibi kavramlar da önemlidir. Sıfır atık uygulaması da doğru atık yönetimi ve geri dönüşüm sayesinde çevrenin daha temiz ve hijyenik olmasını sağlayarak insan sağlığına katkıda bulunur. Atıkların doğru şekilde yönetilmesi ve geri dönüşüm sayesinde, çevrede oluşan çöp dağları ve atık suların neden olduğu hastalıkların önlenmesi mümkün olur.

İslam dininde hayvanların ve bitkilerin korunması ve çevreye karşı daha duyarlı olunması da önemli bir konudur.³²⁹ Sıfır atık uygulaması, doğru atık yönetimi ve geri dönüşüm sayesinde doğal kaynakların korunması yanı sıra, doğal yaşam alanlarının ve biyolojik çeşitliliğin de korunmasına katkıda bulunur. Atık yönetiminin doğru şekilde yapılması, çevreye zarar veren atıkların hayvanlar ve bitkiler üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesine yardımcı olur.

Sıfır atık uygulaması İslam dininde önemli bir yere sahip olan adalet ve eşitlik prensiplerine uygun bir uygulamadır. Atıkların doğru şekilde yönetilmesi ve geri dönüşüm sayesinde doğal kaynakların adaletli bir şekilde kullanılması, çevreden eşit şekilde faydalanma ve ekonomik faydaların herkes tarafından eşit şekilde paylaşılması sağlanır.

Sonuç olarak, tüm bunlar göz önüne alındığında sıfır atık ve sürdürülebilir uygulamalar ile israfın önüne geçilecek ve daha yaşanılabilir bir dünya mümkün hale gelecektir. İslam dininde israf etmek, mal ve nimetleri gereksiz yere harcamak ve ziyan etmek, büyük bir günahtır. İnsanlar, sahip oldukları nimetleri Allah'ın verdiği bir emanet olarak görmeli ve onları doğru ve israf etmeden kullanmalıdır. İslam, insanların tasarruflu olmalarını ve infak etmelerini teşvik ederken, aynı zamanda israf etmenin toplum ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerine de dikkat çekmektedir. İnsanlar, sahip oldukları nimetleri doğru bir şekilde kullanarak Allah'ın rızasını kazanırken topluma ve çevreye faydalı olur. İslam dininde israfın büyük bir günahtan sayılması, toplum ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çeken öğretileri ile ele alındığında, çevre koruma ve sürdürülebilirliğin önemi açısından da büyük bir önem taşır. Bu öğretiler, insanların doğal kaynakları koruyarak gelecek nesillere

³²⁹ Ahmet Yaman, “Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmenin Adı: İsrâf”, *İsrâf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 24.

sağlıklı bir dŸnya bırakma sorumluluğunu da Ÿstlenmeleri gerektiği konusunda farkındalık oluşturur. Bu nedenle, İslam dininin Ÿğretileri, bugün dŸnyanın karşı karşıya olduğu evre sorunlarına dair ŸzŸmlerin de bir parçasını oluşturabilir ve sŸrdŸrŸlebilir bir geleceğe doğru atılacak adımlarda rehberlik edebilir.

SONUÇ

Dünyada, bir yandan silahlara aklın sınırını aşan miktarlarda para harcanırken, diğer taraftan yeryüzünde açlıktan ve evsizlikten ölen insan sayısı da hızla artmaktadır. Bazıları temel ihtiyaçlarını karşılamamanın çok ötesine sahipken, diğerleri insanca yaşamak için bile gerekli olan koşulları yerine getirememektedir.

Küreselleşen dünyada sosyal, ekonomik, kültürel hayatın da etkisiyle insanoğlu, tarihin hiçbir döneminde karşılaşmadığı kadar büyük bir israf sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Son yüzyılda özellikle teknolojik gelişmeler insan hayatını kolaylaştırır da ciddi manada tehdit oluşturuyor. Çevre ve insan sağlığına verilen zararlar hiçbir dönemde bu kadar büyük olmamıştır. Bunun temelinde, insanın düşünce ve algısının kirletilmesi ve dejenere edilmesi yatıyor. Modern insanın inşasında sınırsız üretim ve tüketim anlayışının benimsenmesi ve dengeli olmayan bir yaklaşımın sergilenmesi bunun bir sonucudur.

İsraf kavramı sadece maddi kaynaklarla sınırlı değildir. Maddi ve manevi nimetlerin yaratılış amacına aykırı kullanımı, gereksiz harcanması, savurganlık ve zaman israfı da israf kapsamına girer. Elektrik, su ve enerjinin gereksiz kullanımı ile sağlık açısından zararlı davranışlar da israf türlerinden biridir. Yaşantımızda çevre kirliliği, doğal kaynakların hızla tükenmesi gibi daha çok maddi dengesizlikler direkt göze çarptığından ötürü dikkat çekse de buna ek olarak manevi birçok dengesizlikler meydana gelir. İşte bu maddi ve manevi yönden dengesiz ve düzensiz duruma sebep olan her şey israf kelimesiyle ifade edilmektedir. Birçok anlamda kullanılan israf kelimesi zamanla anlam daralmasına uğramış günümüzde daha çok maddi hatta mali konularla ilişkili olarak kullanılır olmuştur.

Günümüzde en büyük sorunlardan biri aşırı ve bilinçsiz tüketimdir. Kişinin ihtiyacı olsun veya olmasın her şeye sahip olma içgüdüleriyle hareket etmesi bu eğilimin bir sonucudur. Sanayi Devriminden sonra ihtiyaçların sınırsız olduğu düşüncesi hakim olmuşsa da asıl olan ihtirasların, arzuların sınırsız oluşudur. İhtiyaç makyajıyla insana sunulan bu durum karşısında insan aciz konumda bırakılmaya çalışılmaktadır.

Modern teknoloji, ürün bolluğu ve çeşitliliği yanında rekabet ortamı oluşturmuş ve pazarlama stratejileri de buna göre şekillenmiştir. Üretilen malın albenisini yükselten pazarlama taktikleri bilimsel gerçekliğe oturtulup, insanların zaafı reklam ve kitle iletişim araçlarıyla sömürülerek yapay ihtiyaçlar oluşmuştur. Tüketimin bir yaşam şekli olduğu bu düzende tüketim zorunluluğu aktif tutulmaya çalışılmaktadır.

Yine moda kültürünün de etkisiyle aslında kullanılması mümkün ve halihazırda işlevselliğini koruyan ürünlerin “moda değişti” inancını pompalayarak kişinin ürüne olan iticiliğinin oluşturulması ve yeni ürün alınmasına kışkırtılması söz konusudur. Her alanda etkisini gösteren bu kültür baskısı sosyal medya araçları ile daha da hızlı ve belirgin hale gelmektedir. Doyumsuz ve aç gözlü, gözünü hırs bürümüş, gösterişe düşkün bireylerin türediği bu senaryoda eşyaya hükmetmesi gereken insan, eşyanın tahakkümü altına girmesi mukadderdir.

Artık bireysel ve bölgesel olmaktan öte toplumsal ve küresel bir boyut kazanan israf sarmalına girilince aşırı tüketimin tutsağı haline gelen insan, istek ve arzularını karşılamak için sınırsız tüketimin olduğu sosyo-ekonomik yapının içinde kendini bulmuştur. Her türlü algı ve alışkanlıklardan uzak durup akli ve vicdaniyle hareket etmelidir. Aksi halde tutkularının ve içgüdülerinin peşinde koşarak daha da bu bataklığa kendini iter.

İsraf ve çevre sorunlarının çözümü ile sürdürülebilir bir gelecek için insanların bu konuda duyarlı olması önemli bir husustur. Toplumları bilinçlendirmek için etkili yolların kullanılması elzemdir. Kitleleri belirli tutum ve davranışlara yönlendiren dinler, bunun sağlanması noktasında kilit taşı görevi görür. Çevrecilik ve sürdürülebilirlik hedef ve amaçları dinlerin ortaya koyduğu inanç ve öğretileri ile paralellik gösterir. İslam dini ve kültürü, israf ve çevre sorunlarının önüne set koyan önlemler olarak sürdürülebilirliğin temini için temel öğretilerinde bulunan ilkeleri ortaya koymuştur.

Hem bireysel hem de ulusal ve küresel ölçekte önemli bir sorun olan israfla mücadele edilmesi gerekmektedir. Her alanda büyük boyutlarda kendini gösteren israfın önüne geçmek için gerekli düzenlemelerin ve tedbirlerin alınması gerekmektedir. Adeta bir hastalık olarak görülebilen israfla mücadelede için İslam dini kapsayıcı çareler ortaya koymuş, israftan uzak kalabilmek adına birçok öneri sunmuştur. Kendisinin yapmış olduğu hal ve davranışlarla yaşanması zor bir hale gelen dünya için akılcı davranması

ve dünyanın sürdürülebilir ve gelecek nesilleri düşünerek hareket etmesi, insanoğlu için elzemdir. Aksi halde dünya ve insanlık tükenip yok olacaktır.

Bir ihtiyaç ekonomisi olan İslam ekonomisi, tüketimi artırmaya yönelik bir üretimi istemez. İhtiyaçların tahrik edildiği kapitalist düzen İslam'a yabancıdır. İsrafin yasaklandığı İslam dininde fazla üretim, lüks için değil de sosyal, manevi ve kültürel gelişim için yapılmalıdır. Üretimin ihtiyaca göre olduğu bir toplumda doğal kaynakların israf edilmesi mümkün değildir.

Açlık ve yoksulluğun en önemli sebeplerinden birisi olarak israf ve bilinçsiz tüketim gösterilebilir. Aşırı tüketim zaten kısıtlı olan kaynakların hızla tükenmesine neden olurken savaşlar ve çevre sorunları da peşi sıra gelir. Kendisinin yaşam koşullarını daha fazla geliştirmesi beklenen aşırı ve gereksiz tüketim durumunda aslında daha fazla bağımlı ve sınırlı hale gelir insan. İnsanlar o veya bu araçlarla eksik ve yetersiz olduğu algısına sokularak tüketime yönlendirilirken hem kişiliklerine hem de bağlı olduğu topluma zarar verilmekte ve yok edilmektedir.

Manevi bir doyuma ulaştıran, ortaya koymuş olduğu değerler sistemi ile insan ilişkilerini düzenleyen ve insanlara mana veren kurum olarak din, hayatın her alanını şekillendirir. Dünyanın anlamlandırılmasına hizmet eden ve insanın hayatına anlam katan din, toplumun düzene girmesini ve karşılaşılan sıkıntı ve zorlukları aşmada insanı daha güçlü kılar. Tüketim alışkanlıklarındaki bu marjinal değişim hem düzenin bozulmasına hem de insandaki tatminsizliğe sebep olur. Ancak dinin insan üzerindeki etkisiyle bu giderilebilir.

Tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçişle beraber tüketim anlayışında ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Kaynakların hoyratça kullanıldığı, aşırı tüketimin olduğu durumları hoş karşılamayan İslam dini israf sanayilerinin büyümesine engel olacak şekilde sürekli fiyat artışlarına, gelir adaletsizliğine karşı israfa, karaborsacılığa, faize yasak koyarak mücadele vermeye çalışır. Kazançlarını belirli sınırlar içinde tüketmesini isteyen İslam dini, israf, lüks, kumar, eğlence, içki, uyuşturucu ve gösterişe yönelik tüketimleri yasaklar ve tüketim tarzları bakımından toplumları birbirine yaklaştırır.

Tüm alemin bir düzen içinde yaratıldığı ve her bir varlığın bir düzen içinde olduğu gerçektir. Allah'ın belirli bir düzen ve denge içinde yarattığı evreni insanlar ya kurallara uygun bir şekilde yaşayıp dünyanın imarı ve yaşanılabilir bir dünya için

çalışacak ya da bu maddi ve manevi dinamiklere sahip uyumu bozup sosyal düzenin, doğal dengelerin dağılmasına göz yumacaklardır.

Kanaat kavramının önemli bir yer tuttuğu İslam dininde, insanın aşırılıktan kaçınması gerektiği hem ayetlerle hem de Hz. Muhammed'in yaşantısıyla ortaya koyulmuştur. Günümüz hayatının getirmiş olduğu hırs ve ihtiras birçok finansal kriz doğurmuştur. Bundan çıkışın yolu olarak kanaatkar olmalı ve daha az tüketerek gerçek imkanlar ölçüsünde bir hayat sürülmelidir.

Dini ve ahlaki prensiplere bağlı bir şekilde harcamalarında iktisatlı olması gereken insanoğlu, kazancını sadece kendi için değil, yoksulluğa düşen başta akraba, komşu ve diğer ihtiyaçlı kimseler için belirli bir oranda harcama sorumluluğu bilincinde olmalıdır. Çünkü, Türkdoğan'ın da dediği gibi "İslamiyet, fakirlik denizi içinde birkaç kişinin adalar teşkil ettiği bir beşer cemiyetine müsaade etmez".³³⁰

İnsan hayatının devamı için özellikle zorunlu ihtiyaçların karşılanması gerekir. Maalesef insanlar, birçok alanda yapmış olduğu israfla birlikte mal ve servetini boşa harcamaktadır. Bütün zenginlikler insanın hizmetine sunulmuş olsa da sorumsuz bir şekilde tüketim yapmamalıdır. Meşru daire içerisinde semerelerinden faydalanıp "sıfır israf" insanın temel hedefi olmalıdır. Bunu yaparken gereğinden az harcamak veya ihtiyaç olduğu halde hiç harcamamaktan yani cimrilikten sakınılmalı, eldeki imkanlar dahilinde cömert olunmalıdır.

Küreselleşme ile sanayileşme, büyük bir ivme kazanarak hem toplum yapısında hem de doğada büyük değişimlere neden olmuştur. Gelişen teknoloji, refah seviyesini yükseltip konfor alanını genişletmiş ancak birçok olumsuzluklara gebe kalınacak durumları beraberinde getirmiştir. Ülkelerin daha çok kazanma ve büyüme hırsı doğanın olumsuz yönde etkilenmesine, kaynakların hızla tükenmesine ve atık miktarının artmasına sebep olmuştur. Doğaya hakimiyet kurma düşüncesi çevre sorunları, atık miktarının artması ve iklim değişikliği gibi pek çok olumsuzluk baş göstermiştir. Bir sınırdan, bir dengede durması gereken insan, aksine hareket edip bir önceki döneme göre daha çok zarar ortaya koymaktadır.

³³⁰ Orhan Türkdoğan, *İslam Ekonomik Sistemi ve Weberci Görüşler* (İstanbul: Turan Yayınları, 1996), 72.

Bir süredir tüm dünyada bunun önüne geçmek adına çeşitli sıfır atık uygulamaları geliştirilmiştir. Bu uygulamalar kapsamında çevre sorunları ele alınıp doğanın dengesini tekrar yerine oturtabilmek adına yollar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Kaynak israfının önlenmesi yanında, ortaya çıkan atıkların enerji veya materyal olarak geri kazanılması veya değişik yöntemlerin oluşturulması ana hedefler arasında yer alır.

Endüstriyel gelişmelerle birlikte özellikle refah seviyesi yükselmiş toplumlarda üretimin ve tüketimin bu denli artmasından dolayı insanın ve doğanın dengesi olumsuz etkilenmiş olmakla birlikte özellikle çevre ve doğayı koruma bilincinin artmasına yönelik olarak çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu bilincin oluşturulması ve bozulan dengenin yeniden düzene sokulabilmesi, toplumun ve geleceğin tekamülü açısından sürdürülebilirlik amacına katkı sağlamak adına sıfır atık uygulamalarının varlığı önemlidir.

KAYNAKÇA

Ağırman, Cemal. *Dünya-Ahiret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Ak, Öznur. “Muhafazakâr Kesimin Tüketim Alışkanlıklarını Belirleyen Nedenler ve İsrâf Boyutu Türkiye-Malezya Karşılaştırması” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Ak, Öznur ve Görmüş, Şakir. “Muhafazakar Kesimin Aşırı Tüketim Alışkanlıklarını Belirleyen Nedenler ve İsrâf Boyutu: Türkiye-Malezya Karşılaştırması”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 19, S. 39 (2020): 1485-1500.

Akar, Muhlis. “Tüketim Ahlakı ve İktisatlı Olmak”, *İsrâf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, 29-42.

Akdemir, Hikmet. “Kur’an-ı Kerim’de İsrâf Kavramı”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 7, S. 1 (2001): 31-61.

Akkoç, Aslıhan. “Tüketim Toplumunun Toplumsal Değerler Üzerindeki Etkisi”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. C. 22, S. 2 (2019): 1-25.

“Akıllı Şehir Çözümlerinde Dünya Örnekleri”, <https://www.ebelediye.info/dosya/akilli-sehir-cozumlerinde-dunya-ornekleri> [05.05.2023].

Aksan, Doğan. *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi, 2006.

Akyol, Ebru. “Hastanelerde Sıfır Atık Sisteminin Uygulanması ve Maliyet Analizi Çalışması” Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi, 2019.

Akyüz, Ali. “Hz. Peygamber’in Dilinden İsrâf”, *İsrâf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, 45-57.

- Aliyev, Elnur ve Aslanlı, Kenan. “İslam Ülkelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Performansı: Kavramlar, Teoriler, Ölçümler”. *Avrasya Etüdlere Dergisi*. C. 21, S. 47 (2015): 37-70.
- Alpagut, Yavuz. “Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 7, S. 14 (2010): 63-86.
- Artan Özorun, Beris. “Modernite ve Postmodernite Kavramları Çerçevesinde Reklamlar: Hürriyet Gazetesi Örneği”. *Ulakbilge Dergisi*. C. 5, S. 19 (2017): 2261-2286.
- “Atık Elektrikli ve Elektronik Ekipman (AEEE) Geri Dönüşümü”, <https://www.arcelikglobal.com/tr/surdurulebilirlik/intouch/areas/atik-elektrikli-ve-elektronik-ekipman-aece-geri-donusumu/> [06.05.2023].
- “Atık Elektrikli ve Elektronik Eşyaların Kontrolü Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 28300, Mayıs 2012.
- “Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği” *Resmi Gazete*, 25569, Ağustos 2004.
- “Atık Yönetimi Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 29314, Nisan 2015.
- Avcı, İbrahim ve Yıldız, Salih. “Marketlerde Ücretli Poşet Uygulamasına Yönelik Tüketici Davranışlarının Belirlenmesi”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 10, S. 20 (2020): 339-359.
- Aydın, Kübra Ayşe. “İbn Haldun’un Toplumsal ve İktisadi Görüşleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Aydın, Salih. “İletişim Yaklaşımıyla Sürdürülebilirlik Kavramı, Yeşil Kavramı ve Yerel-Küresel Yansımaları ile İlgili Bir İnceleme Örneği” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Aydın, Sümeyye. “Dini Kültürde Tüketim Sorunu” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Aydoğan, Filiz. “Tüketim Kültürünün Gölgesinde Kentler”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 27, S. 2 (2009): 203-215.

- Ayrancı, Ertuğrul. “Sürdürülebilirlik Kavramı Kapsamında Çevreye Duyarlı Üretim: Firmaların Çevreye Duyarlı Üretime Geçişlerinde Devlet Desteklerinin Etkisi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Bakır, Uğur ve Çelik, Murat. “Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar”. *Selçuk İletişim Dergisi*. C. 7, S. 4 (2013): 46-63.
- “Belediye Kanunu (5393 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 25874, Temmuz 2005.
- Bilgili, Muhammed Yunus. “Sıfır Atık Yaklaşımının Kökenleri ve Günümüzdeki Anlamı”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 20, S. 40 (2021): 683-703.
- Bilgili, Muhammed Yunus. “Katı Atık Yönetiminde Kullanılan Bazı Kavramlar ve Açıklamaları”. *Avrasya Terim Dergisi*. C. 8, S. 2 (2020): 88-97.
- Bilgili, Muhammed Yunus ve Çolak, Çağrı. “Sıfır Atık Yaklaşımının Ortaya Çıkışında Toplam Kalite Yönetiminin Rolü”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 23, S. 3 (2021): 763-786.
- Bilgin, Rabia. “Niğde Belediyesi Binasında Sıfır Atık Uygulamaları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2020.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 3. Cilt sad. Sadrettin Gümüş ve Muhsin Demirci. İstanbul: İpek Yayın ve Dağıtım, 1992.
- Birleşmiş Milletler Bruntland Komisyonu Ortak Geleceğimiz Raporu, Cenevre, İsviçre, 1987.
- “Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 29378, Haziran 2015.
- Bozatlı, Mehmet. *Başbuğ Veli Hoca Ahmet Yesevi ve Türk Dünyası*. Ankara: Çağıl Matbaacılık, 1996.
- Bozkurt, Seçil. “Evsel Nitelikli Katı Atıkların Geri Dönüşüm Olasılıkları ve Bertaraf Yöntemlerinin Araştırılması” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012.
- Bozyiğit, Ahmet. “İslâm Ahlak Öğretisinde Çevre Bilinci”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 3, S. 2 (2016): 9-23.

- Bulut, Ali. “Kur’ân’daki Çok Anlamlı Kavramların Türkçe’ye Çevirisi Sorunu (İsraf Kavramı Örneği)”. *Diyanet İlmî Dergi*. C. 42, S. 1 (2006): 78-94.
- Bulut, Hasan. “Kur’ân’ın Bazı Aşırılıklar Karşısındaki Tutumu”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. C. 10, S. 2 (2019): 525-544.
- “Bursa’da OSB’ler Güneş Enerjisi ile Üretecek”, <https://www.ekonomim.com/sehirler/bursada-osbler-gunes-enerjisi-ile-uretecek-haberi-623974> [06.05.2023].
- Büyükkol, Merve ve Bedük, Fatma. “Antalya’da Faaliyet Gösteren Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde “Sıfır Atık Projesi”nin Uygulanabilirliği”. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*. C. 25, S. 1 (2020): 529-538.
- “Büyükşehir Belediye Kanunu (5216 S.K.)”, *Resmî Gazete*, 25531, Temmuz 2005.
- Can, Burhanettin. “İhtiyaç, Tüketim, İsraf Denklemi, Meşruiyet ve İzafilik Sorunu” <http://www.sekam.com.tr/sayfa.php?detay=ihtiyac-tuketim-israf-denklemi-mesruiyet-ve-izafilik-sorunu>. [16.03.2023].
- Cankılıç, İdris. “Kur’ân-ı Kerîm’de İsraf Kavramı ve İnançla İlişkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 29, S. 2 (2020): 597—629.
- Coşkun, Saliha. “Küreselleşme Sürecinde Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Çabuk, Burcu. “Çevre Eğitimi”, *Erken Çocukluk Döneminde Çevre Eğitimi ve Sürdürülebilirlik*, ed. Deniz Kahriman Pamuk. Ankara: Anı Yayıncılık, 2019, 1-49.
- Çağrı, Hilal. “İsraf Sorunu: Türkiye’de Ekmek İsrafı Sorunu ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Çağrı, Mustafa. “İnfak”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/infak> [28.04.2023].
- Çakar Mengü, Seda. “Tüketimle Edinilen Yanılsanmış Seçkinlik”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. C. 21, S. 21 (2005): 155-160.
- Çelebi, İlyas. *İslâm’ın İnanç Esasları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

- Çelepi, Mehmet Surur. “Herşeye Malik Ola, Birşeye Malik Olmaya” Yunus Emre’de Tüketim ve İsrafa Yönelik Denge Öğretisi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 23, S. Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı (2021): 1-15.
- Çelik, Abdullah ve Küçük, Ayşe. “Tüketim Toplumunun Çevre Sorunlarına Etkileri”. *Econharran Dergisi*. C. 4, S. 5 (2020): 1-22.
- Çelik, Pınar. “İbn-i Haldun ve Sosyolojisi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- “Çevre Kanunu (5909 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 18132, Ağustos 1983.
- “Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (7153 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 30621, Aralık 2018.
- “Daha İyi Bir Gelecek İçin: Sıfır Atık Nedir?”, <https://www.kuveytturk.com.tr/blog/surdurulebilirlik/daha-iyi-bir-gelecek-icin-sifir-atik-nedir> [04.03.2023].
- Dal, Nil Esra. “Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 9, S. 19 (2017): 1-21.
- Demir, Kübra. “Adana İlinde Sıfır Atık Projesinin Uygulanması” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Demiral, Berkan ve Evin, Hakan. “Malatya’da Katı Atık Yönetimi: Kentleşmenin Yerel Çevre Politikaları Üzerine Etkisi”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. C. 7, S. 2 (2018): 277-295.
- Demirezen, İsmail. *Tüketim Toplumu ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Demirkaya, Harun. “Toplam Kalite Yönetimi Felsefesinin Siyasette Uygulanabilirliği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 7, S. 2 (2002): 169-187.
- Demirkaya, İrem. “Dijitalleşen Kapitalizm, Tüketim Kültürü ve Değişen Tüketim Davranışlarının Yeniden İnşası” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

“DenizTemiz Derneği/TURMEPA, Sıfır Atık Mavi ile Denizlerimiz Koruma Altına Alınıyor”, <https://www.turmepa.org.tr/projelerimiz/ulusal-projeler/sifir-atik-mavi> [05.05.2023].

Doğanay, Hayri ve Coşkun, Ogün. *Enerji Kaynakları*, 4. bs. Ankara: Pegem Akademi, 2020.

“Döngüsel İktisat Yolunda Türkiye: Sıfır Atık Projesi”, <https://islamiktisadi.net/2019/07/03/dongusel-iktisat-yolunda-turkiye-sifir-atik-projesi/> [05.05.2023].

Durmuş, Hasan. *İslam İktisadı Tüketim Anlayışı: İsrâf Perspektifinden Değerlendirme*. Ankara: Orion Akademi Yayınları, 2022.

Durmuş, Hasan. “Gıda İsrafının Boyutu ve Ekonomik Etkilerinin Tespiti Üzerine Bir Araştırma: Sakarya İli Örneği” Yayınlanmış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Durmuş, Hasan. “Aşırı Tüketim ve İsrâf; Çözüm Olarak Orta Yollu Tüketim”. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*. C. 8, S. 3 (2022): 272-298.

Efe, Ahmet. “İslam Perspektifinden Sürdürülebilir Kalkınma”. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1 (2021): 95-126.

Efe, Şükran. “Günümüzün Sürdürülebilir Enerjisi Kentsel Katı Atıklar ve Türkiye Potansiyeli”. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. C. 12, S. 4 (2022): 2396-2407.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.

Ekinci, Elif. “İslam Dini'nin Çevreye ve Çevre Sorunlarına Bakış Açısı”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 11, S. 1 (2018): 129-140.

Ellek, Hasan. “Lâ Darara ve Lâ Dırâra” Külli Kâidesi Çerçevesinde İslâm'da Çevre Hukuku”. *EKEV Akademi Dergisi*. C. 20, S. 66 (2016): 333-356.

“Emine Erdoğan, BM Sıfır Atık Danışma Kurulunun ilk toplantısına başkanlık etti”, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/148932/emine-erdogan-bm-sifir-atik-danisma-kurulunun-ilk-toplantisina-baskanlik-etti> [15.08.2023].

- “Emine Erdoğan’ın Öncülüğünde “Sıfır Atık Projesi” Başlatıldı”, <https://sifiratik.gov.tr/kutuphane/haberler/emine-erdogan-in-onculugunde-sifir-atik-projesi-baslatildi> [15.08.2023].
- “Entegre Atık Yönetimi Hiyerarşisi Nedir?”, <https://sifiratik.co/2018/10/17/entegre-atik-yonetimi-hiyerarşisi-nedir/> [03.05.2023].
- Er, Mehmet Kubilay. “Sıfır Atık Yönetimi ve Ofis Tipi Binalarda Uygulanması” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012.
- Erbaş, Ali. “İsraf”. *Diyanet Aylık Dergisi*. S. 329 (2018): 4-5.
- Erdem, Hüsamettin. “Küresel Etkileşimler Bağlamında Müslümanlar ve Çevre Bilinci”. *Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri Kitabı*, 04-05 Ekim 2013. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2014, 285-301.
- Erdem, Hüsamettin. *Sondevir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1996.
- Erdur, Eda. “Türkiye’de Sıfır Atık Projesi ve Projenin Kamu Kurumlarında Uygulanması; Süleymanpaşa Belediyesi Örneği”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Ergülen, Ahmet ve Baştan Töke, Leyla. “Küreselleşmeyle Oluşan Atık Sorununu Çözmeye Yönelik Yaklaşımlar”. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 24, S. 2 (2020): 201-215.
- Ergülen, Ahmet ve Büyükkeklik, Arzum. “Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik ve Çevre Boyutları Açısından Atık Yönetimi ve E-Atıklar”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 1, S. 2 (2008): 19-30.
- Erik, Uğurcan ve Pekerşen, Yeliz. “Restoran İşletmelerinde Gıda İsrafının Önlenmesi ve İhtiyaç Fazlası Yemeğin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Mobil Uygulama Modelinin Geliştirilmesi: LUSE”. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*. C. 16, S. 3 (2019): 418-436.
- Eroğlu, Feyzullah ve Bayrak, Sabahat. “Örgüt Faaliyetleri Açısından Zaman Yönetimi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 10, S. 3-4 (1990): 255-270.

- Erten, Sinan. “Fen ve Teknolojileri Uygulamalarının Çevreye Etkileri”, *Senaryolarla Desteklenmiş Fen ve Teknolojiler Uygulamaları*, ed. Ezgi Güven Yıldırım ve Ayşe Nesibe Önder. Ankara: Anı Yayıncılık, 2020, 449-490.
- Genç, Nurullah. “Kamu ve Özel Sektör Yöneticilerinin Astların Motivasyonu Açısından Değerlendirilmesi” Yayınlanmış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Gezer, Nuriye ve Yücel İşıldar, Gamze. “Ankara İlindeki KOBİ’lerde Endüstriyel Atık Yönetimi”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 72, S. 2 (2017): 355-375.
- Göcen, Gülüşan. “İbn Haldun’un Toplum ve İnsan Yaklaşımının Günümüze Düşen İzdüşümleri: Tüketim Toplumu ve Narsist İnsan”. *Toplum Bilimleri Dergisi*. C. 7, S. 14 (2013), 175-198.
- Göker, Fahri. *Ekonomi Sözlüğü*, 1. bs. Edirne: Paradigma Kitabevi Yayınları, 2012.
- Görücü, Ömer. “İhtiyaç Kavramının Felsefi Analizi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Gül, Murat ve Yaman, Kemal. “Türkiye’de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 35, S.4 (2021): 1267-1296.
- Güleç, Cansu. “Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 1, S. 38 (2015): 62-82.
- Gültekin, Emine. “Kur’ân-ı Kerim’de İnsanın Temel İhtiyaçları-Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisiyle Karşılaştırmalı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021.
- Gümüş Böke, Emine. “İslam’da İsrif ve Çevre İlişkisi”. *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle*. C. 3, S. 1 (2021): 54-72.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Gündüzalp, A. Anıl ve Güven, Seval. “Atık, Çeşitleri, Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm ve Tüketici: Çankaya Belediyesi ve Semt Tüketicileri Örneği”. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 2.

<https://docplayer.biz.tr/17299195-Atik-cesitleri-atik-yonetimi-geri-donusum-ve-tuketici-cankaya-belediyesi-ve-semt-tuketici-ornegi.html> [27.04.2023].

Güner, Osman. “Asrın Büyük Afeti İsrâf”. *Yeni Ümit Dergisi* S. 102 (2013): 15.

“Hangi Ülke Ne Kadar Çöp Üretiyor Ne Kadarını Dönüştürüyor”, <https://m.haberturk.com/hangi-ulke-ne-kadar-cop-uretiyor-ne-kadarini-donusturuyor-2500920> [01.05.2023].

Harman, Gonca ve Yenikalaycı, Nisa. “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Sıfır Atık Yaklaşımına Yönelik Farkındalıkları”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. S. 50 (2020): 138-161.

Hatipler, Mustafa. “Postmodernizm, Tüketim, Popüler Kültür ve Medya”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. (2017): 32-50.

“Hebei’de Dönüşümlü Ekonomi”, <http://turkish.cri.cn/281/2007/11/14/1@83356.htm> [05.05.2023].

Irmaklı, Mustafa. “Vaktin Kıymetine Dair”, *İsrâf Dengesi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, 85-95.

İbn Haldun, *Mukaddime I.*, çev. Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2009.

İçmesuyu, Kanalizasyon Arıtma Sistemleri ve Katı Atık Denetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 2503-ÖİK 524. Ankara, 2000.

“İhtiyaç” Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, [17.04. 2023].

İncedayı, Deniz. “Çevresel Duyarlılık Bağlamında Davranış Biçimi Olarak Sürdürülebilirlik”. *Mimarlık Dergisi*. S. 318 (2014): 49-43.

İslamoğlu, Ahmet Hamdi ve Altunışık, Remzi. *Tüketici Davranışları*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2017.

“İsrâf” Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, [17.04. 2023].

“İsrafi Önlemek İçin “Sıfır Atık””, <https://www.gidaperakendecileri.org/?p=858> [29.04.2023].

Kaban Kadioğlu, Zeynep. *Tüketim İletişimi: Süreçler Algılar ve Tüketici*, 1. bs. İstanbul: Pales Yayıncılık, 2014.

- Kaçtıoğlu, Sibkat ve Őengöl, Ümran. “Erzurum Kenti Ambalaj Atıklarının Geri Dönüşümü İçin Tersine Lojistik Ağı Tasarımı ve Bir Karma Tam Sayılı Programlama Modeli”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 24, S. 1 (2010): 89-112.
- Kallek, Cengiz. “İsraf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Kara, Süleyman Hilmi. “Kur’an- Kerim Işığında İsrâf ve Cimriliğin İktisadi Sonuçları”. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*. C. 6 S. 2 (2020): 237-272.
- Kara, Ümit. “Türkiye’de Sıfır Atık Projesi Uygulaması: Safranbolu Örneği” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021.
- Karaarslan, Halil İbrahim. “Kur’ân-ı Kerîm’de İsrâf Kavramı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Karaçay, Gülsün. “Tersine Lojistik: Kavram ve İşleyiş”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 14, S. 1 (2005): 317-332.
- Karadaş, Cağfer. *İslâm’ın İnanç Yapısı*. Bursa: Emin Yayınları, 2006.
- Karagöz, İsmail. “Büyük Günah”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ed. İsmail Karagöz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karakoç, Sezai. *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 7.bs. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1979.
- Karaman, Fikret. “Müşrik”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 5. bs. ed. İsmail Karagöz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karasu, Azade. “evresel Atıklar ve Nedenleri, evresel Atıkların Geri Dönüştürülmesi ve Yenilenebilir Enerji Olanaklarının Araştırılması” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- Kaya, Kamil ve Oğuz, Zekavet Nuran. “Üniversite Gençliğinin Alışveriş Tercihlerinde Tüketim Kültürünün Rolü”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 22 (2010): 151.

- Kaya, Süleyman. “Çevre Sorunları Bağlamında Kur’an’da İsrâf Anlayışı ve Vicdani Boşluğun Telafisi Meselesi”. *Sürdürülebilir Çevre Dergisi*. C. 1, S. 1 (2021): 37-48.
- Kayhan, Veli. “Kur’an’a Göre İsrâf ve İktisat”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. S. 6, C. 2 (2006): 149-195.
- Kaypak, Şafak. “Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. C. 13, S. 20 (2011): 19-33.
- Keleş, Özgül. “Sürdürülebilir Teknolojiler ve Ayak İzi Hesaplamaları”, *Senaryolarla Desteklenmiş Fen ve Teknolojileri Uygulamaları*, ed. Ezgi Güven Yıldırım ve Ayşe Nesibe Önder (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 158-184.
- Keleş, Ruşen *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- Kemirtlek, Aynur. *Entegre Katı Atık Yönetimi*. İstanbul: İSTAÇ A.Ş., 2005.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, 15. bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Kıvıllı, Zekiye Merve, “Depreme Duyarlı Bölgelerde Sürdürülebilir Mimari Tasarım; Isparta/Mavikent Örneği” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006).
- Kocacık, Faruk. *Tüketim Eğilimleri ve Sorunları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Koç, Bekir. “Türkiye’de Tüketim Toplumu ve Din: Yabancılaşma Kavramı Analizi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Köksal, İsmail. “İslam Hukuku Açısından İsrâf Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*. C. 3, S. 1 (2003): 201-210.
- Köroğlu, Cemile Zehra. “Tüketim Kültürü ve Din Olgusu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”. *Toplum Bilimleri Dergisi*. C. 8, S. 15 (2014): 85-120.
- Köse, Saffet. “Modern Toplumun İhtiyaç Stratejisi ‘Gerçek İhtiyaçtan Suni İhtiyaca’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi*. S. 13 (2011): 74-77.

- Köylü, Mustafa. “Çevre Eğitimi”, *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*, ed. Mustafa Köylü (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 265-290.
- Kurt, Fatih. “İsraf Edebilen Tek Canlı: İnsan”, *İsraf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, 73-82.
- Kutup, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1. Cilt çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Dünya Yayınları, 1991.
- Kuzudişli, Ali. "Çevre Bilincinin Gelişmesine Dinin Katkısı ve İslâm'ın Çevre Duyarlılığıyla Eleştirilebilecek Bazı Temel Öğretileri". *Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bidiriler Kitabı, 24-26 Ekim 2013*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2014.
- Macit, Nadim. “Dini Bilginin Alanı ve Farklı Dünyalar”, *Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi, İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilimdalı 7. Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı ve Sempozyumu, 06-08 Eylül 2002*. Çorum: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi, 2002, 89-128.
- Muslu, Ramazan. “İsraf Kavramına Tasavvufi Bir Bakış”, *İsraf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, 59-71.
- Nas, Emine Müberra. “Satın Alma Hiyerarşisinin İslam İktisadındaki Yansıması: Harcamada İsrafi Azaltmanın Bir Yöntemi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Odabaşı, Yavuz. *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*, 4. bs. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2013.
- Öktem, Begüm. “Atık Yönetiminde Entegre Uygulama”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. C. 6 S. 2/1 (2016): 135-147.
- Öktem, Begüm ve Ayboğa, Hanifi. “Ürün Yaşam Seyrinde Geri Dönüşümün Öneminin Teorik Çerçeve İncelenmesi”. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*. C. 11, S. 44 (2015): 173-188.
- Ömürbek, Vesile. vd. “Üniversitelerde Atık Yönetimi Uygulamaları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 35 (2019): 124-16.

- Özçiçek Dölekoğlu, Celile. “Gıda Kayıpları, İsrâf ve Toplumsal Çabalar”. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. C. 23, S. 2 (2017): 179-186.
- Özdemir, İbrahim. *Çevre ve Din*. Ankara: Çevre Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Özer, M. Akif. “Çalışma Hayatında Zaman Tuzakları ve Zamanı Etkin Yönetmek”. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. C. 1, S. 2 (2012): 44-74.
- Özgür, Murat Ertuğrul. “Nüfus Dinamikleri, Çevre ve Sürdürülebilirlik”. *Coğrafi Bilimler Dergisi*. C. 15, S. 1 (2017): 1-26.
- Özköse, Kadir. “İslâm ’da Tüketim Ahlakı”. *Yeni Dünya Dergisi*. S. 238 (2013): 36-40.
- “Pagçev Atık Yönetimi Piramidi”, <http://www.pagcev.org/geri-donusum> [03.05.2023].
- Palabıyık, Hamit ve Altunbaş, Derya, “Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Uğur Yıldırım ve Mehmet C. Marin. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2004, 103-124.
- Pekcan, Ali, “İhtiyaç Kavramı ve İbn’i Haldun’un Teorisi’ne Etkileri”. *İslami Araştırmalar Dergisi*. C. 16, S. 4 (2003): 524-532.
- Sakallı, Talat. “Hadisler Açısından İsrâf ve Tasarruf”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 1 (1994): 69-84.
- Salmanova, Lala. “Elektronik Ticaret Sitelerinin Tüketim Toplumu Bağlamında Kadın Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Trendyol, Morhipo, n11 Siteleri Üzerine Bir Araştırma” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Sancaklı, Saffet. “Hadisler Çerçevesinde İsrâf Olgusunun Analizi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 4, S. 1 (2013): 45-86.
- Sancaklı, Saffet. “Hz. Peygamber’in Çevrecilik Anlayışı”. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*. C. 14, S. 3-4 (2001): 405-421.
- Sapmaz Veral, Evren ve Yiğitbaşıoğlu, Hakan. “Avrupa Birliği Atık Politikasında Atık Yönetiminden Kaynak Yönetimi Yaklaşımına Geçiş Yönelimleri ve Döngüsel Ekonomi Modeli”. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*. C. 6, S. 1 (2018): 1-19.

- Savaş Alma, Dilek. “Sürdürülebilir Tüketim ve Çevre Araştırmalarına Yönelik Bir Analiz”. *Akademik İzdüşüm Dergisi*. C. 7, S. 2 (2022): 81-100.
- “Sıfır Atık Hareketi 5 yaşında”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/sifir-atik-hareketi-5-yasinda-732829.html> [15.08.2023].
- “Sıfır Atık Nedir?”, <https://sifiratik.gov.tr/sifir-atik/sifir-atik-nedir> [20.04.2023].; “Sıfır Atık Nedir? Neden Önemlidir? Projenin Amacı ve Yönetmeliği”, <http://www.cevrebilinci.com/sifir-atik/> [20.04.2023].
- “Sıfır Atık On Binlerce Çocuğa Ulaştırılacak”, <https://www.tema.org.tr/basin-odasi/basin-bultenleri/sifir-atik-on-binlerce-cocuga-ustirilacak> [05.05.2023].
- “Sıfır Atık Tanımı”, <https://zwia.org/zero-waste-definition/> [29.04.2023].
- “Sıfır Atık Yaklaşımının Amacı Nedir?”, https://ekolojist.net/sifir-atik-nedir/#Sifir_Atik_Yaklasiminin_Amaci_Nedir [30.04.2023].
- “Sıfır Atık Yolculuğu”, <https://sifiratik.gov.tr/guncel/sifir-atik-yolculugu> [15.08.2023].
- “Sıfır Atık”, <https://www.istac.istanbul/tr/cevre-egitim-merkezi/sifir-atik> [29.04.2023].
- “Sıfır Atık Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 30829, Temmuz 2019.
- Sırım, Veli. “İslam İktisadından İhtiyaç Kavramı”. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. C. 3, S. 2 (2018): 910-919.
- Silpa Kaza, et al., *The World Bank, What a Waste 2.0, A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050* (Washington: The World Bank Group, 2018), 25.
- Sinanoğlu, Mustafa. “*Küfür*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Soysaldı, Mehmet. “Kur’an’da İsrâf Kavramı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 18, S. 10 (2005): 93-127.
- Sülün, Murat. *Kur’an-ı Kerîm Açısından İman-Amel İlişkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Sülün, Murat. *İman-Amel İlişkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

- “Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Hedefleri İhtisas Komitesi”,
<https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/Sürdürülebilir-Kalkınma-2030-Hedefleri-İhtisas-Komitesi> [01.05.2023].
- Şeker, Mehmet. *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Şükran, Efe. “Günümüzün Sürdürülebilir Enerjisi Kentsel Katı Atıklar ve Türkiye Potansiyeli”. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. C. 12, S. 4 (2022): 2396-2407.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslam ve Ekonomik Hayat*, 5. bs. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Tabakoğlu, Ahmet. “İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm”, *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı*. Ankara: Konrad-Adanauer Stiftung Yayınları, 2011, 91-133.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Bir İlim Olarak İslâm İktisadı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2010): 11-34.
- Tandoğan, Okşan. “Atık Malzemelerinin Mimaride Kullanımı” *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 4 (2018): 189-202.
- Taş, Mediha. “Tüketim ve İsrâf: Ortaköy İlçesi Üzerine Bir Değerlendirme” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hitit Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Enstitüsü, 2020.
- Taş, Seda. “Tüketim Karşıtı Yaşam Tarzları: Freeganizm, Gönüllü Sadelik ve Minimalizm”. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. S. 6 (2020): 38-64.
- “T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yönetmelikler”,
<https://cygm.csb.gov.tr/yonetmelikler-i-440> [03.05.2023].
- Terzi, Hasan. “Müslüman Tüketicilerin İsrâf Davranışlarının Rasyonel Tüketim ve Gösterişçi Tüketim Bağlamında İncelenmesi: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Tezel, Özgür ve Yıldız, Emel. “Sürdürülebilir Atık Yönetimi Uygulamalarında Dünya ve Türkiye Karşılaştırması: Edikab Örneği”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. C. 9, S. 2 (2020): 35-49.

“Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”, *Resmi Gazete*, 29959, Ocak 2017.

Tıraş, H. Hayrettin. “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 2, S. 2 (2012): 57-73.

Toprak, Metin. *Küreselleşen Dünya’da Türkiye Ekonomisi Serbest Piyasa Devriminin Serüveni*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2001.

Toprak, Zerrin. *Çevre Yönetimi ve Politikası*. İzmir: Birleşik Matbaa, 2012.

Torlak, Ömer. *Tüketim Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*, 2. bs. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2016.

Torlak, Ömer. “Gündelik Hayatta Tüketime Yön Veren Değerlerdeki Değişim”, ed. Recep Şentürk. İstanbul: İTO Yayınları, 2010, 47-65.

Tufan, Muhammed Zakir ve Özel, Cengiz. “Sürdürülebilirlik Kavramı ve Yapı Malzemeleri İçin Sürdürülebilirlik Kriterleri”. *Uluslararası Sürdürülebilir Mühendislik ve Teknoloji Dergisi*. C. 1, S. 2 (2018): 6-13.

Türkdoğan, Orhan. *İslam Ekonomik Sistemi ve Weberci Görüşler*. İstanbul: Turan Yayınları, 1996.

“Türkiye Çevre Ajansının Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (7261 S.K.)”, *Resmi Gazete*, 31350, Aralık 2020.

Türkiye Çevre Ajansı Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi Genel Gerekçesi, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 37, Tarih: 23/12/2020.

“Türkiye’de Ekmek İsrafı Nedeniyle Her Yıl 1,5 Milyar Dolar Çöpe Gidiyor”, <https://islamiktisadi.net/2020/02/09/turkiyede-ekmek-israfi-nedeniyle-her-yil-15-milyar-dolar-cope-gidiyor/> [27.04.2023].

“Türkiye’nin Gıda Kayıpları ve İsrafının Önlenmesi, Azaltılması ve Yönetimine İlişkin Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı”, <https://www.fao.org/documents/card/es/c/cb1074tr/> [03.05.2023].

Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, “Sayılarla İsraf Raporu 2018”, 2020.

“Türkiye’nin Sunucusu Olduğu “Sıfır Atık” Kararı BM Genel Kurulunda Kabul Edildi”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-sunucusu-oldugu-sifir-atik-karari-bm-genel-kurulunda-kabul-edildi/2764040> [01.05.2023].

“Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Çalışmalarımız”, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> [01.05.2023].

Türkyılmaz, Yasır. “İslam Hukukunda Zihinsel Engelliler” Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Uludağ, Süleyman. *İslâm’da İnanç Konuları ve İ’tikâdî Mezhepler*, 5. bs. İstanbul: Marifet Yayınları, 2002.

Uzunoğlu, Hande. “Çevremizi Kirleten Atıklar ve Atık Yönetiminin Önemi”, <https://paperzz.com/doc/5052735/cevremizi-kirleten-atiklar-ve-atik-yonetiminin-onemi> [25.04.2023].

Ünal, Erol vd. *İmar Terimleri*. Ankara: Yorum Matbaası, 1998.

“Üstadın Görüşleri Işığında Tüketim Alışkanlıklarının Yönetimine İlişkin Çözümler”, https://sorularlarisale.com/makale/ustadin-gorusleri-isiginda-tuketim-aliskanliklarinin-yonetimine-iliskin-cozumler#_ftn5 [21.03.2023].

Üstün, Berna ve Tural Osman. “Tüketim Alışkanlıklarındaki Değişimler ve Bu Değişimlerin Alışveriş Mekanlarına Etkisinin Eskişehir Örneğinde İrdelenmesi”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 8, S. 2 (2008): 259-282.

Villi, Bilge. “Aşırı Tüketime Karşı Bir Yaşam Biçimi Olarak “Freeganizm””. *Pazarlama ve Organizasyon Perspektifinden Kuramlar ve Tartışmalar* ed. Şahin Karabulut (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 131-141.

Yağlıcı, Mehpere. “Tüketim Kültürü ve Ramazan Ayı Televizyon Reklâmları” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

- Yalçın Çelik, Beste ve Demirarslan, Kazım Onur, “Endüstriyel Katı Atık Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu, 24-26 Ekim 2014*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, 2014, 157-163.
- Yaman, Ahmet. “Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmenin Adı: İsrâf”, *İsrâf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*, ed. Elif Erdem ve Hale Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Yaman, Ahmet. “Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmenin Adı: İsrâf”, <https://www.diyanehaber.com.tr/dengeyi-ve-olcuyu-kaybetmenin-adi-israf> [28.04.2023].
- Yaman, Kemal ve Olhan, Emine. “Atık Yönetiminde Sıfır Atık Yaklaşımı ve Bu Anlayışa Küresel Bir Bakış”. *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*. C. 3, S. 1 (2010): 53-57.
- Yanıklar, Cengiz. *Tüketimin Sosyolojisi*. İstanbul: Birey Yayınları, 2006.
- Yaran, Rahmi. *İslam Fıkhdında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*. İstanbul: İfav Yayınları, 2007.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 1, 3. bs. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 6, 3. bs. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Yeniçeri, Celal. *İslam Açısından Tüketim ve Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Yılmaz, Abdullah ve Bozkurt, Yavuz. “Türkiye’de Kentsel Katı Atık Yönetimi Uygulamaları ve Kütahya Katı Atık Birliği (KÜKAB) Örneği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.15, S. 1 (2010): 11-28.
- Yiğit, Yaşar. *İslamın İsrafa Bakışı, Hz. Peygamber'in Örnekliliği, İslamın Sosyal Dayanışma ve İsrafa Bakışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- “Yurdun Dört Bir Yanına Tavuk Gübresi Gönderiyor”, <https://www.milliyet.com.tr/yereh-haberler/afyonkarahisar/yurdun-dort-bir-yanina-tavuk-gubresi-gonderiyor-12433456> [06.05.2023].

Yücedoğru, Tefvik. “Kur’ân’da İman Kavramı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 15, S. 2 (2006): 21-33.

Zaim, Sabahattin. *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, Ed. Adem Esen, Turan Koç ve Mustafa Yavuz Çakır. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2010.

Zorlu, Abdülkadir. *Tüketim Sosyolojisi*. Ankara: Glocal Yayınları, 2006.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamış olup Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunudur. Ayrıca Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi diplomasına da sahip olan Yasemin KURTULUŞ ÇAKIR, evlendikten sonra tekrar İstanbul'a yerleşmiştir. Halen İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Evli ve orta düzeyde Arapça bilmektedir.

